

FACULTEIT LETTEREN EN WIJSBEGEERTE

UNIVERSITEIT GENT
Academiejaar 2008-2009

De propheet Eliseus.
Een zestiende-eeuws zinnespel uit de
verzameling 'Trou moet Blijcken'.
Tekstuitgave met inleiding en aantekeningen.

DEEL 1

Promotor: Prof. Dr. Dirk Coigneau

Verhandeling voorgelegd aan de
Faculteit Letteren en Wijsbegeerte
voor het verkrijgen van de graad van
Master in de Taal- en Letterkunde
Afstudeerrichting: Nederlands – Engels,
door Iris Turpyn

WOORD VOORAF

Bij het schrijven van mijn thesis waren er een aantal mensen van grote waarde. Die wil ik graag bedanken.

Eerst en vooral wil ik mijn oprechte dank betuigen aan mijn promotor, prof. dr. Dirk Coigneau, voor de uitstekende begeleiding. Het aanreiken van het onderwerp, zijn vele hulp, advies en verbeteringen waren van groot belang bij het tot stand komen van deze thesis.

Ook wil ik mijn gezin vermelden, en dan vooral mijn ouders, die me steunden en spontaan hielpen waar ze konden. Mama bij het nalezen op taal- en spellingfouten van mijn werk en het geven van advies waar nodig, papa bij het inbinden en het op punt stellen van de lay-out van de thesis. Ik wil hen zeker en vast ook bedanken voor het vertrouwen en de kansen die ze me gaven gedurende mijn gehele opleiding.

En als laatste, maar zeker niet de minste, wil ik mijn vriendengroep bedanken voor hun onvoorwaardelijke en morele steun. Ik denk dan vooral aan Carmen, die altijd klaar stond om iets na te lezen, te helpen waar ze kon of advies te geven. Naarmate de deadline dichterbij kwam, zaten we dagelijks samen te werken in de bib. Het gezamenlijk werken aan onze thesis belichtte zeker en vast nieuwe inzichten en invalshoeken die anders niet aan bod zouden komen.

INHOUDSOPGAVE

DEEL 1:

0. Inleiding	3
1. Algemene situering	5
1.1 Rederijkers in Haarlem	5
1.1.1 De rederijkers	5
1.1.2 Haarlem	6
1.2 Verzameling 'Trou Moet Blijcken'	9
2. Inhoud en structuur	11
2.1 Speltype	11
2.2 Analytische inhoudsopgave	12
2.3 Verhouding hoofdbron – spel	18
2.3.1 Personages	18
2.3.2 Religieuze actualisering	21
2.3.3 Vergelijking <i>Van Naaman prinche van Syrien</i> en <i>De propheet Eliseus</i>	23
3. Toneel- en opvoeringsaspecten	27
a. Algemeen	27
b. Toegepast op <i>De propheet Eliseus</i>	29
4. Vorm-, taal- en stijlaspecten	33
4.1 Rijmschema	33
4.2 Retorische kenmerken in taal en stijl	37
5. Besluit	40

In bijlage:

Tekstverantwoording

De propheet Eliseus

DEEL 2:

Tekstverklaring

Bibliografie

0. Inleiding

De propheet Eliseus is één van de vele rederijkersspelen opgenomen in de verzameling 'Trou Moet Blijcken', uitgebracht door de Haarlemse rederijderskamer *De Pellecaen*. Het is een spel van sinne gebaseerd op een verhaal uit de Bijbel, 2 Koningen 5. Deze verzameling is nog steeds van belang want ze is,

door haar omvang en gevarieerde inhoud, van groot belang voor de rederijdersstudie in het algemeen, maar door haar genetische verbondenheid met Haarlem levert zij ook uitgelezen materiaal voor bijzonder onderzoek van het zestiende- en vroeg-zeventiende-eeuwse toneel- en cultuurleven in deze Hollandse stad (Coigneau 2000: 80).

In de loop der jaren werden al een aantal werken uit de Haarlemse verzameling geanalyseerd, *De propheet Eliseus* ontbrak nog aan dat lijstje. In wat volgt, probeer ik het spel te analyseren en begrijpelijker te maken voor het grote publiek.

Dit werk bestaat uit twee boekdelen. Het eerste deel bestaat uit een algemene inleiding en de tekstuitgave van *De propheet Eliseus*. In het tweede deel van dit werk vindt u een lijst met verklaringen die de tekst heel wat toegankelijker maken.

In de algemene inleiding komen heel wat verschillende aspecten aan bod. Eerst en vooral bespreek ik, in het licht van de algemene situering van het spel, de rederijders in Haarlem. De rederijders worden in het algemeen besproken, om daarna iets specifiek te werk te gaan door de geschiedenis van de rederijderstraditie in Haarlem concreet te behandelen. Als laatste onderdeel van het eerste hoofdstuk wordt de verzameling 'Trou Moet Blijcken' belicht.

Daarna worden de inhoud en de structuur van het spel grondig geanalyseerd. In de verzameling wordt *De propheet Eliseus* gekenmerkt als spel van sinne. Na onderzoek in 2.1 Speltype, blijkt dat daadwerkelijk het geval te zijn. Ook de term 'historiaalspel' is van toepassing. Daarna volgt de analytische inhoudsopgave van het stuk, waar het spel ook in scènes en metascènes wordt onderverdeeld. Als laatste onderdeel van inhoud en structuur wordt de verhouding tussen het Bijbelverhaal en het spel onder de loep genomen. Eerst komen de personages aan de beurt en daarna gaan we wat dieper in op de actualiserende functie van de sinnekens die blijkt een kritiek te zijn op de godsdienstkwesitie in de zestiende eeuw.

Ten slotte vergelijken we een ander rederijkersspel, *Van Naaman prinche van Syrien*, met ons spel, omdat beiden op hetzelfde bronverhaal gebaseerd zijn. Na vergelijking valt op dat *De propheet Eliseus* veel dichterbij de bron staat.

Er werd weinig overgeleverd in verband met de toneel- en opvoeringsaspecten in Haarlem. Daarom schets ik eerst algemeen een beeld over dat onderwerp, vooral op het vlak van de toneelopbouw en de togen. Daaropvolgend probeer ik die theorie toe te passen op ons spel en formuleer een hypothese over hoe het spel zou kunnen zijn naar voren gebracht.

Net voor het besluit verdiep ik me nog even in de vorm-, taal- en stijlaspecten van *De propheet Eliseus*. Eerst stel ik het rijmschema samen en probeer ik enige regelmaat te vinden in het rijmpatroon. Daarna ga ik ook nog even op zoek naar de retorische kenmerken op vlak van taalgebruik en schrijfstijl die terug te vinden zijn in het spel.

In het besluit wordt alles nog eens finaal kort herhaald en getoetst aan de slotsom dat de auteur van *De propheet Eliseus* vooral het woordelijke in de verf wou zetten.

Algemeen wil ik nog opmerken dat de aangehaalde Bijbelcitaties in de tekstverklaring allemaal gebaseerd zijn op de Willibrordvertaling van de Bijbel. In de algemene inleiding werd gebruik gemaakt van de Bijbelvertaling uit 1587.

1. Algemene situering

1.1. Rederijkers in Haarlem

1.1.1. De rederijkers

De rederijkers en hun rederijkerskamers vonden hun oorsprong en bloei in de vijftiende en zestiende eeuw.

Recent onderzoek heeft voor de noordelijke en zuidelijke Nederlanden samen tussen ca. 1400 en 1600 niet minder dan 284 rederijksgezelschappen getraceerd. Vooral vanaf de jaren tachtig van de vijftiende eeuw nam het aantal gestadig toe (Coigneau 2000: 130).

Rederijkers zagen het vervaardigen en vertolken van literaire teksten vooral als een aangenaam tijdverdrijf. '*Conste uut jonste*, kunst uit genegenheid, uit liefde, luidde het devies' (Coigneau 2000: 129).

Ze waren vooral bekend omwille van het dichten van refreinen. Het was het belangrijkste element van de rederijkerslyriek:

het mik- en ijkpunt was nog altijd het refrein, het genre waarmee de gemiddelde rederijker-componist zijn creativiteit op dreef hield en daarmee ook, binnen het brede netwerk van kamers, de voedingsbodem onderhield voor hen die, door de Geest bijzonder bevlogen, met esbattement en spel van zinne de hoogste ambities van de kunst realiseerden (Coigneau 2000: 136).

We kunnen refreinen onderscheiden in 't amoureuus, in 't wijs of in 't vroede en in 't sot(te) (Mak 1944: 32). Een refrein had een heldere structuur. Het bestond uit

een aantal gelijke strofen – in het merendeel der gevallen drie van ca. dertien tot zeventien verzen – met een laatste, eventueel kortere strofe, die *prince* getiteld werd of met een van deze titel afgeleid woord begon, en, tenslotte, in het gebruik van een zelfde laatste stroferegel, de zogenaamde 'stok(regel)', die aan het gedicht, vooral door de verwachte herhaling vanaf de tweede strofe, een bijzondere dynamiek en spanning verleende (Coigneau 2000: 133).

De *prince*, die aangesproken wordt in de laatste strofe, is de leider van de toneel- en refreinwedstrijden die door een kamer georganiseerd werden.

Refreinwedstrijden werden op geregelde basis georganiseerd. Bij sommige kamers gebeurde het wekelijks, bij sommige maandelijks, in sommige Hollandse kamers hield men het op vier vaste dagen in het jaar. 'Hier kon voldaan worden aan twee

wezenlijke behoeften, de declamatie en oratorie, die we tegelijk als de essentiële kenmerken der rederijderskunst mogen beschouwen' (Mak 1944: 28). Deze refreinwedstrijden werden voornamelijk binnenskamers georganiseerd, terwijl de toneelwedstrijden altijd voor een groter publiek werden georganiseerd en zelfs konden uitgroeien tot een waar spektakel. 'Meteen ook een publieke aangelegenheid, een algemeen volksfeest welhaast in een enkel geval' (Mak 1944: 90). Op zo'n wedstrijd werden er een aantal dagen na elkaar door verschillende kamers die op voorhand uitgenodigd werden, meerdere spelen vertoond.

Bij deze vertoningen was het voor de rederijders vooral belangrijk dat de spelen 'nieuw' waren. 'Ze wilden producenten van teksten zijn, in optima forma producenten van toneelteksten' (Coigneau 2000: 131).

Een toneelwedstrijd was niet de enige aanleiding om buitenshuis op te treden.

Bij overwinning, bestand of vrede, bij geboorte of bezoek van vorstelijke personen waren zij het, die er een volksfeest van wisten te maken en de schare met hun spelen stichtten en vermaakten. Buitendien traden ze in het publiek op bij allerlei kerkelijke feesten, processies, kermissen of wanneer een bijzondere aanleiding hen daartoe drong (Mak 1944: 91).

1.1.2. Haarlem

Ook in Haarlem waren er rederijders actief. We kunnen hun activiteiten opsplitsen in twee periodes: de periode vóór het Beleg in 1572 (Blom 2006: 111), en erna.

Het is niet echt duidelijk wanneer de Haarlemse kamers precies ontstonden. De eerste vermelding in de archieven van rederijdersactiviteiten te Haarlem stamt uit 1502. Een andere bron spreekt van 1485 als ontstaansjaar (Van Boheemen & Van der Heijden 1993: 49).

In deze ontstaansperiode zijn er twee rederijderskamers actief in Haarlem. De eerste is *De Pellecaen*. Dat is de naam van de Haarlemse kamer die bekender is onder haar zinspreuk 'Trou Moet Blycken'. Er is ook nog een tweede kamer actief in Haarlem, die hanteert de zinspreuk 'Lieft Boven Al'. De naam van die kamer was *De Wijngaertrancken*. In 1511 zijn beide kamers gefuseerd. Ze komen samen onder de

naam *Het kyndeke Jesus in die Wijndruifven* met de zinspreuk 'Trou Moet Blycken'. Tussen 1546 en 1550 moet naast de 'oude' kamer een nieuwe kamer *De Wijngaertrancken* zijn ontstaan (Van Boheemen & Van der Heijden 1993: 49, 51).

Beide kamers treden met de regelmaat van de klok op en zijn erg geliefd. Er zijn bronnen die spreken over optredens die de feestelijkheden moesten opluisteren rond het bezoek van Filips de Schone, aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk en Filips II van Oostenrijk. Ook treden ze jaarlijks op ter gelegenheid van de ommegang op Sint Aelbrechtsdag (Van Boheemen & Van der Heijden 1993: 51). De waardering voor hun prestaties blijkt uit giften aan de kamers van de overheid.

Zeer regelmatig ontvangen de kamers van de magistratuur geldelijke ondersteuning voor de organisatie van activiteiten op Haarlemse feestdagen en voor het houden van rederijkerswedstrijden te Haarlem, maar ook voor het bijwonen van rederijkersfeesten elders (Van Boheemen & Van der Heijden 1999: 341).

'De overige publieke activiteiten van de rederijkers bestonden uit het deelnemen aan of zelf organiseren van rederijkerswedstrijden' (Van Boheemen & Van der Heijden, 1993: 52).

Vanaf 1559 wordt er vanuit de overheid op aangedrongen om de rederijkersactiviteiten stop te zetten. De druk wordt steeds groter. Ten slotte schrijft de graaf van Bossu in 1567 een brief naar het stadsbestuur van Haarlem, waarin hij onder andere 'gelast 'in alder manieren die vergaderinghe van den rethorisijns binnen Haerlem' te verbieden. Dit bevel hangt ongetwijfeld samen met de politieke en de godsdienstige troebelen' (Van Boheemen & Van der Heijden 1993: 51).

In de periode na het Beleg zijn beide kamers opnieuw actief: 'Liefde Boven Al' in 1577 en 'Trou Moet Blycken' in 1578. Tot 1616 bloeien de rederijkersactiviteiten. In die periode ontstaat er een derde kamer: *De Witte Angieren* (de Vlaamse kamer van Haarlem) met als zinspreuk 'In Liefde Getrouw' (Van Boheemen & Van der Heijden 1993: 53). Ook na het Beleg is de rol van de rederijkers bij het opluisteren van feestelijkheden in de stad bepaald niet uitgespeeld (Van Boheemen & Van der Heijden 1993: 54). Er bleven wel wat geschillen bestaan tussen het bestuur en de rederijkers, zoals bijvoorbeeld over de plaats waar de voorstellingen werden gegeven (Van Boheemen & Van der Heijden 1993: 55). Een verklaring voor dit laatste kan

gevonden worden in het feit dat 'na de bestandstwisten in Haarlem de contra-remonstranten meer invloed kregen. De overheid was duidelijker een gereformeerde overheid geworden' (Van Boheemen & Van der Heijden 1999: 341). De rederijders lieten het niet na om dat in hun stukken naar voren te brengen. Dat wijst erop dat ze 'niet altijd conformistisch, maar soms zelfs ronduit rebels waren, en dat zij het hart op de tong droegen' (Ramakers 2003: 109).

De Haarlemse kamers organiseerden ook wedstrijden. In 1588 bijvoorbeeld schreef de oude kamer 'Trou Moet Blycken' een wedstrijd uit op de vraag: 'wat ter werelt onsienlijckxt is en meest moet geacht sijn'. 'Deze wedstrijd beperkte zich tot alle liefhebbers van retorica in de stad Haarlem' (Van Boheemen & Van der Heijden 1993: 55). In 1590, 1591, 1600 en 1601 worden telkens aanvragen ingediend bij het stadsbestuur om een wedstrijd uit te schrijven in Haarlem. Telkens wordt de vraag afgeslagen omdat het stadsbestuur betere tijden wil afwachten (Van Boheemen & Van der Heijden 1993: 56). Uiteindelijk wordt er in 1606 een grote wedstrijd gehouden waarvan de teksten onder de titel *Const- thoonende luweel* in druk werden uitgegeven (Hummelen 1968, 3L, p. 204-211). Twaalf kamers uit het graafschap Holland deden mee aan de wedstrijd. Het thema was:

Die d'Armen liefdich troost, wat loon de sulck verwacht?

Als oock wat straffe fel, die troostloos haer veracht?

(Van Boheemen & Van der Heijden 1993: 57)

Ook in 1613, 1629, 1634 en 1646 werd er opnieuw een wedstrijd georganiseerd in Haarlem, maar geen enkele editie was zo succesvol als die van 1606 (Van Boheemen & Van der Heijden 1993: 59).

De Haarlemse kamers namen ook deel aan wedstrijden in andere steden en waren erg succesvol. Ze behoorden zelfs tot de actiefsten van Holland (Van Boheemen & Van der Heijden 1993: 59).

De rederijdersactiviteiten in de tweede helft van de zeventiende en in het eerste kwart van de achttiende eeuw werden beperkt tot interne voorstellingen. Verder lijkt de overheid zich niet meer te bemoeien met de kamers (Van Boheemen & Van der Heijden 1993: 59). 'De kamers blijven als sociëteit tot ver in de achttiende eeuw actief; 'Trou Moet Blijcken' is zelfs – met een weliswaar veranderde doelstelling – tot

op de dag van vandaag een gerenommeerde sociëteit in Haarlem gebleven' (Van Boheemen & Van der Heijden 1993: 60).

Van Boheemen & Van der Heijden besluiten dat

in de zestiende en het eerste kwart van de zeventiende eeuw [...] de Haarlemse rederijderskamers, gecontroleerd en gestimuleerd door het stadsbestuur, een zeer actieve rol [hebben] gespeeld in het sociale en culturele leven van Haarlem. Daarna lijkt zich de activiteit voornamelijk binnenskamers af te spelen (Van Boheemen & Van der Heijden 1993: 60).

1.2. Verzameling 'Trou Moet Blijcken'

De verzameling 'Trou Moet Blijcken', een verzameling spelen van de Haarlemse kamer *De Pellecaen*, is 'de grootste collectie toneelspelen die uit de rederijderstijd is overgeleverd' (Ramakers 2003: 111). Deze verzameling is nog steeds belangrijk want ze is,

door haar omvang en gevarieerde inhoud, van groot belang voor de rederijdersstudie in het algemeen, maar door haar genetische verbondenheid met Haarlem levert zij ook uitgelezen materiaal voor bijzonder onderzoek van het zestiende- en vroeg-zeventiende-eeuwse toneel- en cultuurleven in deze Hollandse stad (Coigneau 2000: 80).

Goossen ten Berch, een bestuurslid van *De Pellecaen*, stelde in 1600 de collectie samen.

Deze collectie [...] bestaat uit een 'verzameling' van negen (oorspronkelijk twaalf: de boeken H,K en L zijn vermist) 'verzamelhandschriften', waaronder één (boek N) met twee, de acht andere met tien tot 24 spelen, en twee handschriften die elk één spel bevatten, waarbij het ene (boek M) een één-tekst-handschrift is, het andere een register met allerlei andere teksten van archivalisch belang. Samen leveren de elf boeken, die, behalve het laatste (het registerdeel, door Hummelen (I O) R genoemd), elk met een letter (van A tot G of met I, M of N) zijn gemerkt, niet minder dan 118 spelen op (Coigneau 2000: 78).

'Hij [Goossen ten Berch] voorzag ze, afgezien van hun letter, van de naam van de kamer en het jaartal 1600' (Ramakers 2003: 112). Wat die datum betreft, is duidelijk geworden dat het jaartal 1600 eerder verwijst 'naar het moment waarop de afschrijver met zijn werk begon dan dat die datum op een tijdstip van voltooiing betrekking zou hebben' (Coigneau 2000: 80). De meeste spelen die op jaar te

dateren zijn, stammen uit de periode tussen 1559 en 1609, dat zijn twee sleuteljaren in de geschiedenis van de Nederlanden:

In de collectie-Trou Moet Blijcken is 1559 het jaar van schrijven en opvoeren van het oudste bekende spel van de Haarlemse rederijker Louris Jansz. Hij maakte dat voor de viering van de Vrede van Le Cateau-Cambrésis. Het is bovendien het oudste op jaar te dateren Haarlemse spel in de collectie. Uit 1609 stamt het jongste dateerbare spel, dat – niet geheel onverwacht – het Twaalfjarig Bestand tot onderwerp heeft (Ramakers 2003: 114).

De propheet Eliseus is terug te vinden in boek B. We weten zeker dat Ten Berch zelf de kopiist is van deze band en nog zeker van drie andere: A, C en G. De kopiist van de handschriften D, E, F en I daarentegen is Adriaen Lourisz Lepel, de factor van de jonge kamer *De Wijngaertrancken*. Ze vielen dus waarschijnlijk kant-en-klaar in de handen van Ten Berch (Ramakers 2003: 112). ‘Sinds lang is het bekend dat de verzameling van de ‘Pellicanisten’ afschriften bevat van uit andere streken afkomstige stukken. De gewoonte om ook elkanders spelen af te schrijven en op te voeren, schijnt algemeen geweest te zijn’ (De Vooy 1926: 265). De oorsprong van de teksten is niet altijd duidelijk. ‘Soms is de oorsprong nadrukkelijk (sic) vermeld, maar soms achtte men het niet nodig dit te vermelden, en stond de tekst aan wijzigingen bloot, vooral door invlechting van de eigen naam en zinspreuk, waardoor het de schijn kreeg, eigen werk te zijn’ (De Vooy 1926: 266).

2. Inhoud en structuur

2.1. Speltype

De propheet Eliseus werd door de rederijders als spel van sinne gecategoriseerd. Het voorste schutblad van boek B van de verzameling Trou Moet Blijcken, waarin het spel is overgeleverd, draagt het opschrift: 'Spelen van Sinnen' (Hummelen 1968: 63). Het spel van sinne (of zinnospel) is, samen met het refrein, het handelsmerk van de retrozijnen (Mak 1944: 20). Een ander woord voor zinnospel is moraliteit, dat zijn 'spelen waarin een betekenis, les of moraal verwoord en verbeeld wordt' (Ramakers 2001: 229). Dat gebeurt aan de hand van allegorieën en sinnekens (voor verdere uitleg over de sinnekens, zie '2.3.1 Personages'). De rederijders waren er immers van overtuigd dat het verbale, maar ook het visuele van belang is om iets op te steken van het spel. 'Dat verklaart de aantrekkelijkheid van de dramatische allegorie; ze maakte abstracte zaken niet alleen zichtbaar en inzichtelijk, maar ook 'onthoudbaar'' (Ramakers 2001: 230). Ook in ons spel wordt daarnaar gerefereerd. Retorica zegt bijvoorbeeld op r. 170 'Men seijt voor een spreekwoort dat aensien gedencken // doet' en op r. 175 'Taensien geeft opmercken sij connent t'hart best bewegen'.

We kunnen de zinnespelen schematisch onderverdelen in drie groepen: religieus, maatschappelijk en amoureuus; *De propheet Eliseus* is duidelijk een religieus spel van sinne (Coigneau 2005a: 112). Hummelen deelt de term 'spel van sinne' verder op in *episch-dramatische spelen* of *historiaalspelen* en *explicatief-dramatische spelen* (Hummelen 1958: 28; 1968: 12). Laatstgenoemde spelen zijn 'spelen waarin uitsluitend personificaties optreden en die erop gericht zijn een bepaalde centrale gedachte of idee te ontvouwen of uit te leggen' (Ramakers 2001: 235).

Historiaalspelen daarentegen bestaan uit

dramatiseringen van historische – vooral bijbelse – en mythologische verhaalstof, waarin naast personages uit het oorspronkelijke verhaal ook personificaties optreden: sinnekens maar ook allegorische personages die in spelende prologen en epilogen de hoofdhandeling inleiden, afsluiten en van een al dan niet allegorische uitleg voorzien (Ramakers 2001: 235).

De propheet Eliseus is zonder twijfel een spel van sinne, meer bepaald een historiaalspel. De bron waarop dit toneelstuk gebaseerd is, is een Bijbelverhaal, 2 Koningen 5. Aan de personages uit het oorspronkelijke verhaal zijn in het spel sinnekens en in de proloog nog andere allegorische personages toegevoegd. De allegorische personages zorgen inderdaad voor een inleidende proloog, net zoals Ramakers in het hierboven geciteerde fragment stelt. Ook trachtte de auteur het publiek iets bij te brengen, bijvoorbeeld door belerend te werk te gaan in de epiloog.

2.2. Analytische inhoudsopgave

In de analytische inhoudsopgave maken we een indeling van het toneelstuk in scènes en metascènes. Hummelen gebruikte deze termen voor het eerst. Een *metascène* wordt begrensd door momenten waarop het toneel leeg is of de acteerstroom stopt en kan 'uit een of meer in elkaar overvloeiende scènes bestaan' (Van de Sype & Van Caeneghem 2001-2002: 67). 'Deze grenzen zijn meestal aangegeven door de afwezigheid van rijmbreking, waardoor normaal gesproken de opeenvolgende clausen met elkaar verbonden zijn. De rijmketen wordt op zo'n plaats als het ware afgehecht' (Hummelen 1982: 12). Na een metascène is vaak het woord 'pauza' terug te vinden. 'Wanneer er (...) sprake is van een tijdhiaat, is dat als zodanig meestal aangegeven door de toneelaanwijzing 'pauza'. In de pauza kan worden gemusiceerd.' (Hummelen 1982: 12-13) Een *scène* wordt 'onderscheiden op basis van veranderingen in het bestand van op het toneel aanwezige personages' (Van de Sype & Van Caeneghem 2001-2002: 67).

In wat volgt zijn de metascènes met een Romeins en de scènes met een Arabisch cijfer aangeduid.

Proloog (r.10 – 194)

De metascène- en scèneverdeling van *De propheet Eliseus* is over het algemeen heel gemakkelijk te maken en geeft geen noemenswaardige problemen, behalve bij de proloog. Het is namelijk erg moeilijk te bepalen wie het woord neemt in het begin van het toneelstuk: 'In de proloog van *De propheet Eliseus* komt Rethorica uit op het

gezing van een vierstrofig lied, maar het is niet duidelijk of dit door haarzelf of een ander wordt gezongen' (Coigneau 1991-1992: 25).

Volgens de regieaanwijzingen (r. 2-4 en r. 7) gaan Retorica of Verachter der Kunst van start. Inhoudelijk gezien is dat echter problematisch. De retorica wordt namelijk geprezen, wat Verachter der Kunst toch moeilijk kan doen, en gevraagd om op het podium te verschijnen. Retorica kan dus onmogelijk al op het podium gestaan hebben en zichzelf opgeroepen hebben. Op r. 56 wordt duidelijk dat Retorica op dat verzoek ingaat ('*Rethorica* uijt Comende op het gesang'). Ook Verachter der Kunst lijkt nu pas op het toneel te komen, ook al vinden we daar geen expliciete regieaanwijzingen van terug. Hij vraagt zich namelijk af wat er hier allemaal gaande is en verbaast zich over de aanwezigheid van het publiek. Dit wijst erop dat hij net aangekomen is. Hieruit zouden we kunnen besluiten dat de kopiïst een fout maakte bij het overpennen; het blijkt immers weinig waarschijnlijk dat Retorica of Verachter der Kunst deze proloog zouden hebben gezongen. Hypothetisch kunnen we stellen dat die fout waarschijnlijk in r. 5 gemaakt werd bij het kopiëren waardoor r. 2 – 6 wat verwarrend overkomen. Een tweede kopiïst voegde er dan waarschijnlijk r. 7 aan toe met de bedoeling de voorgaande regels te verduidelijken, waardoor deze problematische situatie ontstond.

Waarschijnlijk stond er dus een derde persoon op het toneel en zong hij het lied van de proloog. Eventueel kan deze passage door een 'retrosijn' opgevoerd zijn, net zoals dat in de epiloog gebeurt (r. 1224). Het kan ook een vertegenwoordiger van het volk zijn, die de acteurs aanspoort om van start te gaan, 'wij' in r. 14 kan dan verwijzen naar het publiek en/of de rederijkers. 'Al was het niet noodzakelijk, in de regel ging aan het eigenlijke spel een proloog vooraf. Soms zelfs twee: een algemene toespraak van het publiek en een die een soort inleidend spel vormt' (Mak 1944: 64). Het kan ook gewoon om een neutrale persoon gaan, die de Retorica oproept om op het toneel te verschijnen.

Het blijft onduidelijk wie het lied van de proloog heeft gezongen. Er zijn geen pasklare antwoorden die helderheid scheppen.

1. r. 10 – 55: Het eerste gedeelte van de proloog is een lied en wordt volgens de regieaanwijzingen (r. 2-4 en r. 7) door Retorica of Verachter der Kunst gezongen (zie

echter het hierboven beschreven probleem). De retorica wordt geprezen en gevraagd om op het podium te verschijnen.

2. r. 56 – 194: Retorica en Verachter der Kunst zijn in een discussie gewikkeld. Retorica wijst Verachter der Kunst op de positieve aspecten van de retorica, terwijl Verachter der Kunst die probeert te ontcrachten. Er wordt gezegd dat er een toneelstuk zal opgevoerd worden. Retorica vat ook kort samen waarover het zal gaan en waarom het ten tonele zal gebracht worden. Verachter der Kunst is erg negatief ingesteld tegenover het stuk. Retorica eindigt met een welkomstwoordje voor het publiek.

I.

1. r. 212 – r. 285: Koning Joram komt op met twee kamerbedienden en Gechazi, de dienaar van Elisa. Hij vraagt hen verhalen te vertellen over de wonderlijke profeet Elisa zodat ze zijn goede voorbeeld kunnen volgen. Ze bespreken de tenhemelopneming van Elia, de voorganger van Elisa, hoe Elisa het water uit de bron opnieuw gezond maakte, hoe hij 42 spottende kinderen liet verscheuren door beren, hoe hij Joram hielp de Moabitische koning te verslaan door het drinkwaterprobleem op te lossen en hoe hij een vrouw hielp uit de schulden te raken.

2. r. 286 – r. 318: Net wanneer Gechazi het verhaal over de Sunamitische vrouw wil vertellen, komt ze aangewandeld met haar 'stomme zoon'. Ze begint te vertellen. Toen ze terugkwam nadat ze zeven jaar in het buitenland was geweest op aanraden van Elisa, merkte ze dat haar huis en haar goederen aangeslagen waren. Joram draagt een van zijn kamerbedienden op onmiddellijk met haar mee te gaan en al het onrecht dat haar werd aangedaan ongedaan te maken. De Sunamitische vrouw bedankt de koning. Ze vertrekt samen met haar zoon en een kamerbediende.

3. r. 319 – r. 459: Gechazi, de overgebleven kamerbediende en Joram vertellen nog wat verhalen over hoe Elisa de hongersnood oploste, hoe hij het volk te eten gaf, hoe hij een zoekgeraakt stuk ijzer van een bijl terugvond en hoe hij de Israëlieten hielp in hun strijd tegen Aram.

4. r. 464 – r. 482: Naäman van Syrië komt samen met twee dienaars op het podium. Hij heeft een brief mee van de Koning van Assyrië voor Koning Joram. Deze laatste is niet opgezet met de inhoud van de brief.

pausa

II.

r. 484 – r. 648: Scène-apart van de sinnekens. Afgoderij komt op het podium en roept Gierigheid erbij. Ze beginnen te discussiëren en verwijten elkaar hun negatieve eigenschappen. Ook Elisa wordt heel even als gespreksonderwerp behandeld. Beide sinnekens gaan terug naar binnen als ze hem zien naderen.

III.

1. r. 650 – r. 686: Elisa komt op het podium en bidt tot God. Ondertussen verschijnt Gechazi. Elisa ziet dat hij erg gehaast is en vraagt wat er scheelt. Gechazi vertelt de profeet wat er in de brief van Naäman staat en hoe de Koning erop reageerde. Elisa vraagt Gechazi Naäman bij hem te brengen, waarop zijn dienaar vertrekt.

2. r. 687 – r. 698: Elisa begint een monoloog en bidt tot God. Hij gelooft dat het vertrouwen in Hem voldoende zal zijn om Naäman van zijn melaatsheid te genezen.

pausa

IV.

r. 699 – r. 771: Scène-apart van de sinnekens. Ze bespreken de gebeurtenissen van daarnet. Gierigheid wil graag dat Afgoderij Naäman blijft beïnvloeden, zodat hij niet valt voor de vrome 'praatjes' van Elisa. Ook Gierigheid zal zijn beste beentje voorzetten en zorgen dat de profeet door gierigheid aangestoken wordt. Beiden gaan af.

V.

1. r. 772 – r. 785: Joram, Naäman en zijn dienaren komen op. Op r. 772 staat er te lezen dat Joram met zijn dienaren opkomt, maar uit het verdere verloop van het toneelstuk blijkt dat het om de dienaren van Naäman gaat. Waarschijnlijk gaat het hier dus om een fout van de kopiist.

De melaatse vraagt zich af hoelang hij nog ziek zal zijn. Joram legt uit dat hij geen oplossing weet, hij kan hem niet genezen. Hij begroet Gechazi die net is aangekomen.

2. r. 786 – r. 797: Gechazi vertelt dat Naäman tot bij de profeet moet komen om hem te genezen van zijn melaatsheid. Joram geeft zijn toestemming en hoopt dat Naäman opnieuw gezond wordt. Joram gaat af.

3. r. 798 – r. 861: tweepolige scène

- r. 798 – r. 835: Naäman is verheugd dat Elisa hem misschien zal kunnen genezen. Gechazi vraagt hem even buiten te wachten, tot hij de profeet op de hoogte heeft gebracht van Naämans aankomst. Hij gaat af en keert onmiddellijk terug. Hij brengt de boodschap over van Elisa: Naäman moet zich zeven keer in de Jordaan wassen. Naäman is eerst wat ontgoocheld in de profeet, die niet tot bij hem kwam, en in diens advies, maar laat zich toch door een dienaar overhalen om het te proberen.
Nergens wordt aangeduid dat Gechazi van het toneel gaat, maar waarschijnlijk gebeurt dat tussen r. 816 en r. 835. Verder wordt hij namelijk niet meer genoemd en neemt hij niet meer deel aan het gesprek.
- r. 836 – r. 861: Simultaneïteit. Volgens de regieaanwijzingen blijven Naäman en zijn dienaren nog wat staan, maar dat lijkt moeilijk te rijmen met het feit dat de dienaren nog even blijven praten over hun meester in de derde persoon. Naäman mengt zich ook niet meer in het gesprek. Waarschijnlijk stond Naäman wat verderop op het toneel en hielden zijn dienaren ondertussen een onderonsje.

De twee dienaren bespreken onder elkaar dat hun meester de goede beslissing heeft genomen. Wanneer ze de 'anderen' (de sinnekens) zien aankomen, vertrekken ze vlug.

VI.

r. 862 – r. 970: Scène-apart van de sinnekens. Ze verwijten elkaar dat hun plannetje aan het mislukken is. Hun gesprek ontardt in een discussie. Ze beslissen het bij te leggen en praten nog wat verder. Ze vertellen dat er heel veel mensen niet zuiver op de graat zijn. Ze gaan af wanneer ze andere personages zien naderen.

VII.

1. r. 971 – r. 984: Naäman komt samen met zijn dienaar op en prijst zichzelf gelukkig dat de melaatsheid verdwenen is. Hij dankt de Heer. Ook zijn dienaar is erg gelukkig.

2. r. 985 – r. 1032: Elisa komt erbij met Gechazi. Naäman bedankt ook Elisa. Hij wil hem graag iets cadeau doen, maar Elisa wil dat niet aannemen. Naäman vertelt dat de Heer nu zijn enige God is. Naäman neemt afscheid. Elisa en Gechazi gaan af.

3. r. 1033 – r. 1060: Gechazi komt onmiddellijk terug op het podium en vertelt het publiek wat hij van plan is. Hij wil, in tegenstelling tot zijn meester, wel graag een cadeau ontvangen en zal dat met een list proberen te bemachtigen. Naäman staat ondertussen wat verder op het toneel. Gechazi vertelt aan Naäman dat er twee jongemannen van de profetengilde zijn aangekomen en dat die wel zouden kunnen genieten van zijn goedheid. Naäman schenkt hem geld en kleren. Hij draagt zijn knecht op om de geschenken voor Gechazi te helpen dragen. Naäman gaat van het toneel.

4. r. 1061 - r. 1066: Gechazi zegt tegen de knecht dat hij mag vertrekken. De knecht gaat af.

5. r. 1067 – r. 1083: Elisa komt op en vraagt Gechazi waar hij geweest is. Gechazi zegt dat hij nergens naartoe is gegaan. Elisa ontmaskert zijn leugens en voorspelt dat hij en zijn nakomelingen melaats zullen worden. Elisa gaat af.

6. r. 1084 – r. 1098: Gechazi drukt in een monoloog zijn spijt over zijn daden uit en gaat van het toneel.

pausa

VIII.

r. 1100 – r. 1221: Scène-apart van de sinnekens. Afgoderij verwijt Gierigheid dat hij Gechazi beïnvloed heeft. Gierigheid denkt dat Afgoderij jaloers is omdat Naäman nu vroom geworden is. Afgoderij zegt dat hij vreest voor het leven van Gechazi. Gierigheid probeert die gedachte af te zwakken. Ze sluiten het verhaal af.

Epiloog (r. 1225 – r. 1268)

Twee 'Retrosijnen' vatten de moraal van het verhaal samen. Als toeschouwer moet je leren uit het verhaal en Elisa als voorbeeld nemen. Er worden enkele tips gegeven om een goed leven te leiden, zoals bijvoorbeeld je kinderen een goede opvoeding geven.

2.3. Verhouding hoofdbron – spel

2.3.1. Personages

De proloog telt drie personages: Retorica, Verachter der Kunst en een dubieuze derde figuur. De bespreking van deze laatste is terug te vinden onder '2.2 Analytische inhoudsopgave'. Retorica en Verachter der Kunst zijn twee personificaties, d. i. de belangrijkste dramatische toepassing van de allegorie:

De allegorie is vooral via de personificatie [...] te verbinden met het toneel als driedimensionaal genre, als theater. Een personificatie is immers een personage dat een begrip of instantie letterlijk tot leven brengt, door stem, mimiek, gestiek, kostuum en [...] vermoedelijk ook masker (Ramakers 2001: 228).

Deze personificaties helpen de boodschap te visualiseren en net daardoor kan alles gemakkelijker onthouden worden (dit werd ook al besproken onder 2.1 Speltype).

De personages van het eigenlijke spel worden na de proloog, van r. 200 tot 208, op een rijtje gezet, volgens volgorde van opkomen. Aan het begin van elke regel staat een getal dat correspondeert met het aantal personages dat het stuk op dat moment al telt. Merkwaardig is dat het personage Elisa ontbreekt in de lijst. Ook de zoon van de Sunamitische vrouw wordt er niet in vermeld. Maar dat is de normale gang van zaken voor een 'stom' personage, die wordt namelijk meestal niet opgenomen in de lijst met personages. De enige aanwijzing dat de jongen daadwerkelijk op het toneel stond, is te vinden op r. 287: 'desen'.

Alle personages uit de hoofdhandeling komen ook terug in de bron, 2 Koningen 5. Het dienstmeisje van Naäman en zijn vrouw krijgen wel niet zo'n grote rol als in de Bijbel. Ook de koning van Aram komt niet aan het woord in het toneelstuk, wat wel het geval is in de Bijbel. De Sunamitische vrouw is niet van belang voor het hoofdverhaal van de genezing van Naäman, maar treedt wel samen met haar 'stomme' zoon op om haar eigen verhaal te vertellen over de wondere werken van Elisa.

De twee laatste personages op de lijst, Afgoderij en Gierigheid, zijn sinnekens. Volgens Hummelen zijn sinnekens 'de personificaties van de verleidende krachten van het kwaad, in de ruimste zin van het woord' (Hummelen 1958: 1). Het zijn 'meestal allegorische personificaties van negatieve menselijke eigenschappen. Vanwege deze allegorische functie kregen ze meestal ook veelzeggende namen' (Laport et al. 1996: 18). Zij verschijnen, net zoals de meeste sinnekens, altijd per twee. Meestal treden sinnekens ook op in scènes waarbij ze in contact treden met personages uit de hoofdhandeling, de zogenaamde contactscènes. Maar in *De propheet Eliseus* is dat niet het geval, Afgoderij en Gierigheid verschijnen vier keer in een zogenaamde scène-apart. 'These 'scenes apart', [...], are largely taken up with reactions to what has gone before: in many cases an episode in which the *sinnekens* themselves were not even directly concerned' (Hummelen 1984: 17). Er is ook een didactisch aspect: 'the true, demonic nature of the powers which the *sinnekens*

portray is brought to light' (Hummelen 1984: 17). Ze zijn eensgezind door hun gemeenschappelijke interesse om hun slachtoffers in het verderf te storten. 'Die eensgezindheid werd echter steeds verbroken en afgewisseld door onderlinge conflicten' (Laport et al. 1996: 18). De sinnekens waren ook herkenbaar aan hun uiterlijk, 'door de kledij die ze droegen en de attributen die ze bij zich hadden. Dit uiterlijk was aangepast aan hun naam en de functie die ze binnen het spel vervulden' (Laport et al. 1996: 18). Afgoderij en Gierigheid volgen het standaardmodel dat Mak beschrijft in *De rederijders*:

Stereotiep is hun schelden en schimpen op de andere figuren van het spel en op elkaar, wat dan uitloopt op een hevige ruzie in een heel ander taaltje dan de rest van het spel, namelijk de levendige, platte volkstaal, waarin ze elkaar de grofste verwijten naar het hoofd slingeren, om zich het volgend ogenblik natuurlijk weer te verzoenen en samen er op uit te gaan om hun heilloze plannen uit te voeren (Mak 1944: 61-62).

Doordat onze sinnekens alleen maar voorkomen in scènes-apart en dus niet in contact komen met personages uit de hoofdhandeling, is het voor de hand liggend dat Gierigheid en Afgoderij geen aanleiding geven tot actie. Ze volgen de handeling van het Bijbelverhaal wel en bespreken het op hun beurt. Ze willen Naäman wel beïnvloeden, maar slagen daar niet in. Dan heeft Gierigheid meer succes bij Gehazi. Ook Hummelen merkte over *De propheet Eliseus* hetzelfde op:

Maar als die [de dienaars van Naäman] zijn vertrokken om te kijken of ze hun meester bij zijn bad kunnen helpen, volgt een sinnekensscène die geen enkele relatie met de tijd van het gebeuren op of achter het toneel heeft. Wat erger is: die scène heeft in geen enkel opzicht, hoogstens ternauwernood, enig verband met de hoofdhandeling van het spel; de auteur heeft de sinnekens nl. pas een actieve rol toegedacht in het laatste gedeelte van het stuk, als het om Gehazi gaat (Hummelen & Schmidt 1975: 33).

Op basis van hoe emoties worden uitgewerkt in de hoofdhandeling kunnen we volgens Coigneau de spelen van sinne onderverdelen in drie groepen: 'emotional framing', 'emotional driving' en 'emotional stuffing' (Coigneau 2005b: 246). Deze laatste groep kunnen we toepassen op *De propheet Eliseus*. Deze vorm komt het vaakst voor bij Bijbeladaptaties. De geuite emoties worden als supplementair aangezien. 'The protagonist's emotional status does not generate a counter-action, nor does it drive the main action itself. Rather the opposite of the counter-action-process is found here, the emotional being worked up as a response to an autonomous central action' (Coigneau 2005b: 250). De bijkomende uitgewerkte emoties in het spel geven meer inzicht in de mens achter de Bijbelfiguur. 'The need

to bring the devotional and sanctified closer to human nature and the intimacy of family life seems to have provided emotive rederijker drama with the most fertile ground' (Coigneau 2005b: 256). Net door het feit dat die familiebanden hier weinig of niet aanwezig zijn, is er weinig aanleiding tot emotionele amplificatie. Dat in tegenstelling tot *Van Naaman prinche van Syrien*, waar het emotionele aspect enorm uitgewerkt werd. We kunnen toch nog enkele voorbeelden terugvinden die de emotional stuffing in het werk aantonen. In ons toneelstuk zorgt vooral Naäman voor de extra emotionele gelaagdheid. Zo stelt hij uitgebreid zijn vreugde tentoon om zijn genezing (r. 971 – 981). Een ander voorbeeld is wanneer Naäman zijn ongeduld uitdrukt (r. 772 – 779). Ook Gechazi zet zijn emoties extra in de verf in zijn laatste monoloog (r. 1084 – 1098), wanneer hij zijn spijt betuigt.

Het spel wordt afgesloten met een epiloog, voorgedragen door twee 'retrosijnen'. Meer weten we niet over deze personages.

2.3.2. Religieuze actualisering

Eerder zagen we al dat in een spel van sinne de didactische functie van belang is. De auteur stelt daar nogal vaak de hekeling tegenover. 'De hekeling is soms bijzonder scherp, maar zoekt toch steeds naast afkeer van de misstand ook het lachen erom uit te lokken' (Hummelen 1958: 257). Het volstaat om het onderwerp te actualiseren, waarover de sinnekens het hebben (Hummelen 1958: 257). Het is namelijk vooral de taak van de sinnekens om de actualiteit spottend in het stuk te vervlechten:

Vaak is de satirische opmerking [...] een steek onder water, een toespeling; en het nemen van een dergelijke draai verscherpt eigenlijk de hekelende kracht. Zo vinden we het ook in de rederijkersspelen, waar de hekeling voor een belangrijk deel in de mond van de sinnekens is gelegd (Hummelen 1958: 257).

Op die manier komen we meer te weten over de maatschappelijke situatie op het moment dat het toneelstuk werd geschreven. Ook in *De propheet Eliseus* is dat het geval.

Zo komen we, door een opmerking van Gierigheid op r. 1216 en 1217, iets meer te weten over de ontstaanscontext van het stuk. Via deze Bijbelse voorbeelden wordt namelijk machtsmisbruik en de reactie daarop van de uitgebuite bevolking vergeleken met de politieke opstand in de zestiende eeuw tegen Alva's beleid, met name dat van de tiende penning. Dat was 'het onderdeel van Alva's belastingheffing dat het meeste verzet oproep; 10% belastingheffing op de verkoopprijs van alle roerende goederen, te betalen door de verkoper bij iedere overdracht' (Blom 2006: 429). *De propheet Eliseus* werd naar alle waarschijnlijkheid na 26 juli 1581 geschreven, wanneer het Plakkaat van Verlatinghe ondertekend werd. Dat was een officiële verklaring van de Staten-Generaal van de opstandige provincies, waarin Filips II vervallen werd verklaard van zijn rechten (Blom 2006: 115). Het kan dus gezien worden als de Nederlandse onafhankelijkheidsverklaring waarmee Gierigheid de onafhankelijkheid van de Edomieten en de opstand van Libna vergelijkt. In het licht van deze benadering kunnen we stellen dat, wanneer de auteur in r. 1253 spreekt over 'u vijant vercloecken', hij de Spanjaarden bedoelt.

In die tijd was er dus politieke wrevel, maar ook op religieus vlak liep niet alles op wieltjes. Op het einde van de zestiende eeuw was de Spaanse koning Filips II aan het bewind, met Alva als zijn vertegenwoordiger in de Nederlanden. Beiden stuurden aan op het praktiseren van de rooms-katholieke godsdienst en waren tegen de protestanten. 'Sedert het prilste begin van de Hervorming hadden diverse nieuwe religieuze stromingen aanhang gevonden in de grote Brabantse en Vlaamse steden' (Blom 2006: 105). Alva wenste niet te onderhandelen en er leken geen vreedzame oplossingen te zijn, hij liet die 'kettters' dan ook massaal vervolgen en strafte ze met de doodstraf (Blom 2006: 105). Ons stuk is vooral toegespitst op deze godsdienstige perikelen. De auteur was hoogstwaarschijnlijk protestants en zet het joods-christelijke monotheïsme in de verf, door te vertellen over het leven en de wondere werken van Elisa en God. Dat wordt door de sinnekens aan de kaak gesteld met een knipoog naar de actualiteit. Hieronder volgen enkele voorbeelden.

Voor de protestanten lijken de katholieken afgodendienaars. In plaats van één God te dienen, vereren ze ook heiligen, relikwieën en sacramenten. De invoering van het sinneke Afgoderij zorgde er dan ook voor dat het publiek Afgoderij associeerde met het katholicisme. Ook Naäman die oorspronkelijk verschillende goden vereert, maar

later tot inzicht komt en maar één ware God erkent, kan verwijzen naar de godsdienstkwesitie. Verder wordt er gesneerd dat de geestelijken te veel genieten van het leven. Gierigheid stelt van r. 941 tot 944 dat de rijke paters liever wijn drinken en goed eten dan te luisteren naar zedenpreken. Ook zijn de sinnekens van oordeel dat de katholieke geestelijken beïnvloedbaar zijn door geld. Zo alludeert Afgoderij op r. 750 dat de geestelijken schuldig zouden zijn aan simonie. Andere voorbeelden die de religieuze actualiteit laten doorschemeren zijn terug te vinden in r. 503, waar men in de zestiende eeuw met de dienaren van de afgod Baäl ook de katholieke geestelijken bedoelde, en in r. 907, waar Afgoderij een duidelijke zinspeling op de katholieke mis maakt.

Rederijkers waren niet altijd conformistisch, ze waren soms zelfs ronduit rebels en droegen het hart op de tong (Ramakers 2003: 110). Het creatieve gebruik van de hekeling door de sinnekens kan dus gezien worden als hun uitlaatklep.

2.3.3. *Vergelijking Van Naaman prinche van Syrien en De propheet Eliseus*

Naast *De propheet Eliseus* bestond er in de zestiende eeuw nog een tweede rederijkersspel gebaseerd op het verhaal van de melaatse Naäman. De titel luidt *Van Naaman prinche van Syrien* en werd door W.M.H. Hummelen en C. Schmidt uitgegeven op basis van een handschrift dat in 1553 werd vervaardigd door de Amsterdamse rederijker-kopiist Reyer Gheurtz. Het stuk is wel niet volledig, er ontbreken aan het slot een kleine tweehonderd verzen. Het kan interessant zijn voor ons dit toneelstuk en *De propheet Eliseus* te vergelijken met elkaar én met de brontekst uit de Bijbel, 2 Koningen 5, aangezien beide spelen op hetzelfde Bijbelverhaal gebaseerd zijn.

Naaman, Prinche van Sijrien wordt in wat volgt afgekort tot NPS, *De propheet Eliseus* tot DPE.

Algemeen kunnen we stellen dat DPE beter de bron volgt dan NPS. Hummelen zegt daarover dat

de vergelijking van beide spelen [...] niet veel meer op[levert] dan het inzicht dat de auteur van de *Naaman* zijn bron minder slaafs volgt dan die van de *Propheet Eliseus*

(wat de expressiviteit van de tekst ten goede komt), en dat de eerste de tweede op een cruciaal moment in literair opzicht overtreft (Hummelen & Schmidt 1975: 33).

Volgens Hummelen is het grote verschil tussen NPS en DPE dat in laatstgenoemde 'de geschiedenis van Naäman helemaal van Israëlitisch perspectief uit is behandeld; wat zich in Syrië afgespeeld heeft, onttrekt zich aan het gezicht' (Hummelen & Schmidt 1975: 32). In NPS daarentegen staan vooral Naäman en wat zich in Syrië afspeelde op het voorplan. Dat uit zich onder andere door het gedeelte vóór het brengen van de brief breed uit te smeren. In DPE is juist de handeling na de genezing van Naäman meer op de voorgrond geplaatst. 'De ene auteur laat Naäman direct naar huis terugkeren, de andere rondt [...] zijn spel af met de geschiedenis van Gehazi' (Hummelen & Schmidt 1975: 33). Vooral Elisa's leven staat in de schijnwerpers.

De profeet en zijn daden staan centraal, zoals al blijkt uit de eerste scène van het spel, die vrijwel geheel gewijd is aan het verschaffen van informatie over Elisa aan koning Joram, en uit de voortzetting van de behandeling van de Naäman-stof met de dramatisering van het verhaal van Gehazi (Hummelen & Schmidt 1975: 32).

Kort samengevat kan men stellen dat in NPS het verhaal vanuit Naämans perspectief wordt verteld, in DPE vanuit Elisa's invalshoek. De titels van beide stukken bevestigen deze analyse. In NPS (r. 371 – 382) bijvoorbeeld vertelt de hofmeester Elisa's reactie gewoon eerst aan het publiek door middel van een overpeinzing en daarna aan Naäman, de profeet komt hier niet aan het woord. In DPE (r. 650 – 686) zijn we wel nog getuige van een gesprek tussen Elisa en Gehazi dat voorafgaat aan de zojuist beschreven passage van NPS. Een uitzondering hierop is dat we in NPS (r. 410 – 429) getuige zijn van het gesprek tussen de hofmeester en Elisa waar de laatste de eerste vertelt wat Naäman moet doen. In DPE (r. 809 – 814) is dat niet het geval. Daar krijgen we enkel Gehazi te zien die het advies van Elisa overbrengt. Als men in NPS de hofmeester beschouwt als equivalent van de 'dienaars' die hun meester overhalen om toch in de Jordaan te gaan baden (2 Koningen 5: 13), dan komen alle personages van het spel in de bron voor. Maar in vergelijking met de bron en DPE worden vooral het aandeel van Martha, de werkster van Naäman, en het personage van de prinses sterk uitgebreid.

De prinses komt in de bron alleen voor als meesteres van de joodse slavin, die haar het idee van een tocht naar Samaria aan de hand doet. Haar optreden in het spel en haar functie als spiegel van Naämans lijden, is eigen vinding van de auteur. Dat geldt evenzeer voor Martha; er is in de bijbel niets, dat de auteur een aanknopingspunt

bood om haar in contrast met Naäman te introduceren of om van haar in het verdere verloop van het spel bij het verspringen van het perspectief zo intensief gebruik te blijven maken (Hummelen & Schmidt 1975: 22).

Zelfs haar naam komen we in de bron en in DPE niet te weten. In r. 851 tot 855 (DPE) gaat het even over Martha, men spreekt dan over het 'hebreusch maechdeken'. In NPS komt Martha vaak aan het woord, ook in monologen, en krijgen we haar persoonlijke kijk op de zaak te zien.

Ook het aandeel van Naäman wordt groter in NPS:

Gegeven het bijbelse voorbeeld, ligt de uitbreiding van de Naäman-figuur, evenals die van de hofmeester, weer iets meer voor de hand. Zijn ongeloof in de mogelijkheid van genezing is in achterwaartse richting verlengd tot vóór de beslissing om naar Israël te reizen. [...] Nieuw is echter dat Naäman in de beide beslissende gesprekken, dat voor de reis en dat voor het bad in de Jordaan, de sociale status van Martha (in het eerste geval ook die van de prinses als vrouw!) in het geding brengt bij zijn oordeel over de door haar verstrekte informatie (Hummelen & Schmidt 1975: 22-23).

In het citaat werd het al even aangehaald: ook het aandeel van de hofmeester is aanzienlijk groter in NPS. Zo stuurt Naäman in NPS (r. 360 - 370) zijn hofmeester met de brief tot bij de koning van Israël. In DPS (r. 460 – 482) brengt Naäman, net zoals in de bron, de brief zelf tot bij de koning. Maar er dient iets meer gezegd te worden over de hofmeester. In DPE staan er twee dienaars ten dienste van Naäman. Gechazi neemt daar de taak over van de hofmeester, zoals bijvoorbeeld in r. 371 – 382 (NPS). Daar vertelt de hofmeester dat de profeet hem heeft opgedragen Naäman tot bij hem te brengen, in DPE is het Gechazi die dat zegt. Laatstgenoemde komt helemaal niet voor in NPS.

Er is ook een aantal personages uit de bron weggelaten in NPS:

Zowel koning Benadab van Syrië als koning Joram van Israël worden in 2 Koningen 5 sprekend ingevoerd. Onze auteur slaat echter Benadab, en Naämans bezoek aan hem, gewoon over. Ook de brief van Benadab aan Joram blijft iets waar alleen maar over gesproken wordt (Hummelen & Schmidt 1975: 23).

Ten slotte bespreken Helpe ter Noot en Guede Opinie op het einde van NPS de zeven hoofdzonden. Deze worden in verband gebracht met Naäman die zich zeven keer moet wassen in de Jordaan. In DPE en in de bron wordt daar geen nadruk op

gelegd. De toeschouwer krijgt alleen te horen dat hij zich zeven keer moet wassen, maar er wordt geen verdere uitleg of verklaring aan gegeven.

3. Toneel- en opvoeringsaspecten

Het onderzoek naar de toneel- en opvoeringsaspecten in de rederijkerstijd verloopt moeizaam, er zijn immers heel weinig bronnen uit die tijd overgeleverd die beschrijven hoe een toneelstuk concreet werd opgevoerd of hoe het toneel er uit zag. De belangrijkste overgeleverde bron die voor ons van grote hulp is, zijn de spelen van Gent, opgevoerd in 1539. Waarom die spelen nu net wél overgeleverd werden, is waarschijnlijk te danken aan het feit dat ze een grote actualiteitswaarde hadden. 'Voor 'gewone' rederijksspelen hadden drukkers nog amper belangstelling getoond' (Hummelen 1996: 99).

Eerst zullen we het uitzicht van het toneel en de togen in het algemeen behandelen, daarna toetsen we dat gedeelte aan ons toneelstuk, *De propheet Eliseus*.

a. Algemeen

Tot in de zeventiende eeuw vonden de meeste rederijkersvertoningen plaats in de open lucht. Er zijn wel enkele uitzonderingen:

Apart from performances during meals (for which there is little need for much in the way of decoration), very little acting took place indoors during the sixteenth century, and that was the occasional performance in the rhetoricians' chamber. Nothing is known about the arrangement of the stage on such occasions (Hummelen 1981: 181).

Het zestiende-eeuwse rederijkerstoneel bestaat uit een platform en een speelhuis. 'Het speelhuis is een aan alle vier zijden (meestal met gordijnen) afgesloten ruimte, kleiner dan het platform en er zo op geplaatst dat ervóór, en vaak ook ernaast, ruimte overblijft' (Hummelen 1992: 195). In de loop der jaren werd het speelhuis verder ontwikkeld, in de hoogte, maar ook in de breedte, tot het bekroond werd met wat Kernodle noemt: 'the stage façade' (Hummelen 1996: 102). Het speelhuis werd uitgebreid met verschillende compartimenten, afgesloten van het publiek door gordijnen.

De compartimenten [worden] [...] gebruikt voor het voorstellen van interieurs (kamers, een herberg) of voor exterieurs die om technische redenen (aanwezigheid van een lusthof of de berg Sinaï bij voorbeeld) door het openen van compartimenten aan de speelruimte kunnen worden toegevoegd (Hummelen 1996: 104).

Er is soms sprake van dubbele rollen bij sommige compartimenten:

Now the meaning of an inner stage can be changed by closing the curtains and replacing those properties whose chief function is to indicate the scene of action with new ones. A second and less common device used here is to invest a previously neutral entrance with a special meaning simply by showing a screen, placed behind the entrance curtains, painted to show castle gates or the door of a prison cell (Hummelen 1981: 174).

Het toneel werd verschillend opgebouwd per spel; als het verhaal er om vroeg, werden er extra compartimenten aan toegevoegd. 'Gewoonlijk was het zo, dat een toneel werd opgebouwd met de opvoering van één bepaald spel op het oog. Als dat spel erom vroeg, voorzag men het speelhuis bij voorbeeld van een toren' (Hummelen 1996: 102).

Maar daarnaast kunnen de compartimenten ook voor togen gebruikt worden. Togen zijn 'vertoningen van opgestelde voorstellingen in met gordijnen afsluitbare ruimtes (compartimenten) – veelal tableaux vivants' (Hummelen 1996: 99). Het grootste vooroordeel in verband met de functie van een toog is dat het alleen maar om uiterlijke versiering gaat (Hummelen 1992: 208). Meestal is een toog het antwoord op de vraag waarop het toneelstuk een antwoord biedt; 'de overgang van verbale antwoorden naar een visuele respons is dan uitdrukking van die intensivering. Dikwijls wordt deze overgang gecombineerd met een wending in inhoudelijke zin. Het onderwerp betreft vaak een van de christelijke heilsfeiten: de kruisdood of de opstanding van Christus' (Hummelen 1996: 101). Zo wordt er in *Van Naaman prinche van Syrien* na de uitleg van de specifieke betekenis van elk van de zeven onderdompelingen van Naäman in de Jordaan de vraag gesteld: 'waar komt deze Jordaan vandaan?' Er wordt geantwoord met de toog van Christus aan het kruis, met het bloed vloeiend uit zijn zijde (Hummelen 1992: 213).

Oorspronkelijk was een toog geheel pantomimisch en wordt 'ten minste door één personage van het spel (de vertoner) aan een ander personage van het spel (de spel-interne toeschouwer) [...] gepresenteerd als iets waarnaar gekeken moet worden' (Hummelen 1996: 100). Het statische was hierbij van belang. Maar later werd er ook in de toog gesproken en bewogen: 'Het is dus in overeenstemming met de opvattingen van de rederijkers om zwijgen en stilstaan niet als noodzakelijke voorwaarde voor een toog te beschouwen' (Hummelen 1992: 201). Dat spreken werd wel sterk gelimiteerd:

In de praktijk gaat het optreden van vertoner en spel-interne toeschouwer vergezeld van twee andere verschijnselen. Het ene is dat de personages van de toog, als ze spreken, niet spreken met de personages buiten de toog maar met elkaar; het andere is dat de vertoner de spel-interne toeschouwer niet leidt, naar de gespeelde ruimte van de toog (bijvoorbeeld de Olijfberg, Golgotha of de hof van Josef van Arimathea) maar hoogstens naar de plaats waar de toog wordt vertoond ('Siet oppe', 'Siet binnen') (Hummelen 1992: 201).

Als we de toog vanuit het standpunt van de spel-interne toeschouwer bekijken, dan kan de toog in twee richtingen iets worden opgeschoven:

Eenzijds kan de toog het culminatiepunt zijn, onmiddellijk gevolgd door de reactie van de spel-interne toeschouwer, eventueel samen met die van de vertoner. [...] Anderzijds kan de toog het intensiveringsmoment zijn dat de stap tot het culminatiepunt inleidt. Dat is het duidelijkst wanneer de toog het antwoord vormt op een vraag van de spel-interne toeschouwer (Hummelen 1992: 212).

Normaliter is één toog per spel gebruikelijk bij de rederijders en wordt er door toneelaanwijzingen of door een personage met zoveel woorden op geattendeerd (Hummelen 1996: 100, 101). We weten dat er wel eens toegen in een spel voorkwamen zonder dat die aangekondigd werden, 'maar het aanwijzen van zulke toegen is wel heel speculatief' (Hummelen 1996: 101).

b. Toegepast op De propheet Eliseus

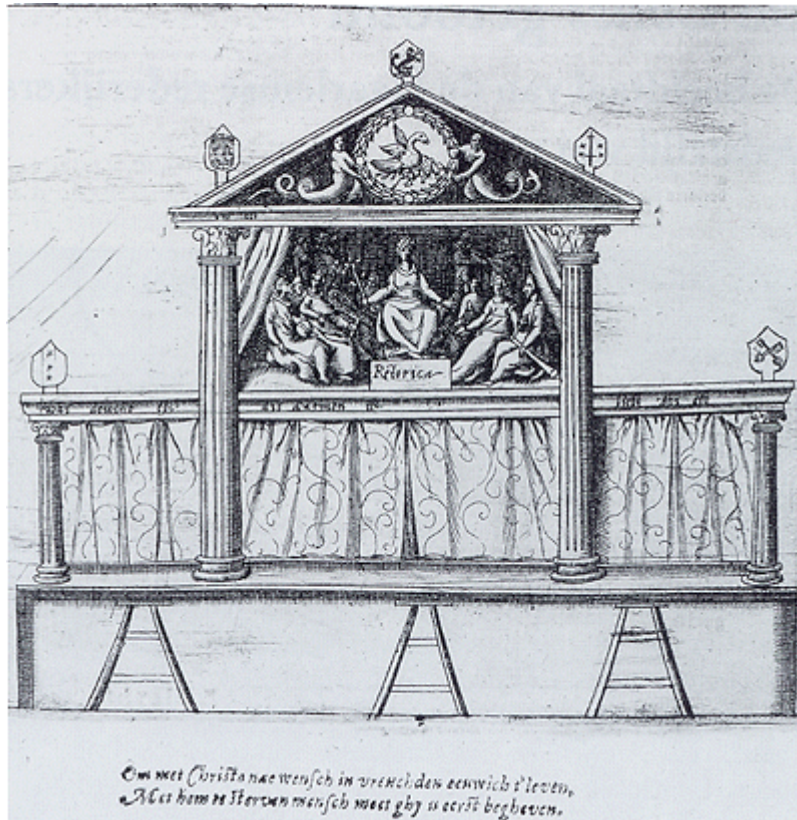
Er is ons heel weinig bekend over de toneelopvoering(en) van *De propheet Eliseus*. De weinige expliciete toneelaanwijzingen wijzen hoofdzakelijk op het 'in'-gaan en het 'uit'-komen van de verschillende personages. We krijgen hierbij geen extra informatie over de concrete toneelopbouw, kledij of specifieke handelingen op het toneel. Af en toe worden er ook impliciete toneelaanwijzingen meegegeven, waarbij er niet expliciet 'in' of 'uit' wordt vermeld. Zoals bijvoorbeeld in r. 284 zegt Gechazi:

dan siet ick sie hier comen de selfde vrouwe devoot

Maar ook met deze informatie kunnen we het beeld van het toneel niet vervolledigen.

We kunnen alleen maar hypothetisch te werk gaan. Eerder zagen we al dat ieder toneel gebouwd werd naar de behoeften van elk afzonderlijk toneelstuk. Aangezien *De propheet Eliseus* een heel eenvoudig stuk is - de personages bevinden zich doorheen het hele stuk maar op twee verschillende plaatsen (bij koning Joram en bij de profeet) - kunnen we ervan uitgaan dat ook het toneel er heel eenvoudig uitzag.

Ons toneel zou bijvoorbeeld kunnen gebaseerd zijn op de toneelstelling voor de Haarlemse rederijderswedstrijd van 1606 (zie figuur).

Figuur: Toneelstelling voor de Haarlemse rederijderswedstrijd van 1606, *Const-thoonende Juweel* (uit: Hummelen 1970: 62)

Een mogelijkheid zou kunnen zijn dat het toneel bestond uit een verhoogd podium en een speelkamer met twee compartimenten (één links en één rechts), net zoals op de figuur. Daar wordt er ook nog een tweede niveau aan toegevoegd, maar dat is niet noodzakelijk voor *De propheet Eliseus*. Als we ons fixeren op het onderste niveau van de figuur, dan kunnen de sinnekens bijvoorbeeld telkens opkomen langs het linkercompartiment, en de personages uit de hoofdhandeling uit het rechtercompartiment, of omgekeerd. Waarschijnlijk werd geen van de twee compartimenten 'bewoond' door ofwel Elisa ofwel koning Joram, als dat wel het geval was, dan zouden daar enige aanduidingen van kunnen worden teruggevonden in de tekst en in de toneelaanwijzingen. In r. 809 gaat Gehazi iets vragen aan Elisa in opdracht van Naäman:

Ghasij in terstont weer uuijt comende

Hij gaat dus van het toneel, en keert dan terug. Dat wil zeggen dat het 'huis' van Elisa zich niet in een compartiment bevindt. Op r. 687 kunnen we lezen dat de profeet over het podium heen en weer wandelt, dit wijst er op dat Elisa zich niet in een compartiment bevond. Een ander bewijs vinden we op r. 1033. Elisa gaat naar binnen, samen met Gechazi, want Naäman staat klaar om terug naar huis te vertrekken. Dat wil zeggen dat de actie in of aan het huis van Elisa ook op het voortoneel plaats had. Een laatste voorbeeld van een toneelaanwijzing vinden we op r. 1066. Elisa komt weer 'uit', waarschijnlijk dus op het voortoneel, om Gechazi te wijzen op zijn daden.

Het probleem van het baden van Naäman in de Jordaan wordt vermeden door deze scène niet te laten zien en er later Naäman te laten over vertellen. Ook in *Van Naaman prinche van Syrien* wordt het bad van Naäman in de Jordaan niet vertoond. Volgens Hummelen is het technisch wel mogelijk, maar wilde de auteur vooral de nadruk leggen op het woord, niet zozeer op de actie (Hummelen & Schmidt 1975: 24). Hummelen vindt dat een goede zaak en stelt daarover dat het 'past in de proporties, in toneeltechnische zin, van zijn [de auteur] stuk. Het past ook in zijn dramatische conceptie, die immers vooral het accent legt op de reacties, op het perspectief waarin iets wordt beleefd' (Hummelen & Schmidt 1975: 25). Dit is ook van toepassing op ons stuk.

Nergens in de tekst vinden we aanwijzingen dat er een toog aanwezig is. Zoals eerder gesteld, is het moeilijk daaromtrent te speculeren. Er werd wel een toog onthuld aan het slot van *Van Naaman prinche van Syrien*, maar daar wordt in r. 716 wel duidelijk melding van gemaakt:

HELPE TER NOOT, *toogt hem*
Christum ghecruijst
Siet onse Jordaeen vlúijt uijt dat herte ons Heeren

Het is dus wel mogelijk, maar we kunnen geen zekerheden daaromtrent formuleren.

4. Vorm-, taal- en stijlaspecten

4.1. Rijmschema

Het rijmschema in het toneelstuk wordt hier niet doorlopend per scène of metascène behandeld. Veel gemakkelijker en overzichtelijker is het om de rijmpatronen per verhaallijn te bespreken. We maken hierbij een onderscheid tussen de proloog (2 scènes), de sinnekens (4 metascènes), het Bijbelverhaal (4 metascènes) en de epiloog.

Algemeen inleidend kunnen we stellen dat er bij iedere afsluiting van een metascène gebruik gemaakt wordt van rijmafhechting of rijmbreking, 'de rijmketen wordt op zo'n plaats als het ware afgehecht'. (Hummelen 1982: 12). Bij de overgang tussen twee scènes is er geen sprake van rijmbreking.

1. PROLOOG

ABCABCDDEFE

ABCABCDDEFE

ABCABCDDEFE

ABCABCDDEFE

abab bcde deefe gg hh ii jj kk ll mm nn oo pp qq rr ss tt uu vv ww xx yy zz aa bb cc
dd ee f(f)f gg hh ii jj kk ll mm nn oo pp qrqr ss tt uu vv ABaAabABb

De proloog kunnen we in twee scènes verdelen (zie 2.2). De eerste scène is een refreinlied en bestaat uit vier strofen met het rijmschema ABCABCDDEFE. De twee laatste regels van elke strofe zijn telkens dezelfde, dat is net zoals de stokregel van een refrein. In dit geval is dat:

godt prijzen eer bewijzen

sijn wonder verclaren

De herhaling van deze twee regels zet de boodschap extra in de verf. In r. 45 wordt Retorica aangesproken als 'prinses', wat we ook in verband kunnen brengen met de prince-titel in r. 44. Het eerste woord werd waarschijnlijk niet uitgesproken, dit in tegenstelling tot het tweede dat opgenomen is in de tekst.

Binnenrijm komt telkens voor in de A- en F-regels. Enkele voorbeelden daarvan zijn 'fantazij / melodij' (r. 10) of 'spruijt / cruijt' (r. 24). Ook overlopend rijm treffen we meermaals aan, en dat steeds in de B-regels. Enkele voorbeelden daarvan zijn 'hoort / spoort' (r. 34 en 35) en 'soet / doet' (r. 44 en 45). In alle C-regels vinden we middenrijm terug. 'Wij / tij' (r. 14 en 15) en 'beduijt / Luijt' (r. 25 en 26) zijn daar een paar voorbeelden van.

Het gebruik van verschillende soorten rijm overtuigt ons van de grote literair-technische behendigheid van de auteur en zorgt voor een klankrijk en muzikaal geheel.

'Als bijzondere activiteit wekt het zingen van een personage soms de aandacht van een ander' (Coigneau 1991-1992: 24). Dat is wat gebeurt in het tweede deel van de proloog, de tweede scène dus. Die is helemaal anders van aard. Er wordt vooral gebruik gemaakt van gepaard rijm (aa bb cc dd...). Hierbij komt ook vaak dubbelrijm voor. Hier zijn er twee personages aan het woord, Retorica en Verachter der Kunst. Er bestaat één uitzondering op dit strikt afgelijnd rijmpatroon, en dat is op r. 142 (vernamen, rijmt niet op Jordaenen (r. 141) of baenen (r. 143)). Misschien gaat het hier om een fout gemaakt bij het overpennen en bedoelde de auteur 'vermanen'. In dat geval zou men kunnen spreken van een drieslag. Ook wordt er een enkele keer gebruik gemaakt van gekruist rijm (r. 167 – 171: soet / sottelijck / doet / ongottelijck). Deze scène eindigt met een rondeel gevolgd door een b-vers (r.186 – 194), met als rijmschema ABaAabABb, met een anaforische constructie. Een rondeel komt meestal voor in een achtregelige vorm (ABaAabAB), maar ook verder in dit toneelstuk (bij de sinnekens) volgt er nog een negende regel.

De eerste 13 regels van deze scène volgen het gepaard rijmpatroon niet. Het rijmschema hiervan is (r. 57 – 75): abab bcdc deee. Hier liep iets fout om over perfect gekruist rijm te spreken: r. 65 zou moeten rijmen op 'staen dringen' (r. 62). R. 73 staat er wat verloren bij. Ook hier wordt er gebruik gemaakt van overlopend rijm (bv. r. 57 – 58: verheucht / geneucht).

2. SINNEKENS

r. 484 – r. 648:

ABaAabAB

aa bb cc dd ee ff (g)g hh ii jj kk ll mm nn oo pp qq rr ss tt uu vv ww xx yy zz aa bb (c)c
dd ee ff gg hh ii jj kk ll mm nn oo pp qq rr ss stst tutu uvuv vww xx yy zz aa bb

r. 700 – r. 771:

ABaAabABb

aa bb cc dd ee ff gg hh ii jj kk ll mm nn oo pp qq rr ss tt uu vv ww

r. 862 – r. 970:

ABaAabABb

aa bb cc dd ee ff gg hh ii jj kk ll mm nn oo pp qq rr ss tt uu vv ww xx yy zz aa (b)(b) cc
dd ee ff gg

r. 1100 – r. 1221:

ABaAabABb

aa bb cc dd ee ff gg hh ii jj kk ll mm nn oo pp qq rr ss tt uu vv ww xx yy zz aa bb cc
dd ee ff gg hh ii jj kk ll

De vier passages waar de sinnekens, Gierigheid en Afgoderij, aan het woord zijn, zijn erg eenduidig. Alle beginnen ze met een achtregel met toegevoegd b-vers (ABaAabABb), net zoals die in de proloog. In de eerste passage komt er een afwijking voor op ons standaardmodel. Hier hebben we echt te maken met een achtregel, zonder de alleenstaande negende regel.

Dat rondelen hier aan het begin van een scène voorkomen, is geen alleenstaand geval. 'Stereotiep in scènes-apart van sinnekens, [thematiseert] het rondeel [...] zelf met pragmatische oproepen, vragen en uitnodigingen het (vanwege het 'refrain' moeizaam en gefractioneerd) opkomen, in gesprek geraken of afgaan van de personages' (Coigneau 1991-1992: 27).

Verder gebruikt de auteur bijna altijd gepaard rijm, met een uitzondering in de eerste passage. Daar komt een aantal keer gekruist rijm voor (r. 620 – 631). In passage drie rijmen r. 954 en 956 niet, terwijl dat wel zou moeten als we het gepaard rijmschema volgen. In de meeste gevallen komt er ook dubbelrijm voor samen met het gepaard rijm. Het dubbelrijm wordt niet altijd even strikt toegepast, maar het aantal uitzonderingen blijft beperkt.

Bovendien maakt de auteur ook vaak gebruik van overlopend rijm. De dubbele rijmstrepen in het midden van een vers maken dat op het eerste gezicht duidelijk. Maar ook waar die rijmstrepen niet aanwezig zijn, duikt er geregeld overlopend rijm op. Een voorbeeld daarvan is: r. 550 – 551:

*hij soudet wel an geven Jae van sijns harten // bloet
maer men moet voor den ouden man oock sparen // wadt*

Hieruit blijkt dat het rijmschema van de twee personages uit de proloog, Retorica en Verachter der Kunst, sterke gelijkenissen vertonen met het rijmschema van de twee sinnekens in het stuk, Afgoderij en Gierigheid.

3. 2 KONINGEN 5

r. 212 – 482:

abab bcc dddd edee feff gfggg hh ii jj kkk llll mmmn nono opop pppq qrr sstst uutut tv
vwvw wxwx xyxy zyz zaab bcbc cdcd dede efef fgfg ghgh hihi ijij jkjk kl lmlm mmmn
nnon oopo pppq qqrq rrsr ssts ttut uu vv www xwxx yxyy zzzz azaa babb cbcc dd
ede efef fgfg ghgh hihi

r. 650 – 698:

abab bcbc cdcd dede efef fgfg ghgh
abab bcbc cdd

r. 772 – 861:

abab ccd cd dedeef fgfg hg hhih jkj kkl llll mmmn nnon oopo pppq qqrq rrsr ssts tt

r. 971 – 1099:

abab bcdc cece efef f fgfg ghgh hi iji jkj kkl llll mmmn nnon onoo popp qppq (r)rsr
ssis iiji jkj kkl lmm () mm nn no opop p

Het is moeilijk een rijmpatroon te ontdekken in de op de Bijbel gebaseerde hoofdhandeling. Alleen de tweede passage lijkt enige regelmaat te vertonen. Daar kan het rijmschema worden ingedeeld op basis van de clausen. Er komen drie clausen van telkens acht regels voor in kwartetten met aaneengeschaakeld gekruist

rijm. Daarna komt Elisa nog even aan het woord in een vijfregelige claus met gekruist rijm (ababb) en als Gechazi van het podium gaat, volgt er nog een monoloog van de profeet met als rijmschema abab bcbc cdd.

In de andere passages wordt er grotendeels gebruik gemaakt van gekruist rijm en de varianten daarop (zoals bijvoorbeeld aabab of ababb). Heel zelden komt er ook gepaard rijm voor.

Verder vinden we (bijna) geen dubbelrijm (een paar keer in de vierde passage), overlopend rijm of binnenrijm terug.

4. EPILOOG

aabaab bcbc cdcd dede efef fgfg ghgh ijij

De epiloog bestaat uit acht strofen met aaneengeschakeld gekruist rijm (abab bcbc ...). Per strofe begint er een nieuwe claus. Alleen de eerste strofe wijkt af van de rest, het rijmschema is een sextet: aabaab. We kunnen toch ook in dit geval nog steeds van gekruist rijm spreken. De zeven daaropvolgende strofen zijn kwartetten. Deze strofen kunnen we ook balladestrofen noemen. Symmetrie is hierbij een belangrijk kenmerk. Een ballade bestaat 'meestal [uit] geschakeld-gekreuste verbindingen, formeel met het laatste rijmpaar of kwartet van een claus afgerond' (Coigneau 1991-1992: 19).

4.2. Retorische kenmerken in taal en stijl

Uit 4.1 blijkt dat de auteur enigszins zijn best deed om rijmend te werk te gaan, maar er is, vooral in de hoofdhandeling, weinig regelmaat in het rijmschema terug te vinden. Het doel van de auteur was dan ook vooral om een idee mee te geven aan de toeschouwers. Het verhaal en de boodschap waren van belang en de literaire kunstigheid werd daardoor op de achtergrond geplaatst. Toch vinden we een aantal kenmerken terug in zijn taalgebruik en schrijfstijl die typisch zijn voor de rederijkerstijl.

Hieronder zijn enkele voorbeelden weergegeven, gebaseerd op twee lijsten van retorische kenmerken die eerder al gepubliceerd werden. De eerste werd opgesteld door Van Vinckenroye, die de lijst samenstelde op basis van Houwaerts werk *De Vier*

Wterste (Van Vinckenroye 1965: 140–142). De andere lijst werd door Erné en Van Dis samengesteld (Erné & Van Dis 1982: 19-23). Zij baseerden zich op de Gentse spelen van 1539. In de eerstvolgende alinea geef ik eerst wat voorbeelden van retorische kenmerken die opvallend meer gebruikt werden dan andere. Die laatste groep wordt daarna gesproken. Ook geef ik enkele voorbeelden van stijlfiguren die in *De propheet Eliseus* terug te vinden zijn.

Adjectieven, adverbia en objecten worden vaak verplaatst met het oog op het rijmschema te vervolledigen. Enkele van de vele voorbeelden zijn ‘rethorica verheven’ (r. 33), ‘prinses soet’ (r. 45), ‘dertenheijt sodt’ (r. 242), ‘dese heijlige oeffeninge te nemen in handen’ (r. 625) en ‘het is oock mijn vresen al’ (r. 736). De auteur gebruikt ook vaak allerlei ongewone en gezochte omschrijvingen, vaak met het oog op rijm of verslengte: ‘seer Luijt’ (r. 26), ‘droevich liet van ongeneuchten’ (r. 76), ‘propheten kinderen’ (r. 231), ‘van honger benout’ (r. 441). Bovendien komen we geregeld stoplappen tegen. Enkele voorbeelden daarvan zijn ‘caer’ (r. 583), ‘schier’ (r. 732), ‘pleijn’ (r. 834) en ‘beijt’ (r. 1076). Talrijk zijn de emphatische uitdrukkingen, zoals bijvoorbeeld ‘tandems’, formule-achtige bepalingen en tussenzinnen. Enkele voorbeelden zijn ‘teuwes oft meuwes’ (r. 126), ‘minste met de meesten’ (r. 15), ‘geen regen noch windt ziende’ (r. 254). De auteur geeft ook de voorkeur aan de vooropplaatsing van het genitivisch substantief. Enkele voorbeelden daarvan zijn: ‘als des geestes vloet’ (r. 103), ‘door sherten vereenninge’ (r. 622) en ‘gods kinderen’ (r. 952).

Er zijn ook enkele retorische kenmerken terug te vinden die veel minder gebruikt worden. Zo maakt de auteur gebruik van omschrijvingen met het werkwoord ‘sien’: ‘verschoven siet’ (r. 75), ‘schenden siet’ (r. 511) en ‘verbolgen siet’ (r. 1138). Ook vinden we een paar omschrijvingen met ‘als’ terug: ‘als een godt wachter’ (r. 80), ‘gelijck den snoden’ (r. 351) en ‘als die hele gesunde lijven’ (r. 974). De auteur gebruikt ook af en toe omschrijvingen door participia met het verbum ‘sijn’: ‘naeckende is’ (r. 76), ‘waeckende is’ (r. 80), ‘beclagende sijn’ (r. 115) en ‘dragende sijn’ (r. 116).

Ook stijlfiguren worden gebruikt, zij het minder frequent. Zoals bijvoorbeeld antithetische woorden in r. 15: ‘minste met de meesten’ en r. 1226: ‘gesien en

gehoort'. Alhoewel we eerder zagen dat de gevoelens in dit stuk niet ten volle uitgewerkt werden, maakt de auteur ook soms gebruik van de affectieve herhaling, zoals bijvoorbeeld op r. 517: 'o' meester meester' en op r. 525: 'wadt wadt'. We vinden ook gepaarde synoniemen terug, bijvoorbeeld op r. 21: 'Twist en dispuijt', op r. 58: 'geneucht en melodij' en op r. 947: 'bij hoeren en schoecken'.

Deze voorbeelden geven aan dat de auteur geen volledige nitwit was op het vlak van taalgebruik en schrijfstijl. Vooral in de proloog geeft hij het beste van zichzelf. Maar zoals gezegd, legt hij liever de nadruk op het vertellen van het verhaal dan zijn literaire vaardigheden ten volle te ontplooien.

5. Besluit

Na grondige analyse van *De propheet Eliseus* blijkt dat het verhaal ons veel meer vertelt dan het na een eerste lezing het geval is. Dat was ook de bedoeling van de auteur. Hij wilde, net zoals een spel van sinne dat betaamt, ons vooral iets bijbrengen, een idee overbrengen. Hij wilde een boodschap meegeven en de toeschouwers laten nadenken over het vertoonde. Dit stuk is een aanklacht tegen de praktijken van de katholieken en dan vooral tegen de praktijken van de katholieke geestelijken. Onrechtstreeks is dit dan ook een aanklacht tegen de bewindvoerders in die tijd, Filips II en Alva. De auteur was duidelijk protestants en liet niet na dit geregeld te laten doorsijpelen in zijn tekst. Hij deed dat vooral door middel van de sinnekens. Zij hebben in zinnespelen meestal een spottende en hekelende taak, en hier is dat niet anders. Zij zetten op hun manier de religieuze actualiteit in de verf.

Doordat de auteur het vooral gericht had op het woordelijke, wordt er veel gepraat op het podium en is de actie hier veel minder van belang. Het bad van Naäman in de Jordaan wordt bijvoorbeeld niet getoond op het toneel, alhoewel het technisch wel mogelijk was. Ook worden de gevoelens niet geuit zoals in *Van Naaman prinche van Syrien* en de familiebanden niet op die manier op de voorgrond geplaatst. Dit wijst erop dat de auteur meer belang hechtte aan het conceptuele, het emotionele was veel minder van belang. Op gebied van taalgebruik en schrijfstijl kunnen we deze gedachtegang blijven volgen. Hij maakt wel gebruik van rijmpatronen, retorische kenmerken en stijlfiguren maar laat zich hoofdzakelijk alleen maar in de proloog van zijn beste kant zien. Dat de auteur het woordelijke het meeste van belang vindt, uit zich dus ook in zijn taalgebruik.

We kunnen besluiten dat de sterkte van het spel grotendeels te danken is aan zijn grote actualiteitswaarde. Ook al is dit voor de hedendaagse lezer misschien niet onmiddellijk duidelijk, de toeschouwers uit de rederijkerstijd zullen de boodschap zeker en vast goed begrepen hebben.

BIJLAGE

TEKSTVERANTWOORDING

We baseerden ons voor de reproductie van de tekst van *De propheet Eliseus* op de facsimile-uitgave met diplomatische transcriptie van het handschrift van de Haarlemse verzameling 'Trou Moet Blijken', onder redactie van W.N.M. Hüsken, B.A.M. Ramakers en F.A.M. Schaars.

Bij het overnemen van de tekst volgden we grotendeels de transcriptie die in de facsimile-uitgave verscheen. Voor een volledige verantwoording van de werkwijze in dat opzicht van de facsimile-uitgave wordt in Boek B verwezen naar de 'Uitgangspunten voor de facsimile en de transcriptie van de boeken van Trou Moet Blijken' in Deel 1: Boek A p. 9-13. Ook de regelnummering aan de rechterzijde van het blad, die ingevoegd werd door de makers van de facsimile-uitgave, werd overgenomen.

Wij gingen iets kritischer te werk dan in de facsimile-uitgave, er zijn dan ook enkele zaken die anders benaderd werden. Duidelijke fouten werden in de facsimile-editie gewoon overgenomen. 'We geven de in de handschriften aangetroffen formuleringen precies weer zoals ze door het oog waargenomen worden, dus inclusief alle verschrijvingen' (Hüsken et al. 1992: 8). In onze versie wordt de verbeterde term in de tekst opgenomen. Onderaan de bladzijde wordt in een voetnoot de aanpassing aangegeven. Ook op het vlak van de weergave van de namen gaan wij anders te werk. In de facsimile-uitgave worden de afgekorte namen voluit geschreven, met de aangevulde lettergrepen onderstreept. Wij daarentegen volgen het handschrift en laten de afgekorte versie staan.

Er is één geval bekend waar er een fout gebeurde bij het transcriberen. In de facsimile-uitgave werd op r. 952 verkeerdelijk het woord 'achter' getranscribeerd in plaats van 'acht'. In onze versie werd onmiddellijk de juiste vorm overgenomen.

[62r]

fol. 62.

*Hier begint een spelende prologe van
twe parsonages deen genaempt
Rethorica / en verachter der Const.
eerst een liedeken singend' het
spel van sinnen volcht aen de prologe*

5

Rethorica oft verachter. singt

*Dit liedeken gemaect opt spel. ende is
op de voijs neemt waer u tijt // wie dat ghij sijt*

Wech fantazij // Compt melodij 10
brengt bij // u vrolijcke gesangen
maect blij // de retrosijnsche geesten
den dach moecht ghij // bekennen vrij
dat wij rethorica ontfangen
te tij compt minste met de meesten 15
*Trouw moet Blijcken al hier
en tspelcoren fier..*
door rethorices schaeren
godt prijsen eer bewijsen
sijn wonder verclaeren.... 20

Twist en dispuijt // blijft inder muijt
ontsluijt // Const in
compt uuijt // rethorica gepresen
Lieffelijcke spruijt // wel muijckens cruijt
beduijt waer door veel mensch dwaelen 25
seer Luijt // Leert haer den heer vresen
sticht nu de Jonge Jeucht en stelt haer voor de deucht
wilt goods straff openbaeren
godt prijsen eer bewijsen
sijn wonder verclaeren... 30

Wijckt Chrijch en moort // blijft heel versmoort
verstoort // hebt ghij d'edele Conste
compt voort // rethorica verheven
O soet accoort // so wie u hoort
die spoort // te comen in u Jonste 35
dat woort // vanden vader gegeven
brengt ghij altijt int Licht
doort tbeeldelijck gesicht
dus wilt sonder beswaeren
godt prijsen eer bewijsen 40
sijn wonder verclaeren

wech

[62v]

Prince

Wech quaet gebroet / Compt prinses soet 45
en doet // u conste weer floereren

geeft moet // die nae gesontheit wenschen
stuert haeren voet // tot sgeestes vloet
met spoet // verbrijt het woort des heeren
tot boet // waerschout oock alle menschen 50
voor d'affgoderij boos
en giericheijt seer Loos
Leert haer met godts dienaeren
godt prijsen / eer bewijzen
sijn wonder verclaeren... 55

Rethorica uuijt Comende op het gesang

Door dat soet gesang wordt mijnen geest seer verheucht
geneucht en melodij compt vrolijck ontspringen
bedwingen can ick mij nu niet / ick moet thonen vreucht
doocht prijsen en vertellen wonderlijcke dingen 60
verachter. der Const.

Wadts hier te doen hoe mach het volck aldus staen dringen
twaer beter datse gingen // goods woordt hooren inde kerck

Rethorica

Mijn vrient hebt ghij niet gehoord datmen hier spelen sal 65
veracht

Wadt seght ghij van spelen isser anders geen werck
sijn daerom int perck gestelt dees tenelen al.

Rethorica

Jaet mijn vrient Laet u rethorica beroven niet 70
veracht.

Datter wadt goets van u compt can ick geloven // niet
tis mijn verdriet wech wech met rethorica

Rethorica

Mijn vrient denckt vrij waermen mij verschoven // siet 75
dat een droevich liet van ongeneuchten naeckende // is
veracht.

Hoe soo men can u wel ontberen

Rethorica

Al veel weijniger als een godt wachter die waeckende // is 80
daermen mij versaeckende // is / sal quaet zijn groeiende
veracht

Ghij sijt wadt propers ick ben u heel verfoeijende
die haer met u sijn moeijende meest Lichte gasten sijn

Rethorica

85

ghij

Ghij spreeckt met onverstant wilt ghij daerom belasten mijn
uwer tongen fenijn over d'edele Consten gieten 90
soud ick onschuldich daerom onjonste hieten
wilt dat schieten op die misbruijcker die mij schenden gaet
siet toe dat ghij niet tonrecht den onbekenden slaet
maer gebruijckt tot baet dat den misbruijcker schaedelijck // is
veracht

Mijn hert u / en u aenhangers heel versmadelijck // is 95
want dadelijck wis // blijkt u bij retrosijns Lichtvaerdicheijt
Rethori

Lichtvaerdicheijt prijs ick niet maer / der Consten Aerdicheijt
dus bruijckt bescheijt over dees const die is gestelt // vrij
onder dander vrije consten daer sij wordt getelt // bij 100
menich hart maect sij blij // met haere gedichten // soet
door bevallijcke woorden can sij oock stichten // goet
als des geestes vloet // in haer Liefelijck wercken wil
maer dat moet toegaen met opmercken stil
doch hier van is geen geschil // maer van het misbruijcken veel 105
veracht.

Om het misbruijck // moet rethorica swijgen en duijcken // heel
wantmen altoes crackeel // onder haer scholieren // spoort
Rethor.

Moetmen daerom Laeten aller consten manieren // voort 110
so machmen niet een woort // in eenige percken // spreekken
nochtans werdt rethorica gebruijckt als men wil inder kercken // preekken
de predicant en Leecken // hoortmen salmen singen // claer
waerom wildij men dan rethorica bedwingen // swaer
Laet ons vrij te gaer t' misbruijck beclagende // sijn 115
sij schenden haer selven die haer qualijck dragende // sijn
die vromen fijn / tegenheijt int misbruijck gehadt hebben
maer daerom niet veracht der consten schadt // hebben
om datse inden aertschen Acker gevonden // wordt
dus niet tegens de const maer vrij tgegens die sonden // mort 120
hij doet hem selfs te cordt // die goods gaeff niet waer // neemt
alder moeilijckxt ghaet hij die vanden wech seer vaer // vreempt
veracht

Waer aff sal tspel dan sijn machmen niet weten dat
hoe nae salmen bancketeren drincken en eeten wadt 125
ick schadt het sal sijn van teuwes oft meuwes
Rethor

Het sal eensdeels sijn vanden propheet helijseus
wadt wonder dat godt door hem gewrocht // heeft
hoe hij .helia. gedient godt gevreest en gesocht // heeft 130
dit geeft g.hasij sijn knecht den coninck te verstaen
daerna sal Naman van sijrien comen gaen
die melaets sijnde een brieff voor den coninck gaet thoonen

bij

93: schaedelijck: T. schaedelijcker

101: sij: T. so

105: misbruijcken: T. bmisbruijcken

122: moeilijckxt: T. moeilijcktx

129: wonder: T. wander

131: knecht: T. kenecht

131: coninck: T. conimck

[63v]	135
Bij hem hebbende twee dienaers ofte parsonen als hij den Coninck sijn begeren sal hebben geseijt vertoort den Coninck // doch geeft hij hem bescheijt hoe dat hij geen godt is en seijnt hem midts desen tot / elisa / die daer seijt dat hij sal genesen	140
so verre hij hem seven mael wast inder Jordaenen dat hij niet doen en wil voort sijn knechten vernamen. onder ander so sullen hier oock Comen ter baenen die schandelijcke giericheijt ende affgoderije <i>veracht</i>	145
Jae waer toe sal doch dienen desen fantasije dit geeft mij nije / daerom ick midts desen Lach staet inden bijbel geschreven daert elck Lesen mach men plach eertijts wel te hebben nieuw Inventie maer seght mij wadts hier mede u Intentie waerom maect ghij mensie van deser historie <i>Rethor</i>	150
Op dat ick den mensch mocht brengen in memorije hoe sij goods glorie mee behoorden te soecken en dat ick haer mocht bewegen om te vervloecken die schandige affgoderij en onmaniericheijt mitsgaeders die Onversaelijcke giericheijt daer alle onbestiericheijt // door compt int Lant oock sal hier worden getoont om te openen t' verstant hoe de giericheijt g.hasij tot melaetsheijt schandich drijft en hoe hij vaert die ten eijnde volstandich blijft <i>veracht</i>	155
Jae Ja wadt moocht ghij hier staen queteren niemant off seer weijnich begeeren haer te beteren tis al geclopt voor een dooff mans deur die schriftuer houdt ons dat genochsaem veur al ist datmen haer met dusdanige swencken // soet niet speelt en gebruijckt het schijnt mij sottelijck <i>Rethor</i>	165
Men seijt voor een spreekwoort dat aensien gedencken // doet al ist u spottelijck / ist daerom ongottelijck <i>veracht</i>	170
Jae sulcke spelen aentsijen die staen mij tegen <i>Rethoric.</i>	
Taensien geeft opmercken sij connent t'hart best bewegen tot const ben ick genegen Laet vaeren tgequel hier oock ist tijt dat wij beginnen ons spel schier dus en mij met eerbiedinge d'eersaeme heeren groeten <i>veracht</i>	175
	180

wadt

157: mitsgaders: T. mistgaders
166: die schriftuer: T. dit schristuer
179: eerbiedinge: T. eer biedinge

[64r]

foli 64.

Wat vraech Icker na ghij moecht beginnen // gaen
cakelt maer voort // doch ick wil nae binnen // gaen

Rethori

185

Godt groet u wel wijse heeren // met // eeren //
godt groet u goe gemeente te saemen // bij naemen //
godt groet u die rethorica hanteren // off Leeren //
godt groet u wel wijse heeren // met eeren //
door u Jonst sal const floreren // vermeren //

190

hoe seer die verachters mij met blaemen. beschaemen
godt groet u wel wijse heeren met eeren

godt groet u goe gemeente te saemen bij naemen

.151. godt wil ons geven // te Leven // nae t'betaemen // Amen.

*Eeijnde des Proloochs begint het spel.
van den Propheet Eliseus ende
over de Melaetsheijt van Naman
van Sirien suiijverde en reijnigen
van Melaetsheijt.*

195

Parsonages

200

- 1.... *Joriam Coninck van Israel.*
- 2... *Gehasij den dienaer heliseus*
- 4... *Twe Camerlingen*
- 5.... *Sunamitine een vrouwe*
- 6... *Naman van sijrien een velthooffman.*
- 8... *Twe dienaers*
- 9..... *Afgoderije twee Neeffgens.*
- 10..... *Gijericheijt*

205

*Joriam Coninck van Israel. uuijtcommende
met twee Camerlingen ende den dienaer
heliseus...*

210

Coninck spreeckt

Vertelt ons mijn dienaers de heerlijcke daden
die Elisa gedaen heeft een propheet des heeren
op dat wij ons wijselijck en wel beraeden
goede exempelen volgen / en ons tot godt keeren.

215

Gehasij die Cnape heliseus

Ghe

[64v]

Genadichster heer Coninck wiens rijck moet vermeerden 220
wonderlijcke wercken heeft godt door dees man gewrocht
nae dat hij van elijas tot een dienaer was aengesocht
heeft hij in gehoorsaemheijt hem gedient in allen steden
hem beneven blijvende met der herten vercnocht
ten Laetsten int scheijden heeft hij Elija gebeden 225
dat twee deelen sijns geestes op hem hier beneden
souden comen het welcke also is geschiet
met Elijas mantel ghijnck hij nae die Jordaen treden
ende de Jordaen deijlden haer door sijn gebiet
doen ginck hij door drooch door een wonderlijck bediet 230
comende bij de propheten kinderen aldaer
spreecken sij het is hier goet wonen also mijn heer siet
maer daer is quaet waeter en tlant is onvruchtbaer
hij sprack brengt mij hier een nieu soutvadt met sout eenpaer
sij dedent hij ginck uuijt tot die waeter fonteijn terstont 235
en hij worpt het sout daer in / sprack / dit seijt die heer voorwaer
hier sal geen doot noch onvruchtbaerheijt comen in dees gront
also worden dat waeter van dien daege goet en gesont
Een Camerlinck
Als Elijsa na bethel ginck daer hij veel knechtgens vont 240
riepen sij caelcop compt op en hebben hem bespodt
hij keerden hem om aensiende haer dertenheijt sodt
so heeft hijse gevloeckt inden naem des heeren
daer sijn tweenvetig kinderen verscheurt van / 2. beeren
om dat sij hem niet met vreden en Lieten gaen 245
Joriam Coninck
Groot wonder heeft die heer door desen man gedaen
mijn heucht doen ick den Moabijtischen coninck ginck bestrijen
hij seijt ons te vooren dat wij die moabiten soude slaen
maer men most hem eerst een speelman brengen tot verblijen 250
wij en hadden oock geen waeter tot dien tijen
voor ons heijr noch voor ons volck om te drincken
godt wrocht door hem groot wonder dat moet ick belijen
geen regen noch windt siende quam daer water blincken
die beecken worden vol dit mach mij noch gedincken 255
Dand' Camerlinck
Ghenadichster Coninck die wonderen sijn noch Menichvuldich
Ick moet van eene vrouwe seggen wiens man was gestorven
dees quam tot Helijsa om dat sij was schuldich
gevend haer noot te kennen hoe dat sij was verdorven 260
haer man hadt godt gevreesst daer sij had bij verworven
twee kinder diemen wou door schult eijgen knechten maecken
dit heeft die goede vrouwe haer herte doen corven
maer heli wel hebbende verstaen dese saecken
sprack 265

235: ginck: T. ginckt

254: regen: T. reden

261: verworven: T. veworven

sprack wat sal ick u doen dat ghij uijt u schult mocht raecken wadt hebt ghij in u huijs wilt u wel versinnen Ick heb sprack sij niet int huijs daermen nae mach haecken dan een olij kruijcke ick weet oock niet te winnen	270
gaet sprack hij bidt daer buijten van al u buerijnnen ijdele vaeten tot dat ghij hebt niet weijnich int getal gaet dan int huijs sluijt u met de kinder binnen vult die vaeten want d'olij vermenichvuldigen sal sij heeft so gedaen die vaeten worden gevult al doen stond den olij stil sij heeft haer schulden betaelt	275
<i>Joriam</i> Dats oock een groot wonder tgeen ghij daer hebt verhaelt waardich datmen sulcks in gedachtenisse houwen	280
<i>Gehasij</i> Ick moet u genaed vertellen van een rijcke vrouwe wiens soon vander doot verweckt is een wonder groot dit dient oock wel gestelt tot elcx aenschouwe dan siet ick sie hier comen de selfde vrouwe devoot sie ick anders wel recht so staet sij hier int wesen	285
<i>De Sunamitinne..</i> Jae Ick bendt genadichster Coning en desen is waerachtich mijn soone die geweest is doot maer door Elisa Leeft hij en is weer verresen want hij heften mij weer gegeven in mijnen schoot	290
<i>Joriam Coninc</i> Wadt is u begeeren o'vrouwe spreeckt vrij bloot denckt niet dat u bede sal worden versmeten	295
<i>Sunatmit.</i> Genadichtste heer Coning die hier sijt geseten tis gebeurt wel over die seven Jaeren dat elisa die propheet mij heeft geheten ick soude in een ander Lant gaen vaeren so ick gedaen hebbe want hij ginck mij verclaeren dat alle dingen hier souden worden duer dus ben Ick getogen uijt des Lants beswaeren stellende mijn huijs Lant en zant te huer nu weergecomen sijnde binnen deser stadt muer vond ick dat mijn goederen sijn aengeslaegen en hier om ben ick met mijnen soon int getruer u biddende heer Coning ist u behaegen datmen ons huijs en goederen weer wil op draegen	300
<i>Coninck</i> Gaet met dees vrouw ghij mijn Camerling terstont en geeft haer thaere weer dat sij niet heeft te claegen gheeft haer oock mee al t' incomen van des ackers gront die daer verlopen sijn sint die tijt dat sij gesont dit Lant verlaeten heeft tot op huijden desen dach	305
<i>Sunamitinne</i> Ick	315

[65v]

- In..... Ick bedancke den Coning en waer dat ick mach
gebied ick mij tot dienste van u hooch geboren
Coninck
- Nu gehasij vertelt voort en Laet ons hooren 320
noch meer van Elisa ick heb daer naer verlangen
een goede reden Laet haer so Licht niet stooren
daert de vrouwe Liet mocht ghij weer aenvangen
Gehasij
- Doen mijn heer nu vertroost hadde den bangen 325
naemelijck dees vrouwe haeren soon Levendich gestelt
so quam die propheet weer tot gijgal gevangen
maer tlant worde vanden dieren tijt gequelt
also hij dat te vooren wel hadde gespelt
- 2.c.hoe die dierte het Landt soude verdrucken 330
so gebeurdent dat daer een ginck op tvelt
om voor die propheten kinderen moes te plucken
hij vindt een wilde couwoord het ginck hem mislucken
twas Coloquint die hij creech bij gevalle
- om weer moes te coocken sneet hijse ontstucken 335
en coockte inde podt dees bitter galle
doen hij nu tmoes op schepten voor haer alle
en sij dat proeffden was t'moes bitter als roet
sij riepen o' man goods tsaemen int getalle
- de doot is inde podt / Elijsa metder spoet 340
Liet bloemen van meel brengen en op staende voet
deed hijt inde podt en Lietet op scheppen ras
doen sijt nu aeten smaecttent niet bitter dan soet
oock quam een man van basalijsa opt selve pas
- die brocht den man goods eersteling broot / dat was 345
van nieuwe garst gebacken twintich cleijne broden
met wadt nieuw graens Ick slootet inde cas
maer Elisa mijn heer heeft mij gebooden
om die tvolcke te geven. het wasser van nooden
- ick seijde wie can hondert mannen hier af spijsen en versaeden 350
hier in sprack ick gelijk den snoden
die godt niet en betrouwen / hij seijd Laet u raeden
geeft den volcke dit spreeckt die heer vol genaeden
men sal eeten en daer sal overblijven noch
- Ick setten haer voor en bevondt goods gratije daeden 355
sij aeten en daer bleeff genoch Over doch
doe sach ick dat sijn woort was sonder bedroch
twelck hij tot mij sprack inden naem des heeren.
Deerst Camerl.
- Jae eens doen de propheten kinderen gingen vermeerden 360
baden

[66r]

fol. 66.

baden sij den propheet dat sij mochten gaen om hout
een stelde toe te timmeren om haer daer te generen
een breder ruijpmte want het wasser benout 365
Elijsa consenteerde maer niemant was so stout
dat hij deerste woude sijn om thout te cloven
maer Elijsa hieff aen / doen waeren sij niet verflout
maer gingen die bomen vande wortels beroven
doen geschieden een dingh men soudet nau geloven 370
van een die naerstich een boom wilde vellen
opgeheven hebbende de bijle van boven
viel sij int waeter door t'haestich snellen
doen riep hij o' wee mijn heer / want het deed hem quellen
om dat t' ijser geleent was hem niet toe en hoorden 375
Elijsa sprack wilt u te vreden stellen
seght waer ist u ontfallen met corter woorden
hij wees hem die plaets ter selver oorden
daer hem ontfallen was des ijsers gewicht
Elijsa sneet een hout daer met hijt nae spoorden 380
en siet het ijser quam swemmen opt waeter Licht
heer Coninck wast niet een groot wonder voor smenschen gesicht

Joriam Coninck

Wadt sijnder noch al wonderen menichvuldich
daer aff sal ick nu oock verhaelen met cort bericht 385
hoe dat dees propheete goodts geheel verduldich
mijn majesteijt in mijn tijt geweest heeft gehuldich
doen de Coninck van assirien mij Leijde Laegen
en d'oorlog voerde tegen Israel onschuldich
wadt wonder dat geschiedt is in dien daegen 390
die propheet wist ons altijts te gewaegen
waer die assiriers haeren Leger souden slaen
aldaer sterckten ick mij dan sonder vertraegen
en was voor haer al gereet in hoede op die baen
dit hebben wij meer als eens off twee werven gedaen 395
dies dees Coninck van sirijen om deser saecken
seer onstelt sijnde meende dat hij was verraen
door ijemant van sijn volck diet ons vroet ginck maecken
maer twas Elijsa also sijn knechten spraecken
dies om hem te vangen beleijd hij dothan de stadt 400

Ghasij

Tis waer de Sijriers quaemen inder nacht seer radt
met paerden en waegens om mijn heer gepresen
stont ick vroegh op om te wandelen mijnen padt
siende haer groote macht bestont ick seer te vreesen 405
en seijd tot mijn heer wie sal ons nu genesen
die stadt is beleijt van menichte der vijanden

hij

365: ruijpmte: T. hruijpmte

367: hij: T. hhij

370: dingh: T. dimgh

387: heeft: T. heest

396: dees: T. dee

[66v]

Hij sprack en vreest niet hoe veel daer oock mach weesen 410

daer isser meer bij ons / wij staen in goods handen
hij sal voor ons strijden sij comen noch tot schanden
midts dien so badt hij // godt opende mijn ogen

Ick sach rontsom elijsa die paerden vierich branden
en gloeiende waegen die den berch optogen 415

elijsa sprack heer ghij diet al hebt in u vermogen
slaet dit volck wilt haer ogen verblinden

tgeschieden also / doen heeft hij haer ogen bedrogen
seggende tot haer wadt doet ghij hier mijn beminden 420

dit is den wech noch de stadt niet wilt ghij hem vinden
volcht mij ick sal u brengen tot den man te saemen

die ghij soeckt sij volchden hem dees ontsinden
tot dat sij midden in samarien quaemen

Coninck

De waerheijt te belijden derff hem niemant schaemen 425

tis also geschiet want mijn crijchgs volck ick vergaerde
om haer te slaen maer ten woud ons niet betaemen

naedien Elisa tmij verboot dus ick haer spaerde
hij seijd slaet die ghij vangt met uwen booch en swaerde 430

maer set hem broot en waeter dat sij eeten en drincken
Laetse dan tot haer heer gaen dees vervaerde

so sullen sij ons genade altoos hier bij gedincken
en niet meer int Lant comen om dat te Crincken

aldus Lieten wijse veijlich gaen haerder straeten
Deerst Came. 435

Nochtans en hebben sij het daer bij niet gelaeten
maer quaemen nae weer in Israels perck

om te bederven het Lant u trouwe ondersaeten
Heer Coning ghij weet oock wel van dit wonder werck 440

2. .c.doen sij belegert hadden samarien seer sterck
hoe die van binnen waeren van honger benout

tis wel een ding om daer op te nemen merck
want een Esels hoeft tachtentich silverlingen gout

O genadichster coning doen waert ghij haest verflout
tginck niet na uwen zin Elisa wout ghij dooden 445

maer die propheet begaeft met gods geest menichfout
kendent voornemen van u ende uwer booden

die hij inde deur Liet climmen sonder verbloden
seggende dit moortkint heeft hij tot mij gesonden

Coninck 450

Hij soude oock gestorven hebben swoer ick bij den goden
had hij geen verlossing beloofd tot dien stonden

Ghasij

hoe

[67r]	<u>fol 67</u>	455
Hoe ginck het den ridder die sulck vermonden niet gelooffde o' heer Coning hij is vertreden waer isser oijt sulcken propheet bevonden hoe waerachtich sijn altoos geweest sijn reden.		
<i>Naman van Siririjen met twee. dienaers uijjt Comende sal den Coninck spreecken tot Namam. als hij reverentie doet. Joriam Coninck</i>		460
Wadt begeert ghij vrient..... <i>Namam van sirien</i>		465
Genadichster Coning u genaede wordt gebeden desen brieff tontfangen dat is dat ick begeere <i>Coninck</i>		
Van waer compt desen..... <i>naman.</i>		470
Vanden Coninck der assiriens mijn heere <i>Den Coninck den brief lesende ende spreeckt.</i>		
Tinhout van desen verwondert mij seere ben ick dan godt ofte godes macht gelijk can ick dooden Levend maecken dat sij veere off melaetschen genesen ick die maer ben slijck siet hoe hij oorsaeck soeckt tegens mij en mijn rijck op dat hij dat in nemende mocht beerven neempt doch nu te saemen wadt van mij wijck		475
<u>In.</u> Ick sorge dit sal strecken tot des Lants verderven <i>Pausa. In...</i> <i>Neefgens uijjt Afgoderij. eerst</i>		480
Waer sij dij neeffgen compt uijter muijten ras ras spoet u wilt u snellen wadt <i>Giericheijt</i>		485
Wel wie Clopt doch daer wie roept daer buijten <i>Afgoderij</i>		
Waer sijt ghij neeffken compt uijter muijten <i>Giericheijt</i>		490
Maer hoe gaen mij dus die ooren tuijten bijloo ijemants moet van mij vertellen wadt		

waer

463: reverentie: T. reventie
475: verwondert: T. verwonder
476: ofte: T. ofte ofte
491: Giericheijt: T. Gieriheijt

[67v]		495
	<i>Afgoderij</i>	
	Waer sijt ghij neeffgen compt uijter muijten ras ras spoet u wilt u snellen / wadt wij moeten de sommige quellen / wadt	
	<i>Giericheijt</i>	500
	Jae wie doch..... <i>Afgode.</i>	
	Maer baals gesellen // wadt die het Loon der ongerechticheijt beminnen // hier en door uwen geest tgeheel Aertrijck verslinnen // schier om gelt te winnen gier // sij van selffs Loopen // wel	505
	<i>Giericheijt</i>	
	Bels propheten Ick oock onder dese hoopen // tel mijn dunckt gesel dat wij met een sop overgoten // sijn uijnt mijn giericheijt sij doch tsaemen gesproten // sijn theeft Lang verdrotten mijn dat sij mij schenden // siet en haer so vreempt houden als off sij mij kenden niet daer ickt haer senden / dit doch tot haeren gevalle // Laet	510
	<i>Afgode.</i>	
	Maer giericheijt ghij sijt een wortel van alle // quaet ghij sout den baers wel gallen // maet / ken ick u te recht o' meester meester ick ben maer die knecht nu veel te slecht nu datmen van mij in boecken schrijft want het spel ghij in alle hoecken drijft	515
	onder de cloecken ghijft ghij om tschandich gewin meest	520
	<i>Gierich.</i>	
	Swijcht affgoderij ghij sijt der sonden begin Leest dat boeck der wijsheijt int vertiende Cappittel // claer	
	<i>Afgode.</i>	
	Wadt wadt / daer van en is doch niet een tijtel // waer eij Lieve gevaer hoe wordt ghij so heijlich // doch dat ghij heliseus volcht tis nu al veijlich // noch weest mij meedeijlich toch van uwe geleertheijt tweeten is goet maer ick blijff in mijn verkeertheijt dus opt corste geseijt ick seg dat bel godt // is	525
	<i>Giericheijt</i>	530
	Die dat gelooft voorwaer ick seg dat hij sodt // is en waerdich bespodt is diet gelt te haelen // weet maer hij Laettet Leggen daer hij me noch betaelen // reet en besteet schoone woorden daer hij mee ter kercken gaet	535
	<i>Afgoderij</i>	
	Menich meer op woorden dan op wercken // staet inder daet sietmen weijnich / elija / volgen nae	
	<i>Giericheijt</i>	
	<u>Ick.</u>	540

499: sommige: T. somnige

500: Giericheijt: T. Gieriheijt

504: ongerechticheijt: T. ongerechticheij

beminnen: T. bemimen

[68r]

fol. .68.

Ick word op u neeffgen wel verbolgen drae
soumen schae Lijen als men prophijt vercrijgen can

Afgode.

Veel mogen van helijseus wel swijgen dan 545
dees man alle ding verlaeten / het hem selfs vercleijnt // heeft

Gierich

Hij was niet goet mijns tschijnt hij een ander gemeijnt // heeft
hij geeft te milde hij speelde de milde marten // goet 550
hij soudet wel al geven Jae van sijns harten // bloet

maer men moet voor den ouden man oock sparen // wadt
en hier op aertrijck naerstelijck vergaeren // schadt

en bewaeren dat // voor onse kinderen // blij

die het naemaels wel sullen verminderen vrij 555
daer mede behinderen sij // dat sij niet godt vruchtich // sijn

Afgode.

Jae moetwillich derten en ontuchtich // sijn
nargens toe deuchdich sijn // dan tot quaelijck // spreecken
douwen bespotten / met haer tongen versmaedelijck // steecken
tis een goet teecken te comen op een Caeck // dra 560

Gierich

Het moet vroeck Cromen salt worden een goet haeck / Ja.
off an galch en staeck na // om een radt te beschijten.

Afgode.

So hebben sij haer ouders dat te verwijten 565
quaede beesten haer bijten // sij moeten den droeven gang // gaen

de kinder huijdens daeghs d'ouders seer bang // raen
sal dit noch Lang staen // veel sullen die oren clauwen

Gierich

Siet off douwers haer de vrees goods vooren houwen 570
neensij en trouwen sij sijn selfs god loos oudt

sij souwense Liever Leeren knielen voor een voos hout

so boos stout wassense op tot een cloeck man

brenge sulcke vruchten daer veel crijgen den vloeck

mal moertgen heeft die broeck an diet Lichtvaerdich // sedt 575

Afgode.

Op de vreesselijcke straff niemant volherdich // Ledt

hoveerdich bedt // sijn veel onmanierich // noch

Ja selfs so wilt woest en onbestierich // doch

dat och niet dan alle quaede exempel // geeft 580

Gierich

Ghij sijt die heijlichste die in bels tempel // Leeft

men heeft u olij cruijck noijt sien ontbreecken caer

3. c. u Lampen branden noch en hangen tot een teecken claer 585
maer die schaemele crijcht daer niet van sijn gerijff // quant

hoe veel bels geselschap daer van den buijck stijff // spant

SO.

553: bewaeren: T. beswaeren

571: sij sijn: T. sijn sijn

[68v]

so hier int Landt tgebruijck van ouwen tijen is
tversieren van tbegin der hoverdijen is 590
al u verblijen is niet dan raesen tieren

Afgod.

Swijch giericheijt ghij condt niet dan blaesen gieren
ick can mijn manieren so nau bedwingen niet 595
Gierich.

Ghij wout wel dat ick van u mijn singen Liet
dansen en springen hiet ghij oock onrechtvaerdich Leven
ghij doet inde affgoderije volherdich sneven
hier beneven vloecken en Lichtelijck valsch sweeren
600
Afgode.

Hoe schuijft ghijt op mijn en wiltet van u halsch weeren
maer ghij gaet haer van als Leeren gierige Loosheijt
Gierich

Mijn vuijl maect u niet schoon ghij schuijmsel der boosheijt
door curiosheijt ghij inde werrelt gecomen sijt 605
Afgode.

Mij dunckt ghij tegens mij hebt aengenomen strijt
want ghij verwijt mij mijn gebreecken al
meent ghij dat ick dit niet eens wreecken // sal
en spreekken fel twart oock mijn beurt // haest 610
Gierich

Jae soude ickt dan al seggen hoe ghij versteurt // raest
Ick hadde bij naest wel seven daegen werck
maer noch moet ick u een ding vraegen clerck
seght hier int perck tot uwer vercleninge 615
van waer is u oorspronck
Afgode.

Ick en weetet niet Laet hooren u meninge
Giericheyt 620

Een vader rouwich sijnde met bitter weninge
over sijn ontruckt kindt Liet maecten een beelde
op dat hij dat aensach door sherten vereeninge
en nae dien diende als godt twelck doch veel scheelde
hij beval sijn knechten sittende inde weelde
dese heijlige oeffeninge te nemen in handen 625

om te offeren desen affgodt hij haer mee deelde
die dingen daer toe nodich om te verbranden
dees oude gewoonte nam in al die Landen
overhant om dees Lieff beelden te dienen als godt
en is also bewaert dat sij niet quam tot schanden 630
princepael door der tijrannen naerstich gebodt
siet dit is u eerste oorspronck een beginsel sodt
proefft neeffgen proeft hoe smaectt u dat pruijmken
Afgoderij

wel 635

[69r]

fol. 69.

Wel giericheijt hoe weet ghijt op u duijmken
de schrift nae de Letter fijn heel te callen
en ick arm slecht hoeft weet niet met allen
ick mijn beelden wel vallen van steen en hout 640
maer wanneer u allen u beelden van silver en gout
die ghij menichfout in u tasch en kisten gaert

Gierich

Wel neve tot op een andermael dees twisten spaert
en dan verclaert wadt ghij op mij te seggen weet 645
ick geeft u oorloff ghij moget dan wel wadt leggen breet
want ick sie gereet Elijsa hier wanderen // aen

In. compt Laet ons tsaemen met malcanderen // gaen

Ghasij sijn dienaer

binnen in.

na hem uijitcomende

Eelijseus uijit ende spreekt

650

sal hij elisa Godt des hemels diet al in sijn vermogen // heeft
gemoeten sij gelooft van sijn groote goetheijt en genade
salich is die mensch die hem altijd voor oogen // heeft
godt sal hem bewaeren voor ongeval en schaede
wel ghasij hoe compt ghij gaen aldus draede 655
hoe nae heeft u den coninck herwaerts gesent
off sorcht ghij dat ghij sout comen te spaede
isser noot off ongeval dat maect mij bekend

Ghasij

Mijn heer Elijsa dat ick hier omtrent 660
so haestelijck comme Loopen nu rechte voort
is om te kennen te geven de droevige ellent
daer in ons heer coninck is also ick heb gehoort
en gesien hoe hij scheurde sijn cleren verstoort
over eenen brieff sijn genaede inder hant gegeven 665
dien Leesende seijdt hij ons van woort tot woort
den gantschen sin wadt daer in stont geschreven

Elisa

Wadt was het Inhout van dien...

Ghasij

670

Ick Coninck van Assirien hooch verheven
hebbe mijnen knecht Naman tot u gesonden
met desen brieff en begeer beneven
dat hij van sijn melaetsheijt worde ontbonden
ben ick dan godt sprack den Coninck ter selver stonden 675
dat ick die dooden can Levende maecken
off melaetsche genesen waer is sulckx bevonden
siet hoe hij tegens mij soeckt eenige oorsaecken

Eeliseus

Ghaet seght den Coninck met corter spraecken 680
waerom hij sijn cleeren scheurt en int gequel is

Laet

	[69v]	
	Laet naman tot mij comen daer naer ick haecke dat hij seecker worde die so melaets in sijn vel // is	685
<u>Ghasij in.</u>	dat hier noch een propheet in Jisrael // is <i>gaende. eens over en weer.</i>	
	Niet isser O godt Israels voor dijn onmachtich die volcomen gelooft en vast op u gaet bouwen want u hant is en blijft altijd eeven crachtich	690
	over dien die ghij met uwen geest gaet bedouwen wonderlijcke wercken hebt ghij heer doen aenschouwen u volck Israel door mosem uwe getrouwe knecht waerom soud ick dan heer op u niet vertrouwen	695
	de melaetsche te genesen door een saecke seer slecht al ist dat smenschen vernuft hier tegens vecht welck ten eersten niet can volgen tsimpel gebieden	
<i>In..</i>	u woort o' heer is Crachtich daer door sal tgeschieden <i>Pausa. neefgen uuijt</i>	
	<i>Giericheyt</i>	700
	Wel Cousijn hoe behaecht u heliseus praet // maet ist niet verdriet dat door die stadt sijn faem // sweeft <i>Afgode.</i>	
<i>+. naman..</i>	<i>Wadt salt dan sijn als naemen tot haer om baet // gaet</i> <i>Gierich.</i>	705
	Wel Cosijn hoe behaecht u heliseus praet // maet <i>Afgode</i>	
	Och mochten wij daer tusschen saeijen ons quaet saet het moeijt mij dat hij sulcken grooten naem // heeft <i>Gierich</i>	710
	Wel Cousijn hoe behaegt u heliseus praet // maet ist niet verdriet dat door die stadt de faem sweeft <i>Afgode.</i>	
	Elck weet genoch te seggen dat hij so deuchtsaem Leeft en getuijchgenisse geeft van sijn heerlijcke daden	715
<u>4 c.</u>	condt ghij hem niet verleijen op begeerlijcke paden hem verraden so ghij balem verriet caer die door geltgiericheijt hem selffs brocht int verdriet swaer Israel te vervloecken was het opset / padde	720
	ten waer dat godt sulcks door den esel beledt hadde sulcken cladde sout ghij oock op sijn Cleren werpen <i>Gierich</i>	
	Maer Cousijn ghij most u sinnen al bedt Leeren scherpen op der harpen een ander thoon van snaeren stellen sout ghij hem met bels dienaeren vellen	725
	die tvolck ter hellen brengen door u affgoderij gast maer tschijnt hij niet met allen op die fantazij en past hij bast daer tegens en seijt dat bel sonder cracht is <u>tblijckt</u>	

704: als: T. alst

722: Gierich: T. Gierih

[70r]	<i>fol. 70.</i>	730
Tblijckt oock an Naman dat geen hulp in rimmons macht is hij waer gewis anders al ontbonden schier van sijn melaetsheijt daer hij is gesonden hier bij gantsch vier ick sorge dat hij nu genesen // sal		
<i>Afgodery</i>		735
Compt hij bijden propheet het is oock mijn vresen // al dat hij sijn gecal sal hooren gelooven		
<i>Gierich</i>		
Maer Cousijn cont ghij hem niet d'ooren verdooven dat hij verschoven blijft dus hem tot onrecht raet mij dunckt dat hij so costel ende die propheet so slecht gaet doch elck moet na sijn staet gecleet // sijn /		740
<i>Afgode</i>		
Meent ghij dat die propheet terstont voor hem sal gereet // sijn het sou hem Leet sijn aen te sijen eenige personen // snel		745
<i>Gierich</i>		
Niet Aensien seght ghij daer hijt hem sou Lonen // wel guldens Cronen sal hij hem geven met hoopen // stil		
<i>Afgode.</i>		
Meent ghij dan dat hij goodts gaeven vercopen // wil so moest ghij vroech int til sijn en u best doen		750
<i>Gierich</i>		
Jae Jae sulcken Jongen cont ghij wel uijt u nest broen dus wilt u nae dat gewest spoen ghij sult eer haelen		
<i>Afgode.</i>		755
Hoort Cousijn ghij most van mij niet ver dwaelen die so wel is ter taelen dient een goet voorspraeck ick heb om u te schelden wel een groote oorsaeck. o' helschen draeck die ten Lesten versincken // moet ghij sijt die de mensch op beijen sijen hincken // doet het aertsche goet en godt ghij gaeren gelijckelijck sout dienen / dies ghij tvolck so affwijckelijck hout Jae elck betrouet op Mammon door u giericheijt		760
<i>Gierich</i>		
Cousijn ghij selffs sijt die het net so vierich // spreijt tsal noch worden beschreijt van ouwen en Jongen // drae hoe veel hebbender u Liedeken gesongen // nae Jae Salomon hebt ghij in u strick gevangen man veel coningen hebben u oock gehangen an niemant can beter tgemeen volck d'ogen verblinden		765
<i>In..</i>		770
dus Laet ons tsaemen gaen sien wie wij mogen verslinden <i>Joriam met sijn dienars uijt ende Naman spreeckt</i>		

hoe

735: Afgodery: T. Agodery

742: doch: T. dock

745: aen te sijen: T. aentesijen

756: ver: T. veer

759: helschen: T. helscheh

[70v]	775
Hoe Lange sal ick noch wachten hoe Lange sal ick toeven O Coninck van Israel geeft mij goet bescheijt wadt soeckt u majesteijt mij Langer te proeven met den Corsten geseijt tis Lang genoch gebeijt	
<i>Joriam Coninck</i>	780
Ick en weet voor u geen raet dat kent godt almachtich om u te helpen vinden wij ons oncrachtich Ick ben geen godt nae mijn eerste belijdinge	
<i>Ghasij uut.</i> siet daer compt een bode bij den propheet woonachtich wel ghasij wadt brengt ghij ons voor goede tijdinge	785
<i>Ghasy</i>	
Heer Coninck weest getroost het is al verblijdinge Laet Naman comen tot den propheet mijnen heere hij sal hem genesen door goods gebenedijdinge en weest ghij heer wel te vreden dat is sijn begere	790
daer is noch een propheet in Israel godt ter eere die Naman van sijnder melaetsheijt can ontbinden	
<i>Coninck</i>	
Treckt dan tsaemen tot den man goodts ghij beminden Ick hoope door goods genaden ghij wert verlaeten	795
van d'reijnne melaetsheijt die u gaet verslinden	
<i>Joriam. in.</i> ghij ghasij geleijt hem godt coem u te baeten	
<i>Naman.</i>	
Wel aen mijn dienaers nu sijn wij op der straeten volcht met mij desen man daer hij ons sal Leijen	800
mijn hert is verheucht vande bootschap boven maeten Ick verlang seer om te comen bij den voorseijden	
<i>Ghasij</i>	
Heer hooftman belieft u hier een weijnich te beijden tot dat ick u compst mijn heer gae vertellen	805
<i>naman</i>	
Doet also op dat hij hem mach bereijen hier buijten te comen off daer binnen te haelen	
<i>Ghasij in</i> terstont weer uuijt comende	
<i>ende spreeckt</i>	810
Mijn heer ontbiet u hooftman dat ghij sult daelen en u seven mael gaen wassen inder Jordaenen vloet so sult ghij genesen van uwer quaelen en u vleisch sal gesont worden reijn en goet	
<i>Naman van Sirien</i>	815
van	

[71r]

folio / .71.

Van gramschap mij mijns harten bloet
ick meenden hij sou tot mijn uijt zijn gecomen
en harwaerts getreden hebben met der spoet 820
sijn goods naem aengeroepen zijn hant sonder schromen
over die plaets gestreecken / en had so benomen
dees melaetsheijt die mijn vleijs heeft beseten
sijn die wateren *Amana parphar*. die stromen
tot dasmasco niet beter off ist mij vergeten 825
Jae meer dan twaeter Israels dat moet hij weten
dat ick mij daer in wies en mocht worden reijn.

Deerst dienaer

Mijn vader off u waer wadt grooters geheten
dat swaerder om doen waer van die propheet ick mejn 830
ghij sout doen / hoe veel te meer nu hij seijt alleijn
wast u ghij sult worden reijn ende gesont

Naman

Wel blijft wadt hier ick gae nader Jordanen pleijn
om te versoecken off het sal geschieden terstont 835

Twed. dienaer

Naman ende sijn dienaers blyven wat staen och Twas goet dat ghij onsen heer daer gaeff inden mont
en wijselijck doet hij / die hem Laet raeden
off godt gaeve dat hijt nu also bevont
wij weten voor eerst ten can hem niet schaeden 840
off hij hem schoon sevenmael doopt en gaet baeden

.1. dienaer

Ick gelooff tsal geschieden nae des propheten woort

.2. dienaer

So worden wij van desen swaeren Last ontladen 845
en ons heer beter te vreden die thans was gestoort

.1. dienaer

5.c. Weet ghij niet waer ons heer eerst heeft gehoort
dat hem desen propheet sou connen genesen 850
.2. dienaer

Maer een hebreeusch maechdeken heeft ons vrou becoort
dees heeft den propheet Elijsa seer gepresen
seggende och oft mijn heer daer eens bij mocht wesen
hij sou hem van sijnder melaetsheijt Los maecken
terstont is sij met ons heer opgeresen 855

en hebbe den Coninck verclaert de saecken
die ons heer den brieff gaff om beter te raecken
aen den Coninck Israel deed hij terstont schrijven
nu stil ick sie hier anderen genaecken
tis best dat wij gaen en ons propoost Laeten blijven 860
siende off wij onsen heere niet connen gerijven.

*In...
neefgens
uijt*

Giericheijt

Ist

[71v]	865
Ist oock te degen.....	
<i>Afgod.</i>	
Ick hoor niemant spreecken.....	
<i>Gie</i>	
Wadt worter geswegen.....	870
<i>Afg</i>	
Ist oock te degen.....	
<i>Gie.</i>	
In de kerck plegen.....	
<i>Afg.</i>	875
Wel eer te preecken.....	
<i>Gie.</i>	
Ist oock te degen.....	
<i>Afg.</i>	
Ick hoor niemant spreecken	880
<i>Gie</i>	
Aen wien macht gebreecken dattet dus stil is off ijemant wel in tspil is // die sijn Les niet can	
<i>Afgod.</i>	
Ick heb mijn stuck vast maer vergeet u tasch niet man siet aen den armen die meest van u vergeten // wordt	885
<i>Gieri</i>	
Ja wadt mijn hier doch verweten // wordt ten schort aen mij niet ghij sijt seecker dol maer aen u als ghij niet hebt den beecker vol ghij drijft den tol men moet u beter Laeten tappen	890
<i>Afg.</i>	
Maer Cousijn ghij most niet buijten maeten clappen off het snappen soudmen u verbieden gaen.	
<i>Gierich.</i>	895
Neen ick salt u maer soetelijck bedieden saen hoe het heeft gestaen inde oude tijden	
<i>Afgo.</i>	
O giericheijt wadt maeckt ghij al benoude Lijden stelt dat vrij ter sijden en spreeckt van desen tijt in u opentlijcke daet ghij wel te Lesen sijt met groene Letteren voor die eenich verstant // heeft	900
<i>Gierich</i>	
Ick ben die geen die u eerst gebrocht int Lant // heeft u tempel geplant // heeft / daer in ghij hebt menich misdaen	905
<i>Afgod.</i>	
Tmach wel mis heeten maer ghij sult altoos wis slaen. ghij sijt een his haen en een verwijtere ghij hout u selffs heijlich voor geen beschijtere o' Coren bijtere wadt sijt ghij een gast	910
coop op / coop op / maeckt dier wadt gelt die Last <u>beleg</u>	

beleg hou vast het mocht u ontloopen // haest
 daerom ghij alle ding verduert en op te coopen // raest 915
 ghij acht hem verdwaest die nae geen schandich gewin // staet.

Gierich.

Hoe quaet is hij nu om dat het niet na sijn sin // gaet
 eij siet schoon praet die geern in weelden // sidt
 hoe compt dat ghij niet u houten en steenen beelden // bidt 920
 datse dit beletten en geven haeren segen u

Afgod.

Ja Jae ghij hebt die overhant gecregen nu
 tis beter geswegen nu dan antwoord te geven quaet
 wij moeten doch bij malcanderen Leven maet 925
 dus Laet ons hier niet veel woorden // maecken

Gierich

Bij Loo / off ons ijemant dus schandich hoorden // Laecken
 die wij me raecken op het seer tasten // caer
 wadt souden sij seggen 930

Afgo.

Hoe dat wij twee belasten // haer
 maer wij noemen geen dan ons selffs bij naemen // slecht

Gier

Wij sijn daer voor bekent wij dervent ons niet schaemen // knecht 935
 die ons wil blaemen recht moet selffs niet besmet // sijn

Afg.

Jae Jae daer salder noch so veel op ons bancket // sijn
 die den rijnschen wijn Liever als twaeter drincken 940
Gieri

Stil neve dit mocht voor menich rijck pater stincken
 so ghij hem dat wadt schincken en sijn darm droes
 vullen met garsten broot en slecht warmoes
 hij sou bijt croes Liever sijn dan bij beclaeger // boecken

Afgo

945

Jae wie speelt oock gaern Jan maeger // coecken
 bij hoeren en schoecken // heb ick Liever mijns herten // Lust
 het soet geselschap mij altoos mijn smerten // blust
 ick Leeff geern gerust in weelden vol en sadt

Gier

950

Ghij Loopt met die gemene werrelt den dollen padt
 wadt acht ghij dat gods kinderen streng geleeft hebben
 en des werrelts Lust gans niet aengecleeft // hebben
 alsomen hier vander propheten kinderen vertellen

Afgo.

955

Tschijnt hem niemant met d'Idele sorge gequelt heeft
 elck hem gestelt heeft om met sijn handen te geneeren

Gierich

Wie sou Ledich gangers in dees Landen ontberen

die

960

[72v]

	die de boeren tempteren en benouwen om gelt Jae beroven die arbeijers daer bouwen dat velt elck is een helt niemants haer verschonen // doet men sietse verachten die daer willen vertonen // goet ochlacij dat moet vanden armen beclaecht sijn <i>Afgod.</i>	965
<i>Neefgens in.</i>	Onder sonden wille moet het Lant geplaecht sijn wadt elck behaecht fijn derff hij bestaen wel. daer comen anderen tis / tijt / dat wij gaen snel <i>Naman van Sirien</i>	970
	Looft nu den heer en wilt vrolijcheijt bedrijven siet ick ben niet meer melaets ongesont noch Cranck maer reijn als die heele gesonde / Lijven uuwes raets weet ick u o'dienaer vriendelijcken danck coempt Laet ons tot den propheet weer nemen den ganck van vrolijcheijt donckt mij thart ontspringen om dat ick quijt daer ick me heb gegaen seer o' heere hoe wonderlijck sijn al u dingen in Alle Landen sal men van u Loff singen o' stercke godt Israels ghij sijt goet en oprecht <i>Deerst diena</i>	975 980
<i>Elisa utcomende met Ghasij</i>	Noijt dat wij vrolijcker bootschap ontfingen siet heer daer compt hij gaen den propheet heel slecht <i>Naman.</i>	985
	Compt neemt nu dese segening van uwen knecht Ick weet nu dat gheen ander godt is in allen Landen dan die stercke godt Jisraels die voor haer vecht siet ick ben ontbonden van mijn melaetsche banden dus ontfanckt doch dese gaeve van mijnen handen <i>Eliseux</i>	990
<u>600/</u>	So Waer de heere Leeft voor dien Ick ben gestanden Ick en neems niet wilt mij daer mee niet plaegen op datmen niet segge tot mijnder schanden dat ick in gelt off goet gehad heb eenich behaegen <i>Naman.</i>	995
	O mijn heer ontfangt dit oock moet ick wadt vraegen mochtmen u niet geven van deser aerden een Last so veel als twee muijlen connen draegen op dat Ick thuijs coom haer daer mee beswaeren <i>Eliseux</i>	1000
	Ick en sals niet neemen..... <i>Naman.</i>	
	U knecht en houdt nu oock niet Langer van waerden om te offeren eenige andere gooden haer brantoffer te doen off eenich beest te dooden dan alleen den godt Israels ken ick voor mijn heere <u>maer</u>	1005

[73r] fol. 73.

Maer oft geviel dat mij worde geboden 1010
gelijck het van onsen coninck geschiet is wel meere
dat hij int huijs rimion ginck om te doen eere
off om te aenbidden den affgodt Rimion aldaer
en hem aen mijn handt Leende wandt hij is swack en teere
dat hier in wil sijn genadich den heer sijn dienaer 1015
off ick aenbade int huijs rimion off waer het waer
den naeme gods dat dit mij sij beschadich // niet
geen Coninckrijck als godt isser beken ick openbaer
Ick hoop hij sal mijn gebedt wesen versmadich // niet

Eliseus 1020

Reijst wech met vreden.....
Naman.

Wel so ben ick daer in mij selfs beladich // niet
godt kent mijn heert dat tot hem is genegen
hij is seer barmhertich / en ongenadich // niet 1025
hij sal wel ansien hoet met mij is gelegen
nu Adieu mijn vader Ick reijs vrolijck mijnder wegen
u seer danckende van dat ghij mij hebt verclaert
en van mijn gesontheit die ick heb vercregen
wel aen mijn dienaers maect u nu op die vaert 1030

Eliseus

Godt geleijde u.....
Namen. wadt voort treckende

Eliseus in met
sijn dienaer Ghas
die terstont
weer uuijt Comen
O godt Israels ghij sult hooch worden vermaert
die u te vriende heeft voor geen schromen beeft 1035
Ghasij

Siet mijnen heer heeft desen sijrier Naman gespaert
also dat hij niet van hem genomen heeft
van dat hij mee gebracht hadde welck mij beswaert
Ick sal hem na Loopen so waer de heere Leeft 1040
en wadt van hem nemen seggende dat hij mij wadt geeft
Hola hola.....

Naman / hem tegemoet Lopende seijt

Wel ghasij wadt beduijt dit wadt is u vermonden
gaettet oock recht toe mijn herte dat beeft 1045
Ghasij

Jaet / maer mijn heer heeft mij u naegesonden
en doet u seggen hoe dat tot deser stonden
twe cnapen sijn gecomen/ kinderen der propheten
van tgebercht Ephraim daeraen hij was verbonden 1050
want haer buijdel is Ledich en haer Cleer versleten
geeft hem een pont silvers soo worden sij gequeten
en twee vier cleren van tgeen ghij hebt megebracht

heft

	[73v]		1055
		<i>Naman.</i>	
		Heft aen neemt twee ponden sij sijn u toegedacht neempt oock twee viercleren tis wel van mijn sinne en ghij mijn cnaepe draecht op datten hem versacht	
<i>namen In met sijn knecht die Ander volgend.</i>		tot den propheet mijnen vrient die ick beminne <i>Ghasij /</i> ontfanget en gaet met die knecht <u>die hij terstont wederom stuert</u>	1060
		Dits een heijmelijcke plaets brengt hier Inne geeft mij en gaet weer wanderen uwer straeten Ick salt bewaeren tot mijnen gewinne	1065
		tmach hem niet schaeden maer mij wel baeten <i>Eliseus / weer uuijt</i> comende Van waer compt ghij ghasij....	
		<i>Ghasij</i>	
		Waer soud uwen knecht gaen waer heb dij hem gelaeten Ick heb van dese plaets nau verset een voet	1070
		<i>Eliseus</i>	
		Swijcht ghij Logenaer ghij condet mij niet ontpraeten en wandelde mijn hart niet doe u quam te voet gemoet den man die u gaff dat silver gelt en goet	1075
		was dat om Cleeren te nemen den rechten tijt beijt oock olijff hoven vruchtbaere wijnbergen soet schaepen runderen knechten / dit vrij belijt schreijt die melaetsheijt Naman op het corste geseijt	
		sal u en uwen zaede euelijck anhangen	1080
<i>Heliseus in</i>		om dat ghij bemint hebt dat quaet der giericheijt en de sonde in u begeerte hebt ontfangen gaet vrij van mij ick heb naer u niet meer verlangen	
		<i>Ghasij</i>	
		O Wee mij wadt heb Ick gedaen wat heb ick begonnen mijn gesontheit verlooren Aertsch goet gewonnen wadt cant mij nu helpen och niet met allen mijn eijgen verderven heb Ick nae geronnen maer eijlaes tis nu alte Laet versonnen	1085
		Ick weet nu niet waer Ick blijven sal	1090
		oock vind ick mij verscheijden vander vromen getal och gesontheit gesontheit ghij gaet te booven al het Aertsche goet welcke mij gebrocht heeft in schaede och mocht Ick weer comen in mijns heeren genaede	
		Ick souw mijn van nemen wachten en Liever geven	1095
		maer nu sorgh ick dat mij en mijnen zaede deese onreijne Melaetsheijt nae sijn woort sal aencleven	
<i>In...</i>		dus mach ick wech gaen en betreuen mijn sondich Leven	
		<i>Pausa</i>	
		<i>Neefgens uuijt.</i>	1100

1060: beminne: T. bemime
1062: wederom: T. werderom
1098: betreuen: T. betreuen

[74r]

fol. 74.

Afgoderij

Waer sijt ghij geveijnsde Luijpart compt Luijpen // gier
o' broer wolff hoe condt ghij in een schaeps Cleet so slicht / gaen

Giericheijt

1105

Swijcht affgoderij ghij moetet doch verkruipen // schier

Afg.

Waer sijt ghij geveijnsde Luijpaert compt Luijpen // gier

Gierich.

Wadt belieft u mijn heer Ick can nijgen en stuijpen // hier

1110

maer wadt ick dencke wil ick niet int Licht // staen.

Afg.

Waer sijt ghij geveijnsde Luijpart compt Luijpen // gier

o' broer Wolff hoe condt ghij in een schaeps cleet so slicht // gaen

Gier.

1115

So ghij mij veel roert ick derff u wel int gesicht // slaen

al ist qualijck gedaen dat Loopt daer mee henen // vrij.

Afg.

Flus Constij wel so spijtjigen mont verlenen // ghij

en verclenen mij // maer nu blijkt openbaer u // daet

1120

wadt weet ghij hier teegens te seggen nu // maet

dan dat eigen baet // u alderlieffste wijff // is

daer ghij niet grijpen condt daer tasten altoos vijff // mis

giericheijt u bedrijff is // hael in hael hael // drae

const ghij crijgen ghij naemptet wel aeltemael // Jae

1125

al souwer veel cael // nae / gaen / daer leijt u niet een mijt / an

Gierich

Ist anders niet dat ghij mij verwijt // dan

7 c... den ijprocijt can // Ick doch maecken snel

en datmen opentlijck siet met versaecken wel

maer gesel ghij hebt naman verloren al.

1130

Afg.

Wadt meent ghij dat hem den coninck niet stooren sal

als hij hooren sal / dat hij rijmion versaeckt // heeft

1135

en in sijn tempel niet offert die hij voor hem gemaect // heeft

sijn goden gelaect // heeft / Ick en hebt verswolgen // niet

dat naman doude gewoonte wil vololgen // niet

also verbolgen siet // als Jesebel oock vluchten dee

goods propheten so sal hij oock vluchten mee

die geruchten ree in sconincks hoff al gehoort // sijn

1140

Giericheijt

Sacht sacht neve wilt niet alteseer gestoort // sijn

door u veel vermoort sijn Laet doch nu rusten // wadt

Afgo.

Ghedenckt u wel hoe Achab in wellusten // sadt

1145

en dat hij nabots wijnberch begerende // was

Gierich

Jae sou mij dat niet dencken.....

Afgod.

die

1150

1033: meent: T. meengt

1140: sconincks: T. scomincks

1141: Giericheijt: T. Gieriheijt

1147: Gierich: T. Gierih

[74v]

Die gestoortheit ick daer van u Leerende // was
twelck recht te pas comt tot mijn propoost nu

Gierich

Jae wadt sal hier doch worden geloost // nu 1155
ist tot een troost u te stercken in die boosheit

Afg.

Van Jesebel en u Leerden ick een Loos feijt
wadt hebt ghij beleijt menige getuijgen // vals

also sal ick naeman oock doen buijgen // hals 1160

als Jesebel ick mee seer wel tspeelken spelen // can

Gierich

Hoort hoort hoe dit vogelken quelen // can

ghij sout met mij wel delen tjan die helft van mijn // rijck

Afgo.

1165

Hoe sou ick Anders connen worden u cousijn // lijck

Arm aerde en slijck wadt wilt ghij u verheven // doch

Gieri

Maer mijn dunckt Ahabs kinderen die Leven // noch

die sijn even toch als die vader ende moeder // is

1170

die suster gehijlickt aen haer broeder // is

die de hoeder is Jae coninck van Israel

hij Achabs soon en sij een dochter van Jesebel

die oock wel sel / als de moeder de man // becouten

Afgo

1175

Niet / want dees derff hem nu en dan // verstouten

stenen houten beelden Jae bael als calomnnen te breecken

Gierich

Toefft toefft sij salder noch eens tegens spreecken /

tonen haer treecken om datmen nu versmaelijck // plaecht

1180

haer beelden maer een ding mij niet quaelijck // haecht

dat sij onvertsaecht Jerobeams gangen // gaet

Afgo

Aen die Calveren heeft hij sijn hart verhangen // maet

dus mijn verlangen staet hoe dat het spel eijnden // sal

1185

Giericheyt

Tgeluck is rondt ick wedde tradt omweijnden // sal

als godt seijnden // sal / daer hij hem mee gaet dreijgen // recht

Afgod.

Wie meent ghij.....

1190

Gierich

Maer Jehu een hooftman Jae des Conimcks eijgen // knecht

oock haesael slecht en die daer toe sijn vercoren // meer

om dat gantsche huijs Achabs te verstooren // weer

so vanden heer door Elia geprophijteert // is

1195

Afgod

door

	[75r]	<i>fol. 75.</i>	
	Door ons beije menich Lantschap heel verneert // is		1200
	u sotte begeert // is oorsaeck van bloet // vergieten		
	want so gaern wilt ghij andermans goet // genieten		
	dwelck godt moet verdrieten // die dan met schanden // slaet		
	als ghij met Ahabs nae Nabots Landen // staet		
	met Jesabel panden Laet en soeckt te erven		
	onrechtvaerdich goet donschuldige doet sterven		1205
	des Lants verderven can dan niet achter blijven		
	<i>Gierich</i>		
	Hoe dus neve hoe dus neve ghij moecht wel wadt sachter kijven		
	ick wil doch mijn pachter hij moet betaelen // reet		
	<i>Afgod.</i>		1210
	Als den armen boer het dan niet te haelen // weet		
	moet op hem daelen tleet // so werdt wederspannich // hij		
	en keert van u / so wordt wreet en tijranich // ghij		
	dan gaet ghij vrij hem dat noch verwijten // straff		
	<i>Gierich</i>		1215
	Jae nu sijn oock gevallen de Edomijten // aff		
	en Libna welck gaff den Coninck tribuijt groot		
	<i>Afgo.</i>		
	Maer Elck soeckt vrijheijt om te comen uuijt noot		
	slaen malcanderen die huijt root dus volcht een tragedie		1220
65.	Mijn heeren dit is het eijnd van ons Comedie		
	<i>finis vant spel. volcht</i>		
	<i>Het besluijt.</i>		
	<i>Twee Retrosijnen Lesende.</i>		
	<i>Deerst.</i>		1225
	Hier hebt ghij goe gemeent gesien en gehoord mijn heeren		
	dees historie daer uijt wij sullen Leeren		
	der goeden exempelen volgen / en der quaden vlien		
	dus Laet ons tot waere gehoorsaemheijt keeren		
	so sal goods geest bij ons vermeerden		1230
	en alle dingen sullen staen onder ons gebien		
	<i>Dander</i>		
	Exempel hebt ghij nu an heliseus gesien		
	wadt wonder dat godt door hem heeft bewesen		
	goods hant is niet vercort het can noch geschien		1235
	so ver wij int gelooff de vromen volgen gepresen		
	.1.		
	Ghij Ouders hout u kinders in dwang Laetse godt vresen		
	ghij Jongen siet toe dat ghij d'ouden niet bespodt		
	en spiegelt u an die verschorde kinders midts desen		1240
	eer u die helse beeren verslinden in haar codt		
	2.		

Sijt

1200: oorsaeck: T. oorsaeck oorsaeck

1227: uijt: T. uuijt

1236: ver: T. veer

[75v]		
	Sijt altijts barmhertich volcht der Lieffden gebodt en helpt diemen verdrucken wil / ghij sijttet schuldich denckt hoe het al geseigent wordt van godt wien ghij wadt ontleent geeft weer eenvuldich 1.	1245
	Weest uwe Overicheijt getrou en gehuldich geeft haer te kennen weet ghij des vijants Laegen geschiet u daerom Leet so Lijtet geduldich cont ghij u vijant vercloecken ghij moochtet wel waegen 2.	1250
	Met goetheijt soeckt u te verwinnen en Leert verdraegen alle benauthelijt so wanneert gaet aen de noot betrouwet den heer u vijanden sal hij verjaegen stelt altijts voor Oogen goods wonderwercken groot 1.	1255
	Versaect de affgoderij en die giericheijt snoot spiegelt u aen ghasij hoe dat hij is gevaeren aenbidt den godt Israels vemoecht met daegenlijckx broot volcht dat exempel van goods trouwe dienaeren 2.	1260
	Hier mede bevelen den heere der heerschaeren rijcken vergeeft onse fauten Laet Lieffde stromen / sporen godt wil u bewaeren wiens <i>Trou Moet Blijcken</i> neempt dit spel in danck vanden vromen spelcooren <i>finis</i>	1265
<u>34</u>	<i>De Prologe voor is lang 151 Regulen</i> <i>Het spel. is lanckt</i> <i>in dicht.... 765. Regulen.</i> <i>Het besluit is lang... 34 Regulen.</i>	1270
	————— 950	1275
	————— <i>Tsamen 950. Regulen.</i>	
	<i>Trouw Moet blijcken</i>	

FACULTEIT LETTEREN EN WIJSBEGEERTE

UNIVERSITEIT GENT
Academiejaar 2008-2009

De propheet Eliseus.
Een zestiende-eeuws zinnespel uit de
verzameling 'Trou moet Blijcken'.
Tekstuitgave met inleiding en aantekeningen.

DEEL 2

Promotor: Prof. Dr. Dirk Coigneau

Verhandeling voorgelegd aan de
Faculteit Letteren en Wijsbegeerte
voor het verkrijgen van de graad van
Master in de Taal- en Letterkunde
Afstudeerrichting: Nederlands – Engels,
door Iris Turpyn

2: **een spelende prologe:** een gespeelde proloog tegenover een als monoloog gesproken of gelezen proloog

4: **en verachter der Const:** versta 'en [de ander] verachter van de Kunst'

6: **volcht aen de prologe:** volgt op de proloog

9: **op de voijs:** op de melodie

neemt waer u tijt // wie dat ghij sijt: Het is een lied van Coornhert (De Bruin & Oosterman 2001: 428 (T5005) ; 769 (LB1582))

10: **fantazij:** droefheid (WNT: 'fantasie'. 2.)

melodij: vreugde, genot (WNT: 'melodie'. 9.)

12: **de retrosijnsche geesten:** hier: rederijkers

13: **den dach moecht ghij // bekennen vrij:** gij zult de dag zeker meemaken. Bekennen: iets bespeuren (WNT: 'bekennen'. 1.)

14: **rethorica:** versta 'de rederijkerskunst'

15: **te tijt:** op tijt

minste met de meesten: iedereen, allen

16: **Trouw moet Blijcken:** zinspreuk van de Haarlemse kamer

17: **tspelcoren:** benaming voor de meidoorn. De oude kamer in Haarlem die een meidoorn in haar blazen voerde, werd daarom *het Speelkoorn* genoemd (WNT: 'koren'. Samenstellingen met koren als tweede lid. 'spelkoren': 2.).

20: **sijn wonder verclaeren:** getuigen van zijn wonderen (WNT: 'verklaren'. II. 8.)

21: **blijft inder muijt:** blijf opgesloten. Muijt: gevangenis voor mensen (WNT: 'muit'. 4.)

22: Blijkens rijm onvolledig. Het rijmschema in de andere strofen is: ABCABCDEFEE. Het woord of de woordgroep die hier ontbreekt moet dus rijmen op 'dwaelen' (r.25).

24: **wel muijkens cruijt:** kruid om mild te stemmen (WNT: 'muiken'. I.)

25: **beduijt waar door veel mensch dwaelen:** maak duidelijk waardoor veel mensen (in morele zin) dolen (WNT: 'beduiden'. 2)

26: **seer Luijt:** met aandrang, duidelijk (bij leren)

27: **Jonge Jeucht:** jonge mensen

stelt haer voor de deucht: stel hen de deugd voor

31: **Wijckt:** ga weg, verdwijn (WNT: 'wijken'. I.)

blijft versmoort: blijf stil (WNT: 'versmoren'. 5.)

35: **spoort:** zoekt (WNT: 'sporen'. 3.)

Jonste: gunst (WNT: 'gunst'.)

36: **dat woort // vanden vader gegeven:** het woord door de Vader gegeven. Hier wordt de Bijbel bedoeld.

38: **tbeeldelijck gesicht:** het laten zien van beelden. Versta: toneelvertoning.

44: **Prince:** de beschermheer van de rederijderskamer. Hij wordt meestal aangesproken in de laatste strofe van een refrein. Hier wordt de prince aangesproken op het einde van de inleiding van de proloog.

45: **quaet gebroet:** slecht of gemeen volk (WNT: 'gebroed'. 4.b.)

prinses: aanspreking van de rethorica, meestal in de laatste strofe van een refrein

47: **die nae gesontheit wenschen:** die naar gezondheid verlangen. Versta: die ziek zijn

48: **stuert haeren voet // tot sgeestes vloet:** stuur hun voet naar (de rivier van) Gods geest. Dit kan gezien worden als een allusie op het hoofdverhaal.

49: **verbreijt:** verspreid (WNT: 'verbreiden'. II. 6.)

50: **tot boet:** ter verbetering, herstel

53: **Loos:** onbetrouwbaar (WNT: 'loos'. 7.)

57: **wordt verheucht:** verheugt zich

58: **melodij:** vreugde, genot (WNT: 'melodie'. 9.)

ontspringen: losbarsten (WNT: 'ontspringen'. 1. e.)

60: **doocht:** deugd

62: **hoe mach het volck aldus staen dringen:** wat staat het volk zo te dringen?

65: **spelen:** toneel spelen

69: **int perck:** versta '[hier] int perck'. Hier: hier.

dees tenelen: deze podia, deze stelling

75: **denckt vrij:** bedenk goed dat

verschoven: verworpen, verstoten (WNT: 'verschoven'. I.)

76: **droevich liet van ongeneuchten naeckende // is:** droefheid en ongenoegen nabij zijn

80: **een godt wachter:** misschien oorspronkelijk 'goet wachter'. Dus: een goede wachter.

81: **versaeckende is:** verloochent, verstoot (WNT: 'verzaken'. 1.)

83: **Ghij sijt wadt propers:** jij bent wat moois (ironisch en berispemd bedoeld)

84: **met u sijn moeijende:** met jou bezighouden

meest: in de meeste gevallen, meestal (WNT: 'meest'. 3.)

Lichte gasten: lichtzinnige mensen

88: **wilt ghij daerom belasten mijn:** als je mij zo wil belasten

90: **onjonste hieten:** niet geliefd zijn, afgewezen worden (WNT: 'ongunstig'. I. 1.)

91: **schieten:** je pijlen richten op

92: **den onbekenden slaet:** hem/haar die je niet kent, treft

95: **versmadelijck is:** veracht (WNT: 'versmaden'. 2.)

96: **wis:** zeker (WNT: 'wis'. 1.)

blijckt u bij: versta: blijkt bij (door) u

Lichtvaerdicheijt: lichtzinnigheid (WNT: 'lichtvaardigheid'. 4.)

98: **Aerdicheijt:** het geestige, bevallige of behaaglijke van iets (WNT: 'aardigheid'. 1. a.)

99: **bescheijt:** verstand (WNT: 'bescheid'. 2.)

100: **vrije consten:** er zijn zeven 'vrije consten', waar de retorica er een van is.

103: **als des geestes vloet:** de vloed van Gods geest

104: **toegaen:** in zijn werk gaan (WNT: 'toegaan'. II. 2. b.)

met opmercken stil: met aandachtig kijken of opletten

105: **geschil**: strijd (WNT: 'geschil'.)

107: **duijcken**: buigen, zich onderwerpen (WNT: 'duiken'. 8.)

108: **altoes**: altijd (WNT: 'altoos'. I.)

spoort: merkt, ziet (WNT: 'sporen (II)'. A. 4.)

110: **Laeten ... voort**: laten varen

111: **in eenige percken**: ergens

114: **wildij men**: waarschijnlijk corrupt voor 'wil men' of 'wildij' (= wilt gij)

115: **te gaer**: samen (WNT: 'gader'. 1.)

116: **qualijck**: slecht (WNT: 'kwelijk'. A. 1.)

haer ... dragende sijn: zich gedragen

117: **vromen**: goede mensen (WNT: 'vroom')

tegenheijt: afkeer (WNT: 'tegenheid'. 3.)

119: **aertschen Acker**: akker van de aarde (Bijbels beeld)

120: **mort**: protesteert (WNT: 'morren'. 7.)

122: **vaer**: ver

vreempt: vervreemdt, afwijkt (WNT: 'vervreemden'. I. 2.)

125: **nae**: nadien

bancketeren: feestvieren, eten en drinken, „fuiven” (WNT: 'banketeeren'. Zie 'banken (I)').

126: **teuwes oft meuwes**: boerennamen. Dit is een verwijzing naar kluchten.

128: **helijseus**: de profeet Elisa

129: **gewrocht heeft**: gedaan heeft (WNT: 'wrochten'. 2.)

130: **.helia.**: Elia

131: **g.hasij**: Gehazi

132: **Naman van sijrien**: Naäman van Syrië

138: **vertoornnt**: wordt toornig, kwaad (WNT: 'vertoornen'. 1.)

bescheijt: uitleg (WNT: 'bescheid'. 5.)

139: **seijnt:** zendt (WNT: 'zenden'.)

142: **voort:** voor het

vernamen: waarschijnlijk stond hier oorspronkelijk 'vermanen', op die manier wordt het rijmschema vervolledigd. Het past ook in de context.

143: **Comen ter baenen:** verschijnen (als personages)

146: **fantasije:** product van de verbeelding (WNT: 'fantasie'. 1.)

147: **nije:** op het eerste gezicht lijkt 'nijd' de juiste vorm, maar inhoudelijk klopt deze zin dan niet. In combinatie met 'lach(en)' past deze betekenis immers minder. Waarschijnlijk gaat het om 'niet'.

149: **plach:** pleegde (WNT: 'plachten'.)

Inventie: bedenksel, de inventio (WNT: 'inventie'. 1.)

151: **mensie:** gewag (is afkomstig van het Franse mention)

153: **in memorije:** in herinnering, tot besef

154: **mee:** ook

157: **mitsgaeders:** samen met (WNT: 'mitsgaders'.)

Onversaelijcke: niet te verzadigen (WNT: 'onverzadelijk'. 2. b.)

158: **onbestiericheijt:** tomeloosheid (WNT: 'onbestierd'. 1.)

161: **volstandich:** volhardend, standvastig (WNT: 'volstandig'. II. 6.)

163: **queteren:** druk of onbetekenend praten (WNT: 'kwetteren'.)

166: **die schriftuer:** de Bijbel

167: **swencken:** dingen van weinig waarde (WNT: 'zwenk'. 2.)

soet: paait (WNT: 'zoeten'. 4.)

168: **sottelijck:** dwaas (WNT: 'zottelijk'. 1.)

170: **aensien gedencken // doet:** spreekwoord: wat men met de eigen ogen gezien heeft, is gemakkelijker te onthouden.

173: **aentsijen:** aan (te) zien

176: **tgequel:** het lastig vallen (WNT: 'gekwel'. 2.)

177: **schier:** snel (WNT: 'schier (IV)'. B. 1.)

178: Blijkens rijm onvolledig. De woordgroep die hier ontbreekt moet rijmen op 'groeten'. (r. 179)

183: **vraech lcker na:** geef ik erom

188: **hanteren:** in praktijk brengen, uitoefenen (WNT: 'hanteeren'. B.)

194: **nae t' betaemen:** zoals betaamt, passend, juist (WNT: 'betamen'. 1.)

196 – 199: Corrupt. Oorspronkelijk wellicht: '...Eliseus die de Melaetsheijt van Naman van Sirien suiijverde' of '...Eliseus Naman van Sirien suiijverende en reijnigende van Melaetsheijt'.

201 – 208: Elisa en de zoon van de Sunamitische ontbreken in de lijst

201: **Joriam Coninck van Israel:** Joram, koning van Israël

203: **Camerlingen:** kamerbediendes van de koning (WNT: 'kamerling'. 2.)

204: **Sunamitine:** Sunamitische vrouw

207: **Neeffgens:** naam waarmee de sinnekens elkaar aanspreken (WNT: 'neef'. 5.)

209: **uijtcommende:** komende op het toneel (WNT: 'uitkomen (I)'. I. 4.)

215: **beraeden:** advies laten geven (WNT: 'beraden (II)'. 6.)

220: **moet:** moge

221: **wonderlijcke wercken:** wonderen

door dees man gewrocht: door deze man tot stand gebracht (WNT: 'wrochten (I)'. 2.)

222: **aengesocht:** gevraagd (WNT: 'aanzoeken'. I.1.)

224: **beneven:** bij (WNT: 'beneven'. 1.)

vercnocht: vast verbonden (WNT: 'verknocht'. I. 1.)

225: **int scheijden:** bij het vertrek (WNT: 'scheiden'. A.1.)

226: **twee deelen sijns geestes:** zie 2 Koningen 2: 9. Vlak voor hij ten hemel zal worden opgenomen, vraagt Elia aan Elisa hem een laatste verzoek te doen. Elisa vraagt een dubbel deel van Elia's geest.

229: **deijden**: splitste zich (WNT: 'deelen'. A. 5.). Zie 2 Koningen 2: 13 – 14. Elia werd ter hemel opgenomen. Elisa raapte de mantel van Elia op en sloeg ermee op het water zodat de Jordaan zich splitste.

gebiet: bevel (WNT: 'gebied'. I. 1.)

230: **drooch**: droge grond van een rivier (WNT: 'droog'. I. A. 5. a.)

door een wonderlijk bediet: door een wonderlijke uitleg, op een miraculeuze wijze (WNT: 'bedied'. 1.).

231 – 238: Zie 2 Koningen 2: 19 – 22. De mannen van de stad waren aan het klagen tegen Elisa dat het land onvruchtbaar en het water slecht was. Elisa voegde zout toe aan de bron en het water werd onmiddellijk weer gezond.

231: **de profeten kinderen**: volgelingen van de profeten

233: **quaet waeter**: slecht water (WNT: 'kwaad'. A. 11.)

234: **eenpaer**: eendrachtig (WNT: 'eenpaar'. A.)

235: **fontejn**: bron (WNT: 'fontein'. 1.)

240 – 245: Zie 2 Koningen 2: 23 – 25. In Bethel werd Elisa bespot door een aantal jongeren. Hij vervloekte hen en liet twee berinnen op hen afkomen. Ze werden allen verscheurd.

240: **knechtgens**: jongens (WNT: 'knecht'. 1.)

242: **dertenheijt**: overmoed (WNT: 'dartelheid'. 1.)

247 – 255: Zie 2 Koningen 3. Koning Joram trok ten strijde tegen de koning van Moab. Het leger viel zonder water. De hulp van Elisa werd ingeroepen. Zo werd het drinkwaterprobleem opgelost en konden ze gemakkelijk het Moabitische leger verslaan.

248: **mijn heucht**: ik herinner me

250: **een speelman**: muzikant (WNT: 'speelman'. 1.). Volgens 2 Koningen 3: 15 gaat het hier om een citerspeler.

251: **tot dien tijen**: toen

252: **heijr**: krijgsmacht (WNT: 'heir'. 1.)

253: **wrocht**: bracht tot stand (WNT: 'wrochten (I)'. 2.)

254: Zie 2 Koningen 3: 17. Ze werden aangeraden putten te graven, zodat ze geen wind voelden en geen regen konden zien, maar toch zouden deze putten vollopen met drinkwater.

258 – 276: Zie 2 Koningen 4: 1 – 7. Een vrouw kwam tot bij Elisa en vertelde dat ze diep in de schulden zat. Elisa zei haar zoveel mogelijk lege oliekruiken te verzamelen en die te vullen met de enige volle oliekruik die ze bezat. De volle oliekruiken kon ze verkopen en zo kon ze haar schulden afbetalen.

260: **was verdorven**: in de problemen was gekomen (WNT: 'verdorven'.)

262: **door schult eigen knechten maecken**: door de problemen knechten werden

263: **doen corven**: doen breken (WNT: 'kerven'. I. A.)

268: **u ... versinnen**: nadenken (WNT: 'verzinnen'. 2.)

269: **haecken**: heftig verlangen (WNT: 'haken (III)'.)

270: **ick weet ook niet te winnen**: ik heb zelfs geen grond om te bewerken. Winnen: grond bewerken (WNT: 'winnen (I)'. A. 1.)

271: **bidt**: vraag (WNT: 'bidden'. 2.)

buerijnnen: buurvrouwen

272: **ijdele**: lege (WNT: 'ijdel (I)'. I. 1.)

281 – 290: Zie 2 Koningen 3: 8 – 37. De Sunamitische vrouw wilde een zoon. Elisa voorspelde dat ze binnen het jaar zou bevallen van een zoon. Dat gebeurde, maar na een aantal jaar stierf de jongen. Elisa wekte hem terug tot leven.

281: **genaed**: met genade (WNT: 'genadig'.)

284: **dan**: maar

de selfde: deze

285: **sie ick anders wel**: zie ik het goed?

recht: echt (WNT: 'recht (I)'. 6.)

287: **en desen**: de zoon is erbij als 'stom personage'. Waarschijnlijk werd deze rol gespeeld door een kind.

292: **vrij bloot**: geheel vrijuit

296 – 307: Zie 2 Koningen 8: 1 – 6. De Sunamitische vrouw werd door Elisa aangeraden naar het buitenland te vertrekken met haar gezin omdat er een zware hongersnood voor de deur stond. Na zeven jaar keerde ze terug en riep ze de hulp in van de koning om haar huis en haar akker terug te krijgen. De koning zorgde ervoor dat ze alles terugkreeg wat ze bezat.

297: **geheten**: bevolen (WNT: 'heeten (II)'. I. A.)

300: **duer**: van hoge waarde, kostbaar (WNT: 'duur (II)'. A. 1.)

301: **getogen**: (weg)getrokken (WNT: 'tien (I)'. → 'tjgen (I)'. B. 2.)

des Lants beswaeren: de lasten van het land, de druk die het land op zijn bewoners legt (WNT: 'bezwaren'. A. 4.)

302: **zant**: onbebouwde grond (WNT: 'zand'. II. 6.)

307: **op draegen**: toe-eigenen, in eigendom nemen (WNT: 'opdragen.' A. III. 2.)

309 – 313: Zie 2 Koningen 8: 6. De koning beveelt zijn dienaar de Sunamitische vrouw te vergezellen en haar gehele opbrengst en bezit terug te bezorgen.

309: **terstont**: onmiddellijk (WNT: 'terstond'. 1.)

311: **t' incomen**: opbrengst (WNT: 'inkomen (II)'. B. 1.)

312: **verlopen sijn**: plaats gehad hebben (WNT: 'verloopen (I)'. I. 4.). Hier wordt er 'verlopen *is*' verwacht. Het onderwerp bij dit werkwoord is 't' incomen'.

sint: sinds

318: **u hoog geboren**: u, hooggeboren koning

322: **reden**: gesprek (WNT: 'reden (II)'. I. 2.)

Licht: gemakkelijk (WNT: 'licht (III)'. B. 4.)

323: **daert de vrouwe Liet**: waar de vrouw ophield (met spreken)

325: **vertroost hadde**: iemand opgebeurd had (WNT: ' vertroosten'. 1.)

den bangen: de beangstigde, in angst verkerende

326: **Levendich**: levend (WNT: 'levendig'. A. 1.)

327 – 343: Zie 2 Koningen 4: 38 – 41. Er was hongersnood in het land. De knecht van Elisa maakte moes voor de profeten van Elisa in Gilgal. Maar na het proeven, bleek dat 'de dood' in de kom zat. Nadat Elisa meel in de kom strooide, was het eten niet schadelijk meer.

327: **gevangen**: 2 Koningen 4: 38: 'Toen er hongersnood in het land heerste, was Elisa weer in Gilgal.' Waarschijnlijk stond er oorspronkelijk 'gegangen'.

328: **dieren tijt**: duurte (WNT: 'dier (II) (Aanv.)'.)

329: **gespelt**: voorspeld (WNT: 'spellen'. A. 2.)

332: **moes**: groente (WNT: 'moes (I)'. 3.)

333: **couwoord**: pompoen, kalebas (WNT: 'kauwoerde'. 1.). Volgens 2 Koningen 4: 39 is een 'couwoord' een wilde slingerplant.

mislucken: niet lukken, niet slagen (WNT: 'mislukken'. 3.)

334: **Coloquint**: springkomkommer (WNT: 'kolokwint'.).
De springkomkommer wordt in de Bijbel kolokwint genoemd.
(<<http://nl.wikipedia.org/wiki/Springkomkommer>> (14/04/2009))
Volgens 2 Koningen 4: 39 is een 'Coloquint' een komkommerachtige vrucht.

bij gevalle: bij toeval (WNT: 'geval'. A. 3.)

335: **ontstucken**: in stukken

336: **galle**: bittere spijs (WNT: 'gal'. II. 1.)

338: **bitter als roet**: uitdrukking. Heel erg bittere smaak.

339: **int getalle**: in grote hoeveelheid (WNT: 'getal'. A. 1.)

340: **de doot**: het kwaad, het slechte

342: **ras**: snel (WNT: 'rasch'. 1.)

343: **dan**: maar

344 – 358: Zie 2 Koningen 4: 42 – 44. In Baäl-Salisa gaf Elisa een man 20 broden en wat graan. Hij beval hem het volk eten te geven. Deze man vroeg zich af hoe hij zo weinig eten aan zoveel mensen kon schenken. Maar hij gaf het hen en uiteindelijk bleef er nog brood over.

344: **op tselve pas**: toen, op dat moment (WNT: 'pas (I)'. II. 2.)

345: **den man goods**: de profeet

347: **inde cas**: in de kast

349: **het wasser van nooden**: ze hadden het nodig

350: **versaeden**: verzadigen (WNT: 'verzaden'. I. 1.)

351: **gelijk den snoden**: zoals de slechteriken (WNT: 'snood'. A. 2.). Versta: gemeen.

352: **raeden**: goede raad geven (WNT: 'raden'. A. 2.)

355: **bevondt**: nam waar (WNT: 'bevinden'. A. 1.)

daeden: werkelijkheid (WNT: 'daad'. 3.)

357: **doe:** toen.

360 – 381: Zie 2 Koningen 6: 1 – 7. Elisa en zijn volgelingen wilden een grotere vergaderruimte bouwen en hakten daarvoor bomen om in het bos. Het ijzer van een bijl van een van zijn volgelingen kwam los en raakte zoek in de rivier. Elisa gooide een stuk hout ernaar toe en het ijzer kwam bovendrijven.

360: **doen:** toen

de propheten kinderen: de volgelingen van de profeet Elisa

vermeeren: in getal toenemen (WNT: 'vermeerderen' I. 1. a.)

364: **stelde toe:** regelde, organiseerde (WNT: 'toestellen'. III. 5.)

te generen: hun voordeel mee te doen (WNT: 'generen'. I. 1.)

366: **consenteerde:** gaf zijn toestemming (WNT: 'consenteeren, (Aanv.)'. 1. a.)

stout: durvend, moedig (WNT: 'stout'. A. 1.)

368: **hieff aen:** begon (WNT: 'aanheffen'.)

371: **naerstig:** ijverig (WNT: 'naerstig'. II. 2.)

373: **snellen:** vlug bewegen (WNT: 'snellen'. A. 1.)

374: **deed hem quellen:** hij zat ermee verveeld

376: **wilt u te vreden stellen:** wees gerust

378 - 379: **ter selver oorden daer:** daar, op de juiste plek waar

380: **spoorden:** zocht (WNT: 'sporen (II)'. A. 3.)

386: **verduldich:** geduldig (WNT: 'verduldig'. 1.)

387: **geweest heeft gehuldich:** huldigde

388 – 434: Zie 2 Koningen 6: 8 – 23. De koning van Aram was in oorlog met Israël. Elisa waarschuwde de koning van Israël dat hij beter niet de vooropgestelde route zou volgen, omdat de Arameeërs daar opgesteld stonden. De koning van Aram werd woedend en wilde de verrader te pakken krijgen. Hij gaf opdracht Elisa gevangen te nemen en zond een leger uit naar Dothan waar Elisa op dat moment verbleef. Door te bidden tot God, werden de Arameeërs getroffen met blindheid. Elisa en de Israëlieten gaven het verslagen volk nog een kans. Vanaf dat moment drongen er geen Aramese benden Israël meer binnen.

388: **doen**: toen

Coninck van assirien: Koning van Aram

Leijde Laegen: belaagde

391: **gewaegen**: zeggen (WNT: 'gewagen'. A. 1.)

392: **slaen**: opslaan (WNT: 'slaan'. I. B. 17.)

393: **sterckten ick**: versterkte ik de verdediging

395: **twee werven**: twee keer, twee maal (WNT: 'werf (II)'. 1.)

398: **Vroet**: wijs (WNT: 'vroed (I)'. 1.)

400: **beleijd**: belegerde (WNT: 'beleggen'. B.3.)

dothan: Dothan. Plaatsnaam. Zie 2 Koningen 6: 13 – 14.

402: **radt**: snel (WNT: 'rad (III)'. 1.)

405: **bestont**: begon (WNT: 'bestaan (II)'. I. 3.)

406: **genesen**: redden (WNT: 'genezen'. II. B. 1.)

407: **beleijt**: belegerd, omsingeld (WNT: 'beleggen'. B. 3.)

410: **hoe veel**: versta: 'hoe veel [mensen]'

413: **midts dien**: daarbij (WNT: 'mitsdien'. 1.)

414: **vierich branden**: vol temperament zijn (WNT: 'vurig'. III. 15.)

415: **optogen**: opreden (WNT: 'optiegen'. I. 1.)

417: **slaet**: tref (WNT: 'slaan'. I. A. 12. b.)

418: **doen heeft hij haer ogen bedrogen**: toen heeft hij het volk blindgemaakt. Zie 2 Koningen 6: 18: Elisa bad tot God en vroeg Hem het volk te treffen met blindheid.

422: **dees ontsinden**: deze begrepen niets, waren verdwaasd

425: **De waarheijt te belijden derff hem niemant schaemen**: niemand hoeft zich te schamen voor het verkondigen van de waarheid (WNT: 'durven'. 1.)

426 – 434: Zie 2 Koningen 6: 21 – 23: De koning van Israël wilde het Aramese leger de genadeslag toebrengen, maar Elisa hield hem tegen. Hij vroeg de koning hen water en brood te geven en ze te laten teruggaan naar hun koning. Het Aramese leger viel Israël nooit meer aan.

427: **betaemen:** was toegestaan (WNT: 'betamen'. 4.)

429: **slaet die ghij vangt:** versta: slaet [ghij] die ghij vangt

430: **hem:** hen

431: **dees vervaerde:** deze beangstigten (WNT: 'vervaard'.)

432: **altoos:** altijd (WNT: 'altoos'.)

433: **Crincken:** schaden, kwaad te doen (WNT: 'krenken'. A. 3.)

434: **haerder straeten:** huns weegs

437: **nae:** later, achteraf

in Israels perck: op Israëlich grondgebied (WNT: 'perk'. 2. e.)

438: **ondersaeten:** onderdanen (WNT: 'onderzaat'.)

440 – 443: Zie 2 Koningen 6: 24 – 25: De koning van Aram belegerde Samaria zo lang zodat er een hongersnood ontstond binnen de stadsmuren.

441: **van honger benout:** zeer hongerig (WNT: 'benauwd'. A. 2.)

442: **nemen merck:** aandacht aan te besteden

443: Zie 2 Koningen 6: 25. Een ezelskop kostte 80 zilverstukken. Deze zin is onaf, er ontbreekt een werkwoord.

444: **doen:** toen

verflout: machteloos (WNT: 'verflauwen'. 1.)

446: **begaeft:** over een gave beschikkend (WNT: 'begaven'. 2.)

448: **inde deur Liet climmen:** waarschijnlijk wordt hier bedoeld 'klemmen'. Zie 2 Koningen 6: 32: Elisa geeft opdracht om de bode tussen de deur te klemmen.

verbloden: bang worden (WNT: 'verbloeden'. 1. a.)

452: **tot dien stonden:** toen op dat tijdstip (WNT: 'stonde'. 1.)

456: **vermonden:** relaas (WNT: 'vermonden (II)').

457: **vertreden:** verslagen (WNT: 'vertreden (I)'. II. 5.)

459: **reden:** woorden

463: **reverentie**: uiting van eer (WNT: 'reverentie'. 2.)

477: **dat sij veere**: dat zij verre (Van Dale: 'ver'. 8. a.)

480: **in nemende**: veroverend, innemend, in bezit nemend (WNT: 'innemen'. C. 1. 4.)

beerven: verkrijgen (WNT: 'beerven'. II. 1.)

481: **neempt ... van mij wijck**: ga weg van mij (WNT: 'wijk (I)'. 1.)

482: **sorge**: vrees (WNT: 'zorg (I)'. I. 1.)

des Lants verderven: teloorgaan van dit land (WNT: 'verderven'. II. 3. b.)

483: **pausa**: pauze (WNT: 'pauze'. 1. a.)

485: **muijten**: schuilplaats (WNT: 'muit (I)'. 6.)

486: **ras**: snel (WNT: 'rasch'. 1.)

493: **bijloo**: verdorie

van mij: voor mij

503: **baals gesellen**: gezellen, dienaren van Baäl. In de 16de eeuw worden hier vaak katholieke geestelijken mee bedoeld.

505: **verslinnen**: verslinden (WNT: 'verslinden'. II. 6.)

schier: bijna (WNT: 'schier (IV)'. B. 5.)

508: **bels propheten**: dienaren van Bel (afgod)

509: **met een sop overgoten // sijn**: één zijn, hetzelfde zijn

510: **gesproten sijn**: voortgekomen zijn (WNT: 'spruiten'. A. 3.)

511: **verdrotten**: tegen de borst gestoten (WNT: 'verdrotten'. 1. a.)

schenden: oneer aandoen

513: **daer ickt haer senden / dit doch tot haeren gevalle // Laet**: terwijl ik het (= de gierigheid) hen ingaf, maar ik laat het nu maar zoals zij het willen

516: **den baers ... gallen**: 'hem bij het schoonmaken van de gal ontdoen; hierbij moet men voorzichtig te werk gaan om de galblaas niet te breken; vandaar figuurlijk voor: iets moeilijks volvoeren waarbij behendigheid wordt vereischt' (WNT: 'baars (I)'). Hier wordt bedoeld: jij speelt het sluw.

517 – 518: deze woorden zijn in de mond van Gierigheid gelegd, die het onschuldige slachtoffer uithangt.

519 - 520: **want het spel ghij in alle hoecken drijft**

onder de cloecken ghijft ghij om tschandich gewin meest: want jij drijft het spel overal aan, onder de machtigen geef jij het meest (van jezelf) vanwege het schandelijk gewin.

523: **dat boeck der wijsheijt int vertiende Cappittel:** zie Wijsheid 14: 27. 'De verering van de goden zonder naam is het begin, de oorzaak en de voleinding van alle kwaad' (Willibrordvertaling).

525: **niet een tijtel:** geen woord

526: **eij Lieve gevaer:** vriend

heijlich: versta: '[schijn]heilig'

528: **weest mij meedeijlich:** laat me delen in

530: **opt corste geseijt:** in het kort gezegd

533 – 535: **hij sodt // is**

en waerdich bespodt is diet gelt te haelen // weet

maer hij Laettet Leggen daer hij me noch betaelen // reet

en besteet schoone woorden daer hij mee ter kercken gaet: versta: 'hij is gek die geld, dat hij is gaan halen om iets te betalen, in de 'kerk' gaat offeren (aan een afgod)'. (me: mee; reet: ging)

538: **inder daet:** in hun daden

542: **verbolgen:** kwaad (WNT: 'verbelgen'. 2.)

drae: vlug (WNT: 'dra'. 1.)

543: **prophijt:** voordeel (WNT: 'profijt'. 1.)

546: **dees man alle ding verlaeten / het hem selfs vercleijnt // heeft:** deze man heeft afstand gedaan van alle (materiële) zaken, hij heeft zichzelf bezitloos gemaakt

548: **mijns:** voor mij, ten opzichte van mij (= Gierigheid)

gemeijnt heeft: op een ander gericht was (WNT: 'meenen'. 6.).

549: **de milde marten:** de milde Maarten. De goede man.

552: **naerstelijck:** volijverig (WNT: 'naarstelijk'.)

554: **naemaels:** later (WNT: 'namaals'. 1.)

vermindere: verbruiken (WNT: 'verbruiken'. A. I. 1.)

555: **daer mede behinderen sij // dat sij niet godt vruchtich // sijn:** waarschijnlijk is bedoeld: 'dat zij godvruchtig zijn'

behinderen: belemmeren (WNT: 'behinderen'. 2.)

557: **derten:** genoeg, lust scheppen (WNT: 'derten'.)

559: **douwen:** de oude mensen

560: **teecken:** manier. (WNT: 'teeken'. 1.)

te comen op een Caeck: zichzelf te schande te maken (WNT: 'kaak (II)'. 3.)

dra: vlug (WNT: 'dra'. 1.)

562: **Het moet vroech Cromen salt worden een goet haeck / Ja:** om een goede haak te maken, moet er vlug een kromming zijn (WNT: 'krommen'. A.). Versta: men moet zich al van jongs af aan in iets bekwamen.

563: wij kennen de uitdrukking nog 'voor galg en rad opgroeien', wat betekent 'een slechte opvoeding krijgen'.

staeck: staak, een paal om als strafwerktuig te dienen (WNT: 'staak'. 4.)

na: dichtbij (komen)

566: **quaede beesten haer bijten:** ze hebben het slecht

567: **bang // raen:** maken (dat de ouders) zich bang moeten beraden

568: **die oren clauwen:** zich achter de oren krabben

570: **douwers:** de ouders

571: **en trouwen:** waarlijk, zeker

sij sijn selffs god loos oudt: ze zijn zelf goddeloos oud

572: **voos:** waardeloos (WNT: 'voos (I)'. II. 6. b.)

hout: houten beeld

573: **wassense:** groeien ze (WNT: 'wassen (I)'. I. 1. a. β.)

575: **mal moertgen:** gek 'moertje' (moedertje) speelt de baas in het huishouden op een lichtzinnige manier

577: **volherdich:** standvastig (WNT: 'volhardig'.)

578: **hoveerdich bedt**: eerder, veeleer hovaardig (WNT: 'bet (II)'. 3.)

579: **onbestierich**: tomeloos (WNT: 'onbestierd'. 1.)

580: **dat och**: dat 't toch

583: **olij cruijck**: als (brand)offer in de tempel. Zie ook r. 584.

caer: beste, vriend (WNT: 'kaar (I)'. 1. a.)

585: **schaemele**: arme

gerijff: gerief

586: **hoe veel**: versta: 'hoe veel [ook]'

590: **tversieren van tbegin der hoverdijen is**: de leugen, de fantasie is altijd al eigen aan de hovaardij geweest (WNT: 'versieren (II)'. I. 1. c.)

591: **raesen tieren**: lawaai maken, zich doen opmerken (WNT: 'razen'. 7.)

593: **blasen gieren**: blazen en gieren

596: **van u mijn singen**: het 'zingen' over u

597: **danssen en springen hiet ghij oock onrechtvaerdich Leven**: versta: het onrechtvaardig leven (= onrecht uitoefenen) heb jij ook doen dansen en springen (= opgewekt). hiet: beval (WNT: 'heeten (II)'. I. A. 1.)

598: **sneven**: zondigen, dwalen (WNT: 'sneven'. 7.)

599: **hier beneven**: daarnaast, ook (WNT: 'beneven'. 3.)

602: **haer**: hen

van als: in alles / op alle manieren

gierige Loosheijt: kwade gierigheid. Genitiefbepaling.

604: **schuijmsel der boosheijt**: uitschot (WNT: 'schuimsel'. 2.)

605: **curioosheijt**: verlangen naar iets nieuws

610: **twart**: het wordt

612: **versteurt**: boos (WNT: 'verstoren (III)'. 2.)

614: **clerck**: geleerde (WNT: 'klerk'. II. 3.). Hier spottend gebruikt: wijsneus.

615: **hier int perck:** hier nu (perk: besloten ruimte. WNT: 'perk'. 2. f., daaruit volgt: perk: ter plekke, nu)

tot uwer vercleninge: tot uw schande (WNT: 'verkleinen'. 1. a.)

620: **weninge:** tranen, verdriet. Rederijkerscreatie.

621: **ontruckt:** door de dood weggerukt

622: **door sherten vereeninge:** door emotionele verbondenheid

623: **veel scheelde:** een groot verschil maakte

624: **sittende inde weelde:** geen problemen of verdriet kennende

625: **oeffeninge:** handeling, ritueel (WNT: 'oefening'. I. 2.)

626: **mee deelde:** verstrekte

627: **die dingen daer toe nodich om te verbranden:** dingen nodig voor brandoffers (of rookoffers)

630: **bewaert:** beschermd, onderhouden (WNT: 'bewaren (I)'. 6.)

631: **princepael:** vooral (WNT: 'principaal (I)'. A. 1.)

door der tijrannen naerstich gebodt: door het ijverig verplichten vanwege de tirannen

632: **een beginsel sodt:** een dwaas begin

633: **hoe smaect u dat pruijken:** zegswijze, na een terechtwijzende uiteenzetting. (WNT: 'pruim (I)'. I. 1. a.)

638: **de schrift:** hier wordt bedoeld: de Bijbel

te callen: op te dreunen (WNT: 'kallen'. 2.)

639: **slecht:** simpel (WNT: 'slecht'. A. 3.)

weet niet met allen: weet in het geheel niets (MNW: 'medallen')

640: Hier ontbreekt de pv of is 'ick' te veel.

641- 642: Lijkt corrupt; er ontbreekt een werkwoord.

641: **beelden van silver en gout:** waarschijnlijk wordt hiermee bedoeld 'geldstukken'

642: **gaert:** verzamelt (WNT: 'gaderen'. I. I. 1. a.)

644: **tot op een andermael dees twisten spaert:** spaar deze discussie tot op een ander moment

646: **oorloff:** toestemming om weg te gaan (WNT: 'oorlof'. 2. a.)

leggen breet: je tijd nemen

647: **wanderen aen:** aan komen wandelen (WNT: 'wanderen'. 1. a.)

652: **sij:** weze, zij

gelooft: geprezen (WNT: 'geloven')

655: **draede:** snel, haastig (MNW: 'drade')

656: **hoe nae:** hoe zeer

657: **sorcht:** vreest (WNT: 'zorgen'. I. 2.)

te spaede: te laat (WNT: 'spade (II)').

663 – 686: Zie 2 Koningen 5: 7 – 8: Naäman werd met een brief gestuurd naar de koning van Israël. Laatstgenoemde werd verzocht Naämans huidziekte te genezen. Waarop de koning zijn kleren scheurde en de briefschrijver ervan betichtte ruzie te zoeken. Elisa vroeg de koning tot bij hem te komen, dan zou hij weten dat er een profeet is in Israël.

665: **sijn genaede:** omschrijving van zijn koninklijke waardigheid

673: **beneven:** daarnaast (WNT: 'beneven'. 1.)

674: **ontbonden:** verlost (WNT: 'verlossen'. A. 4.)

675: **den Coninck:** de koning van Israël

ter selver stonden: toen

677: **bevonden:** gevonden, ervaren (WNT: 'bevinden'. A. 2.)

678: **oorsaecken:** redenen om mij aan te vallen. Zie 2 Koningen 5: 7: 'Hij zoekt ruzie met mij'.

681: **int gequel:** bedroefd

684 – 686: Zie 2 Koningen 5: 8: 'Stuur hem naar mij toe. Dan zal hij weten dat er een profeet is in Israël.'

684: **haecke:** verlang (WNT: 'haken (III)')

689: **die:** hier wordt bedoeld: voor die/wie (datief)

691: **met uwen geest bedouwen:** over wie gij uw geest laat komen (WNT: 'bedouwen'. 1.)

693: **mosem:** Mozes

695: **door een saecke seer slecht:** op een eenvoudige manier

697: **tsimpel gebieden:** eenvoudige raad (WNT: 'gebod'. I.)

701: **hoe behaecht u heliseus praet:** wat denk je van Elisa's praat?

702: **verdriet:** als bijwoord. Jammer (WNT: 'verdrietig'. 5.)

sweeft: rondgaat

704: **tot haer:** bij hen. Waarschijnlijk wordt hiermee Elisa en de koning van Israël bedoeld.

709: **het moeijt mij:** het kwelt mij (WNT: 'moeien'. I. 1.)

717: **balem:** Bileam

caer: vriend (WNT: 'kaar (I)'. 1. a.)

718: Oorspronkelijk kwam het verhaal van de ezel voor in Numeri. Later adapteerde Petrus dat verhaal in een van zijn brieven, met meer nadruk op het aspect gierigheid. (Numeri 22: 22: 'Toen hij vertrok, ontstak God in toorn. De engel van de HEER ging op de weg staan om hem tegen te houden. Terwijl hij op zijn ezelin verder reed met zijn twee knechten,' en 2 Petrus 2: 15: 'Zij hebben de rechte weg verlaten, ze zijn afgedwaald en het pad van Bileam opgegaan, de zoon van Beor, die het loon voor de ongerechtigheid liefhad,')

719: **padde:** aanspreking waarbij Gierigheid als gevaarlijk en vals aanzien wordt. 'Een zeer verbreid volksgeloof houdt de *padden* voor gevaarlijke, giftige dieren, wier aanraking ziekten en zelfs den dood kan veroorzaken.' (WNT: 'pad (I)'. 1. b.)

720: Zie Numeri 22: 23 – 27. De ezelin zag de engel van God tot drie maal toe en ging keer op keer voor hem uit de weg.

721: **cladde:** klodder, hier wordt bedoeld: slechte dingen

sout: zou je moeten

723: **bedt:** beter (WNT: 'bet (II)'. 1.)

725: **met bels dienaeren:** met Baäls dienaren

vellen: doen neerkomen uit een hoge staat (WNT: 'vellen (I)'. I. 1. b.)

727: **past:** aandacht heeft voor (de 'fantasie' der afgoderij)

728: **bast:** protesteert (WNT: 'bassen'. 3. b. β.)

731: **rimmons:** Zie 2 Koningen 5: 18: Eén ding moet de HEER uw dienaar maar vergeven: als mijn heer zich naar de tempel begeeft om zich daar voor Rimmon neer te buigen, steunt hij altijd op mijn arm zodat ik mij in de tempel van Rimmon wel neerbuigen moet; dit moet de HEER zijn dienaar maar vergeven.'

Rimmon wordt in Syrië aanzien als Baäl. (<<http://en.wikipedia.org/wiki/Rimmon>> (18/05/2009))

732: **gewis:** zeker

schier: snel (WNT: 'schier (IV)'. B. 1.). Kan ook als stoplap gebruikt worden: zeker, vrijwel.

733: **daer:** waarvoor

734: **bij gantsch vier:** bastaardvloek. 'Gantsch' als vervorming van 'gods'. (WNT: 'gans (2de artikel)')

sorge: vrees (WNT: 'zorgen'. I. 1. a.)

737: **gecal:** gebabbel (WNT: 'gekal')

hooren gelooven: gelovend zal aanhoren

740: **verschoven:** verstoten (WNT: 'verschoven (II)'. 1.)

tot onrecht raet: doe hem het onjuiste doen

741: **costel:** op prachtige wijze (WNT: 'kostel'. B.)

slecht: simpel, niet opgesmukt (WNT: 'slecht'. A. 2. b.)

745: **het sou hem Leet sijn aentesijen eenige personen // snel:** Het zou voor hem lastig zijn enkele mensen snel te ontvangen

748: **stil:** in het geheim (WNT: 'stil (I)'. 1.)

750: **goodts gaeven vercopen:** allusie op simonie

751: **til:** duiventil, hier wordt bedoeld: vroeg opstaan (WNT: 'til (II)'. 2.)

753: **sulcken Jongen cont ghij wel uijt u nest broen:** zulke verwijten, prikken gaan je wel goed af (letterlijk: jongen uitbroeden)

757: **dient een goet voorspraeck:** verdient een goede verdediging

759: **ten Lesten:** uiteindelijk.

762: **dies:** daardoor (WNT: 'dies'. 1.)

afwijckelijck hout: blijvend van de rechte weg doet afwijken.

763: **Mammon:** 'Ontleend aan een Semitisch woord dat *rijkdom* beteekent; gewoon in Bijbelsche taal, altijd in ongunstige toepassing en meestal min of meer verpersoonlijkt.' (WNT: 'mammon') Zie Mattheüs 6: 24, Lukas 16: 9, Lukas 16: 11, en Lukas 16: 13.

765: **vierich:** ijverig

766: **beschreijt:** beweend (WNT: 'beschreien'. 1.). Hier: men zal het zich nog berouwen.

768: **Salomon:** als afgodendienaar. Zie 1 Koningen 11: 1 – 13: Koning Salomo had zich tegen het advies van de Heer in ingelaten met verschillende vrouwen en hun goden.

770: **tgemeen volck:** het gewone volk (WNT: 'gemeen (2de artikel)'. 4.)

777: **bescheijt:** antwoord (WNT: 'bescheid'. 8.)

779: **met den Corsten geseijt:** in het kort

tis Lang genoch gebeijt: ik heb lang genoeg gewacht. (WNT: 'beiden'. A. 1. b.)

781: **kent:** weet

783: **nae mijn eerste belijdinge:** zoals ik al eerder zei (zie regel 675)

789: **gebenendijdinge:** zegen (WNT: 'benedijen'. 3.)

790: **begere:** verlangen (WNT: 'begeer')

791 – 792: zie regel 686.

795: **ghij wert verlaeten:** je wordt genezen (van de melaatsheid)

796: **van d'reijnne melaetsheijt:** men zou hier verwachten: onreine melaatsheid

797: **godt coem u te baeten:** God kome u ter hulp

800: **daer:** waar

802: **voorseijden:** de genoemde (profeet)

804: **beijden:** wachten (WNT: 'beiden'. A. 1. a.)

807: **bereijen**: klaarmaken (WNT: 'bereiden'. A. 1. 2.)

811: **ontbietet**: vraagt, beveelt (WNT: 'ontbieden'. 2.)

818: **Van gramschap mij mijns harten bloet**: Mijn hart bloedt van gramschap

820: **harwaerts**: hierheen

824: **Amana parphar**: Het water van de Abana (Amana) en Parphar kwam van de sneeuw in de bergen rond Damascus, dus het was fris en proper. Tegenwoordig worden deze twee rivieren samen de Barada genoemd. (Wiersbe 2002: 173 en <<http://www.lentillus.nl/abana.htm>> (20/03/2009)) Zie 2 Koningen 12: 'Zijn de Abana en de Parpar, de rivieren van Damascus, soms niet beter dan al de wateren van Israël? Kan ik mij niet daarin wassen om gereinigd te worden?' Hij keerde zich om en ging verontwaardigd weg.'

825: **off ist mij vergeten**: of weet ik het niet meer?

827: **wies**: zou wassen

829 – 831: **Mijn vader off u waer wadt grooters geheten dat swaerder om doen waer van die propheet ick meijn ghij sout doen**: Als u iets moeilijker opgedragen kreeg van de profeet, denk ik dat u het zou doen. Zie 2 Kon. 5: 13.

834: **pleijn**: open vlakte (WNT: 'plein (I)'. 1. a.) Kan ook als stoplap aanzien worden: op een duidelijke wijze (MNW: 'pleinlike').

846: **gestoort**: verstoord (WNT: 'gestoord')

851: **hebreeusch maechdeken**: Zie 2 Koningen 5: 2 - 4. Het Hebreeuwse meisje was in dienst bij de vrouw van Naäman. Ze gaf Naäman de raad om eens langs te gaan bij de profeet in Samaria, die zou hem wel van zijn ziekte kunnen afhelpen.

becoort: overgehaald (WNT: 'bekoren'. 4.)

855: **opgeresen**: met onze heer samen (naar de koning) (op)gegaan

857: **om beter te raecken**: om beter te worden

859: **genaecken**: naderen (WNT: 'genaken')

860: **propoost**: gepraat, uitwisselen van meningen (WNT: 'propoost'. 5.)

861: **gerijven**: helpen (WNT: 'gerieven'. I. 1.)

866: **degen**: in orde, goed, oké (MNW: 'degelike')

874: **plegen**: placht hij, was hij gewoon

883: **off ijemant wel in tspil is // die sijn Les niet can:** suggereert dat Afgoderij zijn werk niet goed heeft gedaan

889: **dol:** gek (WNT: 'dol (VIII)'. A. 1. a.)

891: **ghij drijft den tol:** je 'draait' als een tol, raast, raaskalt

men moet u beter Laeten tappen: men zou je beter laten 'tappen'. (WNT: 'tappen (I)'). Hij suggereert dat Afgoderij dronken is.

894: **snappen:** babbelen (WNT: 'snappen'. B. 3. a.)

896: **bedieden saen:** vlug uitleggen (WNT: 'bedieden'. 1.)

899: **wadt maeckt ghij al benoude:** wat wil je jezelf kwellen (WNT: 'benauwd'. B. 3.)

900: **stelt dat vrij ter sijden:** leg dat naast u neer

901 – 902: **ghij wel te Lesen sijt**

met groene Letteren voor die eenich verstant // heeft: mensen die enig verstand hebben, zien in dat je bedrieglijk bent. (groene: wijst op bedrog, valsheid en verraad. (WNT: 'groen (I)'. 3. b.))

905: **menich:** menigeen (WNT: 'menigeen')

907: **wel:** zeker (WNT: 'wel (V)'. II. 25.)

mis: duidelijke allusie op de katholieke mis

altoos: altijd (WNT: 'altoos'. 2.)

wis: zeker (WNT: 'wis (I)'. 1.)

908: **his haen:** scheldnaam. Gevaarlijke vechtersbaas. (WNT: 'hitsen'. c. α . en 'haan (I)'. I. 1. b. β .)

909: **beschijtere:** bedrieger (WNT: 'beschijten'. 2.)

910: **Coren bijtere:** 'Voorheen een minachtende naam voor graanhandelaars (ook in 't klein), in 't bijzonder voor die welke zich aan woekerhandel schuldig maakten; over het algemeen hadden de korenkoopers (zie ald.) trouwens een slechte faam.' (WNT: 'korenbijter'. 2.)

911: **maeckt dier wadt gelt die Last:** maak duur, schaars wat de last ook mag kosten. Vroeger kocht men graan op en veroorzaakte men zo kunstmatige schaarste, op die manier werd graan ook duurder.

912: **beleg:** hou vast (WNT: 'beleggen'. A. 1.)

915: **verduert:** laat de prijzen stijgen (WNT: 'verduren (I)'. b.)

raest: doet druk (WNT: 'razen'. 1.)

916: **ghij acht hem verdwaest die nae geen schandich gewin // staet:** Jij acht hem idioot die geen schandalig grote winst nastreeft (WNT: 'verdwaasd'. 1. a., 'gewin'. B. 2. en 'staan'. II. A. 14. h.)

920: **bidt:** bidt, smeekt ('dat' op r.921)

924: **antwoort te geven quaet:** een slecht antwoord te geven

926: **dus Laet ons hier niet veel woorden // maecken:** dus laat ons hier geen ruzie maken

928: **Bij Loo:** Jeetje! Warempel! (WNT: 'bijloo'.)

Laecken: kritiseren (WNT: 'laken (II)'. A. 1.)

929: **me raecken op het seer tasten:** ook treffen door de vinger op de zere plek te leggen

caer: vriend (WNT: 'kaar'. 1.)

932: **haer:** hen

933: **maer wij noemen geen dan ons selfs bij naemen // slecht:** maar wij kritiseren geen anderen dan onszelf bij naam

935: **dervent ons niet schaemen:** schamen ons er niet voor

936: **die ons wil blaemen recht moet selfs niet besmet // sijn:** wie kwaad van ons wil spreken, moet zelf niet besmet zijn

939: **rijnschen:** Rijnse wijn (WNT: 'rijnsch'. 1. b. α .)

die den rijnschen wijn Liever als twaeter drincken: Hier wordt bedoeld: liever volop samen onze voordeelbrengende ondeugden volgen dan zich daarvan onthouden.

941: **stincken:** onaangenaam zijn (WNT: 'stinken'. 2.)

942: **so ghij:** wanneer je

dat: hier wordt bedoeld: het water uit r. 939

schincken: zou schenken

sijn darm droes: zijn dikke darm

943: **slecht warmoes**: eenvoudige groente (WNT: 'warmoes'. 1.). Brood en groente waren vroeger minderwaardig ten opzichte van vlees.

944: **croes**: drinkbeker (WNT: 'kroes (I)'. 2.)

bij beclaeger // boecken: zedenpreken aanhoren

946: **Jae wie speelt oock gaern Jan maeger // coecken**: wie leeft er ook graag in de keuken van Jan Mager. Hiermee wordt bedoeld: sober of in armoede leven.

947: **schoecken**: lichtekooien (MNW: 'schoeke')

951: **Ghij Loopt ... den dollen padt**: Je volgt de slechte weg, het dwaze pad

953: **niet aengecleeft // hebben**: niet gehecht geweest zijn aan (WNT: 'aankleven'. 2. a.)

954: **men (met meervoud)**: ze

956: **d' Idede sorge**: ijdelheid (leegheid, luiheid)

957: **geneeren**: zich bezig te houden (WNT: 'generen'. I. 1.)

959: **Ledich gangers**: zij die hun tijd in ledigheid doorbrengen (WNT: 'ledigganger'. 1.)

ontberen: missen (WNT: 'ontberen'. A. 1.)

962: **tempteren**: lastig vallen (WNT: 'tempteeren'. 3.)

benouwen: bedreigen (WNT: 'benauwen'. 5.)

963: **arbeijers daer bouwen dat velt**: arbeiders die daar op het veld werken

964: **niemants haer verschonen // doet**: Niemand is beter dan zij (WNT: 'verschoonen'. I. 1. a.)

965: **vertonen // tgoet**: het goede doen

966: **ochlacijs**: och, helaas

969: **derff**: durft

bestaen: ondernemen, doen

973: **Cranck**: ziek. (WNT: 'krank'. A. 4.)

977: **donckt**: dunkt (WNT: 'dunken'. 1. d.)

978: **om dat ick quijt daer ick me heb gegaen seer**: Men verwacht hier: 'quijt ben'.

979 – 980: Zie Psalm 139: 14: ‘Dank voor het ontzagwekkend wonder dat ik ben, voor het wonder van uw werken; hoe ga ik U ter harte.’

984: **heel slecht**: in al zijn eenvoud

986 – 990: Zie 2 Koningen 5: 15. Naäman beseft dat de ene ware God die van Israël is en vraagt aan Elisa wat hij wil.

989: **melaetsche banden**: de boeien der melaatsheid (WNT: ‘band’. A. 1. d.)

991 – 995: Zie 2 Koningen 5: 16. Elisa wil niets aanvaarden, uit respect voor de Heer.

992: **voor dien Ick ben gestanden**: aan wie ik trouw blijf (WNT: ‘gestanden’. II.)

993: **neems**: (genitief) neem er niets van (van ‘dese gaeve’ r.990)

999: Zie 2 Koningen 5: 17. Naäman stelde voor iets, zoveel als twee muilezels konden dragen, te schenken aan Elisa’s dienaar. Hier komt de dienaar van Elisa niet ter sprake.

999: **twee muijlen**: hier wordt bedoeld: twee muilezels.

1000: **beswaeren**: laad (WNT: ‘bezwaren’. A. 1.)

1004: **U knecht**: Naman bedoelt zichzelf

1005: **offeren eenige andere goden**: hier wordt bedoeld: offeren [aan] andere goden

1006: **haer**: aan hen

1007: Zie 2 Koningen 5: 15. [Naäman:] De enige ware God is die van Israël.

1010 – 1016: Zie 2 Koningen 5: 18: ‘Eén ding moet de heer uw dienaar maar vergeven: als mijn heer zich naar de tempel begeeft om zich daar voor Rimmon neer te buigen, steunt hij altijd op mijn arm zodat ik mij in de tempel van Rimmon wel neerbuigen moet; dit moet de heer zijn dienaar maar vergeven.’

1010: **geviel**: gebeurde (WNT: ‘gevallen (1ste artikel)’. A.)

mij worde geboden: mij wordt bevolen (WNT: ‘gebieden’. I. II. b. β.)

1011: **gelijck het van onsen coninck geschiet is wel meere**: zoals het door onze koning wel meer gebeurd is

1012: **int huijs rimion**: in de tempel van Rimmon

1014: **Leende**: steunde op (WNT: ‘lenen’. A. 2.)

1016: **off waer het waer:** of waar dan ook

1017: **mij sij beschadich niet:** mij geen schade zou brengen

1018: **geen Coninckrijck als godt isser:** geen enkel koninkrijk (versta: koninklijke macht) is met God te vergelijken.

1019: **wesen versmadich:** afwijzen (WNT: 'versmadig'. I. 2.)

1021: Zie 2 Koningen 5: 19: 'En Elisa zei tegen hem: 'Ga in vrede.'

1023: **beladich:** angstig (WNT: 'beladig'. 2. a.)

1024: **heert:** hart

1025: **ongenadich // niet:** niet ongenadig

1026: **hoet met mij is gelegen:** hoe het met mij staat. Naämans standpunt doet denken aan die van een zestiende-eeuwse 'nicodemiet', dat wil zeggen iemand die in het geheim tot de Reformatie was overgegaan, maar in het openbaar rooms-katholiek bleef. (Van Dale: 'nicodemiet'. 1.)

1030: **maeckt u nu op die vaert:** maak jullie nu klaar voor de reis (WNT: 'vaart (I)'. 2.)

1034: **ghij sult hooch worden vermaert:** gij zult zeer geloofd worden (WNT: 'vermaren'. 4. a.)

1035: **voor geen schromen beeft:** is voor niets bang (WNT: 'schroom'. 1.)

1037 – 1041: Zie 2 Koningen 5: 20: 'dacht Gechazi, de dienaar van Elisa, de man van God: 'Mijn heer heeft die Arameeër Naäman wel erg goedgunstig behandeld door niets aan te nemen van alles wat hij bij zich had. Zowaar de heer leeft: ik ga hem achterna en zie iets van hem los te krijgen.'

1038: **niet:** niets

1039: **beswaert:** zwaar valt (WNT: 'bezwaren'. A. 4.)

1040: **hem na Loopen:** hem achterna lopen

1044: **wadt is u vermondend:** wat heb je te vertellen? (WNT: 'vermondend (II)': het vertellen)

1045: **gaettet oock recht toe:** is alles goed?

mijn herte dat beeft: trilt van ongerustheid en vrees.

1047 – 1053: Zie 2 Koningen 5: 22. ‘Hij antwoordde: ‘Ja, maar mijn heer stuurt mij met de boodschap: “Er zijn zojuist twee jongemannen van het gebergte van Efraïm bij me gekomen, leden van het profetengilde; wees zo goed en geef hun een talent zilver en twee feestgewaden.” ’

1048: **tot deser stonden:** op dit moment

1050: **daeraen hij was verbonden:** waar hij als profeet aan verbonden is en dus verplichtingen tegenover heeft.

1051: **haer:** hun

Cleer: kledij

1052: **hem:** hen

gequeten: geholpen (WNT: ‘kwijten’. A. 2.)

1053: **vier cleren:** feestkieren (van vieren: feesten)

1057 – 1061: Zie 2 Koningen 5: 23. ‘Naäman antwoordde: ‘Doe me een genoeg en neem twee talenten.’ En hij drong bij hem aan.’

1057: **Heft aen:** pak aan

sijn u toegedacht: zijn voor u bestemd (WNT: ‘toedenken’. 1.)

1058: **tis wel van mijn sinne:** het is zoals ik het wil

1059: **draecht op datten hem versacht:** draag het op naar de profeet zodat het voor hem (= Gechazi) draaglijker is (WNT: ‘verzachten’. I. 1.)

1063 – 1066: Zie 2 Koningen 5: 24. ‘Toen hij bij de Ofel gekomen was, nam hij ze van hen over, verborg ze ergens in huis en nam afscheid van de mannen.’

1064: **gaet weer wanderen uwer straeten:** vervolg je weg (WNT: ‘wandereen’. 1. a.)

1065: **gewinne:** voordeel (WNT: ‘gewin’. B. 1. a.)

1068 – 1071: Zie 2 Koningen 5: 25. ‘Hij ging naar binnen en diende zich bij zijn heer aan. Maar Elisa vroeg hem: ‘Waar kom je vandaan, Gechazi?’ Hij antwoordde: ‘Uw dienaar is nergens heen geweest.’

1070: **waer hebdi hem gelaeten:** waar je hem achtergelaten hebt

1073 – 1083: Zie 2 Koningen 5: 26 – 27. ‘Maar hij zei tegen hem: ‘Was mijn geest niet bij jou, toen iemand van zijn wagen stapte en je tegemoet liep? Moest je zo aan zilver komen, aan kieren, olijftuinen en wijngaarden, runderen, slaven en slavinnen? Weet dan, dat jij en je nakomelingen voor altijd besmet zullen zijn met de ziekte van Naäman.’ Gechazi ging van hem vandaan en was door de huidziekte wit als sneeuw.’

1073: **Logenaer:** leugenaar

ontpraeten: wijsmaken (WNT: 'ontpraten'. 2.)

1074: **doe:** toen (WNT: 'doe'. 1.)

gemoet: tegemoet

1076: **den rechten tijt:** het juiste moment

beijt: hé, zeg eens, wel (WNT: 'beiden'. A. 1. d.)

1078: **dit vrij belijt schreijt:** beween dit vrijmoedige gedrag (WNT: 'beleid'. 1. en 'schreien'. 1.)

1080: **euelijck:** voor eeuwig

1083: **gaet vrij van mij:** ga weg van mij

1087: **niet met allen:** in het geheel niets (MNW: 'medallen')

1088: **nae geronnen:** achterna gehold (WNT: 'geronnen')

1089: **versonnen:** bedacht, gedacht (WNT: 'verzonnen (II)')

1091: **verscheijden:** afgesneden, verwijderd (WNT: 'verscheiden (I)'. A. I. 2. a.)

1095: **lck souw mijn van nemen wachten:** ik zou me hoeden voor 'het nemen'

1097: **nae sijn woort sal aencleven:** volgens wat hij heeft gezegd vastgehecht zijn. (hijzelf en zijn nageslacht zullen besmet zijn met onreine melaatsheid)

1103: **Luijpart:** een luipaard is een roofdier, en dat kan in verband gebracht worden met Gierigheid die zoveel mogelijk geld wil 'roven'.

Luijpen: loeren (WNT: 'luipen')

gier: gierig

1104: **in een schaeps Cleet:** verkleed als schaap. Zie Matteüs 7: 15: 'Pas op voor de valse profeten, die naar jullie toe komen in schaapskleren, maar van binnen roofzuchtige wolven zijn.'

slicht: schijnbaar onschuldig (WNT: 'slecht'. B. 4.)

1106: **verkruijpen:** aftrappen (WNT: 'verkruijpen'. 2. b.)

schier: weldra (WNT: 'schier (IV)'. B. 1.)

1110: **nijgen:** buigen (WNT: 'nijgen'. A. 3.)

stuipen: vooroverbuigen (WNT: 'stuipen (I)'. A. 1.)

1111: **maer wadt ick dencke wil ick niet int Licht // staen:** Maar ik wil mijn eigen mening niet verbergen

1116: **So ghij mij veel roert:** Als jij er nog veel over spreekt (WNT: 'roeren'. I. 9.)

1117: **al ist qualijck gedaen dat Loopt daer mee henen // vrij:** Al is het onjuist wat ik doe, hier (= Gierigheid slaat Afgoderij), loop daar mee weg. (WNT: 'kwalijk'. A. 1.)

1119: **Flus:** daarnet (WNT: 'flus'. 3.)

spijtjgen mont verlenen: honende praat verkopen (WNT: 'spijtig'. I. A. 1.)

1120: **verclenen:** kleineren (WNT: 'verkleinen'. 1. a.)

daet: de mep in r. 1117.

1122: **eijgen baet // u alderlieffste wijff // is:** je het liefst alles voor je eigen goed doet

1123: **daer ghij niet grijpen condt daer tasten altoos vijf // mis:** waar je iets niet kan grijpen, probeer je toch altijd maar (WNT: 'mistasten (I)'. 1.)
(vijff: versta de vijf vingers van een hand)

1124: **giericheijt u bedrijf is:** gierigheid is je doen en laten

drae: vlug

1126: **cael:** arm (WNT: 'kaal'. I. 14.)

leijt u niet een mijt / an: kan je niet schelen (niet een mijt: in het geheel niets (WNT: 'mijt (II)'))

1130: **dat:** dat wat

opentlijck: duidelijk

met: ook

versaecken: loochenen (WNT: 'verzaken (I)'. 1.)

1131: **al:** geheel

1133: **stooren:** boos maken (WNT: 'storen (I)'. A. 3.)

1134: **versaeckt heeft:** afstand gedaan heeft van (WNT: 'verzaken (I)'. 3.)

1136: **gelaeckt // heeft:** afgekeurd heeft (WNT: 'laken (II)'. A. 1.)

verswolgen: verwerkt (WNT: 'verzwelgen'. 2. d.)

1138: **verbolgen:** boos (WNT: 'verbolgen (I)'. 1. a. α .)

Jesebel: Jezebel (Izebel), koningin van het oude Israël. Ze was getrouwd met koning Ahab. Onder invloed van zijn vrouw werd ook hij een aanhanger van Baäl. (Zie 1 Koningen 16: 31) Beiden misbruikten hun machtspositie en waren geen zegen voor het Israëliische volk. Ze zijn vooral bekend door hun vervolging van profeten. (Zie 1 Koningen 18: 4, 13, 1 Koningen 19: 1 - 3)

1140: **ree:** reeds

1142: **gestoort:** boos (WNT: 'storen (I)'. A. 3.)

1145: **Achab:** Koning Ahab leefde in weelde tot hij zich bekeerde tot Baäl. Daarna wilde de Heer hem wreken. (Zie 2 Koningen 9: 7 – 8)

wellusten: weelde (WNT: 'wellust'. II. 9. a. α .)

1146: **nabots:** Naboth. Zie 1 Koningen 21. Nabot bezat een wijngaard vlak naast Koning Ahabs paleis. De koning wou dat stuk grond graag in zijn bezit. Izebel zorgde met een sluwe list ervoor dat het stuk grond toch het zijne werd. Daarna strafte de Heer Ahab.

begerende was: wou in zijn bezit krijgen

1148: **mij dencken:** mij herinneren

1152: **gestoortheit:** boosheid (WNT: 'gestoordheid')

1153: **recht te pas compt:** hetgeen goed van pas komt

propoost: voornemen (WNT: 'propoost'. 1.)

1155: **geloost:** bedacht (WNT: 'loozen'. A. 3. b.)

1158: **Loos:** onbetrouwbaar (WNT: 'loos (II)'. 7. b.)

1159: **beleijt:** beïnvloed (WNT: 'beleiden'. A. 5.)

1160: **doen buijgen // hals:** als teken van onderwerping (WNT: 'hals'. I. 2. c.)

1164: **tjan:** waarachtig (als tussenwerpsel) (WNT: 'tjan')

1166: **worden u cousijn // lijck:** de gelijke zijn als u neef

1167: **Arm aerde en slijck:** gezegd tot Gierigheid

verheven: verheffen

1170: **die sijn even toch:** die zijn gelijk aan

1174: **sel:** zal

becouten: bepraten (WNT: 'becouten'. 2.)

1177: **bael:** Baäl

calomnnen: zuilen

1179: **toefft toefft:** wacht (af) (WNT: 'toeven'. 1.)

1180: **treecken:** streken

versmaelijck // plaecht: niet liefdevol omgaat met (WNT: 'versmadelijk'. I. 1. b. en 'plagen'. A. 5. a.)

1181: **mij niet quaelijck // haecht:** bevalt mij wel (WNT: 'hagen (I)')

1182: **onvertsaecht:** onverschrokken (WNT: 'onversaagd'. A.)

Jerobeams: Jerobeam was de eerste koning van het Tienstammenrijk Israël. Hij werd beschouwd als een ketter en rebel omdat hij twee gouden stierkalveren liet plaatsen in zijn rijk. Dat was een overtreding van de Tien Geboden. (Zie 2 Koningen 10: 29)

1184: **Calveren:** dit slaat op de gouden stierkalveren van Jerobeam

1185: **staet:** is erop gericht te weten

1187: **ick wedde tradt omweijnden sal:** ik wed dat het rad van fortuin nog zal draaien (WNT: 'trad'. 1. en 'omwenden'. I. I.)

1188: **seijnden:** zenden

1192 – 1195: Zie 2 Koningen 9: 6 – 8. Jehu werd tot koning van Israël gezalfd en kreeg de opdracht Ahabs familie uit te roeien.

1192: **Jehu:** Jehu werd door Elisa aangeduid als koning en was als krijgsbevelhebber verantwoordelijk voor Izebels dood.

een hooftman: krijgsbevelhebber (WNT: 'hoofdman'. A. 4. a.)

1193: **haesael:** Hazaël. Hij vermoordde koning Benhadad van Aram en nam zijn plaats in als koning. (2 Koningen 8: 15)

vercoren: uitverkozen (WNT: 'verkoren'. 1. a.)

1195: **door Elia geprophijteert // is:** Elia startte een haatcampagne tegenover Izebel. Elisa volgde hem daarin en gaf opdracht aan Jehu om Izebel te vermoorden.

geprophijteert: openlijk beleden (WNT: 'profeteeren'. 1. a.)

1199: **heel verneert is:** is te gronde gericht (WNT: 'vernederd'. 4.)

1200: **u sotte begeert:** uw dwaze verlangen

1201: **genieten:** genietend bezitten

1202: **verdrieten:** te veel worden (WNT: 'verdrieten'. 1. a.)

met schanden // slaet: terugslaat met oneer (WNT: 'schande'. 1.)

1203: **Landen:** gronden

staet: streeft

1204: **panden Laet:** laat beslag leggen op (WNT: 'panden'. I. A.)

1209: **reet:** direct, prompt, volledig

1212: **wederspannich:** opstandig (WNT: 'wederspannig'. 1. a. α.)

1214: **vrij:** zeker

1216: Zie 2 Koningen 8: 20: In zijn tijd maakten de Edomieten zich onafhankelijk van Juda en stelden zij een eigen koning aan.

1217: Zie 2 Koningen 8: 22: (...) In diezelfde tijd kwam Libna in opstand.

tribuijt: oorlogsbuit (WNT: 'tribuu't'. 1. a.)

1219: **uuijt noot:** versta: uit [de] nood

1221: **finis:** einde

Comedie: (algemeen) spel

1224: **Retrosijnen:** Rederijkers

Lesende: voorlezend

1226: **goe gemeent:** aanspreking van het volk

1228: **en der quaden vlien:** en de slechte voorbeelden mijden (WNT: 'vlieden'. II. 9. b.)

1230: **bij ons vermeeren:** in ons toenemen

1231: **alle dingen sullen staen onder ons gebien:** Gods geest zal alles wat we willen voor ons mogelijk maken (WNT: 'gebod'. II. 2. a.)

1235: **goods hant is niet vercort:** Gods krachten zijn niet verminderd

1240: **verschorde:** verscheurde (WNT: 'verscheuren'. 1. a.). Dit is een verwijzing naar een eerder vermelde anekdote over de profeet, zie r.244.

1241: **eer u die helse beeren verslinden in haar codt:** vooraleer de duivels u opslokken in de hel

1246: **schuldich:** verplicht

1248: **eenvuldich:** gewoon

1250: **Overicheijt:** overheid

gehuldich: welwillend (WNT: 'gehuldig'. II.)

1251: **vijant:** de Spanjaarden

Laegen: valstrikken (WNT: 'laag (II)')

1253: **vercloecken:** te slim af zijn (WNT: 'verkloeken'. 2.)

waegen: ondernemen (WNT: 'wagen (II)'. II. 6.)

1255: **Met goetheijt soeckt u te verwinnen:** laat goedheid in u de overwinning behalen (WNT: 'verwinnen'. 1. d.)

1260: **Versaectt:** verstoot (WNT: 'verzaken (I)'. 1.)

giericheijt snoot: snode gierigheid

1261: **hoe dat hij is gevaeren:** hoe het met hem is gegaan

1262: **vernoecht:** wees tevreden met (WNT: 'vernoegen (I)'. 4.). Zie Mattheüs 6: 11: 'Geef ons vandaag het nodige brood.'

1265: **bevelen:** (ellips) bevelen wij u aan in de genade van

den heere der heerschaeren rijcken: de God van de engelen van de hemelse gebieden (WNT: 'heerschaar')

1266: **fauten:** de fouten die de acteurs maakten doorheen de opvoering

Laet Liefde stromen / sporen: laat de stromen van de liefde vloeien; d.w.z. beantwoord ons spel, onze opvoering met liefde, mildheid

godt wil u bewaeren: God beware u

Trou Moet Blijcken: zinspeling op de spreuk van de Kamer

1268: **spelcooren:** benaming voor de meidoorn. De oude kamer in Haarlem die een meidoorn in haar blazen voerde, werd daarom *het Speelkoorn* genoemd (WNT: 'koren'. Samenstellingen met koren als tweede lid. 'spelkoren': 2.)

BIBLIOGRAFIE

- Afkorting:

MNW: Middelnederlands Woordenboek

Van Dale: Groot Woordenboek van de Nederlandse taal

WNT: Woordenboek der Nederlandse Taal

- Bibliografische lijst:

Anoniem

1587 *Biblia dat is De gantsche H. Schrift.*
Leiden.

Blom, J.C.H. & E. Lamberts (red.)

2006 *Geschiedenis van de Nederlanden.*
Baarn: HB uitgevers.

van Boheemen, F.C. & Th.C.J. van der Heijden

1993 'De rederijkers en Haarlem'.
in: E.K. Grootes (red.), *Haarlems Helicon. Literatuur en toneel te Haarlem voor 1800.*
Hilversum: Verloren, 49-60.

1999 *Retoricaal Memoriaal. Bronnen voor de geschiedenis van de Hollandse rederijkerskamers van de middeleeuwen tot het begin van de achttiende eeuw.*
Delft: Eburon, 341-456.

de Bruin, M. & J. Oosterman

2001 *Repertorium van het Nederlandse lied tot 1600.*
Gent: Koninklijke academie voor Nederlandse taal- en letterkunde.

Coigneau, D.

1991-1992 'Strofische vormen in het rederijkerstoneel'.
in: *Koninklijke soevereine hoofdkamer van retorica De Fontaine te Gent. Jaarboek.* 41-42.
Oudenaarde, 17-44.

2000

'Bedongen creativiteit. Over retorische productieregeling'
in: R. Jansen-Sieben, J. Janssens & F. Willaert (red.),
Medioneerlandistiek. Een inleiding tot de Middelnederlandse letterkunde.
Hilversum: Verloren, 129-137.

- 2005a 'De rederijkers'.
in: J. Reynaert en D. Coigneau (red.), *Overzicht van de Nederlandse Letterkunde deel 1*.
Gent: Academia press, 101-137.
- 2005b 'Emotions and Rhetoric in rederijker Drama'.
in: E. Lecuppre-Desjardin & A.-L. van Bruaene (red.), *Emotions in the Heart of the City (14th-16th Century)*.
Turnhout: Brepols, 243-256.
- Erné, B.H. & L.M. van Dis (red.)
1982 *De Gentse spelen van 1539*.
Den Haag: Nijhoff, deel 1, 19-23.
- Hummelen, W.M.H.
1958 *De sinnekens in het rederijkersdrama*.
Groningen: Wolters.
- 1968 *Repertorium van het rederijkersdrama 1500-ca. 1620*.
Assen: Van Gorcum.
- 1970 'Typen van toneelinrichting bij de rederijkers'.
in: *Studia Neerlandica*. 2.
Amsterdam : Athenaeum-Polak en Van Genneep, 51-109.
- 1981 'Types and Methods of the Dutch Rhetoricians Theatre'.
in: C. Walter Hodges, S. Schoenbaum & Leonard Leone (red.), *The Third Globe. Symposium for the Reconstruction of the Globe Playhouse, Wayne State University, 1979*.
Detroit, 164-189, 233-235, 252-253.
- 1982 *Amsterdams toneel in het begin van de Gouden Eeuw. Studies over Het Wit Lavendel en de Nederduytsche Academie*.
Den Haag: Nijhoff, 12-18.
- 1984 'The dramatic structure of the dutch morality'.
in: *Dutch Crossing*. 22. (April).
London : Bedford college, 17-26.
- 1992 'Het tableau vivant, de "toog", in de toneelspelen van de rederijkers'.
in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 108.
Leiden: Brill, 193-222.
- 1996 '31 augustus 1539. De eerste bundel met rederijkersspelen die bij een wedstrijd opgevoerd zijn, komt uit bij Joos Lambrecht Lettersteker te Gent. Spelen van zinne en hun opvoeringspraktijken'.
in: R.L. Erenstein (red.), *Een theatergeschiedenis der Nederlanden. Tien eeuwen drama en theater in Nederland en Vlaanderen*.
Amsterdam: Amsterdam university press, 98-105.

- Hummelen, W.M.H. & C. Schmidt
 1975 *Naaman Prinche van Sijrien. Uitgegeven naar een handschrift van 1553 met een inleiding en aantekeningen door W.M.H. Hummelen en C. Schmidt.*
 Zuthpen: Thieme.
- Hüsken, W.N.M.
 1992 *Trou moet blijcken : bronnenuitgave van de boeken der Haarlemse rederijderskamer De Pellicanisten. Boek B.*
 Assen : Quarto.
- Mak, J.J.
 1944 *De rederijders.*
 Amsterdam: Van Kampen.
- Ramakers, B.A.M.
 2001 'Allegorisch toneel. Overlevering en benadering'.
 in: H. van Dijk & B. Ramakers (red.), *Spel en spektakel. Middeleeuws toneel in de Lage Landen.*
 Amsterdam: Prometheus, 228-245, 365-369.
- 2003 'Voor stad en stadsgenoten. Rederijders, kamers en toneel in Haarlem in de tweede helft van de zestiende eeuw'.
 in: B. Ramakers (red.), *Conformisten en rebellen. Rederijderscultuur in de Nederlanden (1400-1650).*
 Amsterdam: Amsterdam university press, 109-124.
- van de Sype, K. & C. van Caeneghem
 2001-2002 'Vier schoone Spelen van Zinnen van Leander ende Hero, uitgegeven met een analytische inhoudsopgave en aantekeningen'.
 in: *Koninklijke soevereine hoofdkamer van retorica De Fonteyne te Gent. Jaarboek.* 51-52.
 Oudenaarde, 67-78.
- Laport, P., F. de Muij & M. Spies
 1996 *Van sint Jans onthoofdinghe : zestiende-eeuws Amsterdams rederijdersstuk van Jan Thönisz.*
 Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU.
- van Vinckenroye , F.
 1965 *J.B. Houwaert. De Vier Wterste.*
 Gent: Koninklijke Vlaamse academie voor taal- en letterkunde, deel 1, 140-148.
- de Vooy, C.G.N.
 1926 'Rederijdersspelen in het archief van "Trou Moet Blijcken"'.
 in: *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde* 45
 Leiden: Brill, 265-286.

Wiersbe, W.W.
2002 *Be Distinct.*
 Colorado Springs: Cook Communications Ministries.

Katholieke Bijbelstichting
De Bijbel, Willibrordvertaling
<<http://www.willibrordbijbel.nl/>> (10/05/2009)

Wikipedia (09/04/2009)
<<http://nl.wikipedia.org/wiki/Springkomkommer>> (14/04/2009)

Wikipedia (16/05/2009)
<<http://en.wikipedia.org/wiki/Rimmon>> (18/05/2009)

Marcus Lentillus
<<http://www.lentillus.nl/abana.htm>> (20/03/2009)